

การเกิดใหม่ที่น่ากลัว

พุทธทาสภิกขุ

การเกิดใหม่ที่น่ากลัว

พุทธทาสภิกขุ

การเกิดใหม่ที่น่ากลัว

ของ

พุทธทาสภิกขุ

การเกิดใหม่ที่น่ากลัว

พุทธทาสภิกขุ

สำนักพิมพ์ แสงธรรม : จัดทำ

สายส่ง สุขภาพใจ
เลขที่ ๑๔/๓๔๙-๓๕๐ หมู่บ้านสามชัย
หมู่ ๑๐ ถ.พระราม ๒ (ธนบุรี-ปากท่อ) ก.ม. ๓
บางมด บางขุนเทียน กทม. ๑๐๑๕๐
โทร. (๐๒) ๔๑๕-๖๗๙๗, ๔๑๖-๗๗๔๔ : จัดจำหน่าย

รุ่งแสงการพิมพ์
โทร. ๔๓๗-๒๙๔๗ : จัดพิมพ์

ราคา ๕๐ บาท

สารบาญ

คำบรรยาย "หลักพระพุทธศาสนา" และวิธีปฏิบัติครั้ง ที่๑/๒๕๐๔

เรื่อง

หลักพระพุทธศาสนาและการเข้าถึง

ภิกขุ พุทธทาส อินทปัญโญ

บรรยายอบรมผู้พิพากษา ณ กระทรวงยุติธรรม

๒๓ ธันวาคม ๒๕๐๓

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

อาตมามีความเห็นว่าในโอกาสแรกแห่งการบรรยายนี้เพื่อให้เป็นประโยชน์มากที่สุด เราจะได้พูดกันถึงว่า ทำไมจึงต้องมีการอบรมหลักพระพุทธศาสนา และสิ่งที่อบรมคือหลักพระพุทธศาสนานั้นคืออะไร; ถ้าเราไม่เข้าใจความหมายอันแท้จริงของสิ่งๆ นี้ ย่อมเป็นการยากที่จะเข้าใจหลักพระพุทธศาสนาโดยทั่วไปหรือทั้งหมด สำหรับหัวข้อ การอบรมก็มีอยู่ชัดแล้วว่า *"หลักพระพุทธศาสนาและวิธีปฏิบัติ"* มีอยู่เป็น ๒ เรื่องด้วยกัน.

สำหรับ หลักพระพุทธศาสนานั้นอาจจะแบ่งออกไปได้เป็นขั้นๆ หลายๆ ขั้น และเมื่อเป็นดังนั้น วิธีปฏิบัติ ก็แบ่งได้เป็นขั้นๆ ตามหลักพระพุทธศาสนาที่แบ่งเป็นขั้นได้อย่างไร เท่าที่เราทุกคนควรจะทราบไว้เป็นหลักกว้างๆ ว่าในหลักพระพุทธศาสนาทั้งหมดนั้นเรามีลำดับที่จะแบ่งกันอย่างนี้:-

เรื่องแรกที่สุด เป็นเรื่องของศรัทธา การเข้าถึงพระรัตนตรัยหรือการถือพระ-รัตนตรัย หรือการถึงพระรัตนตรัยแล้วแต่จะเรียก,

เรื่องที่ ๒ ก็เป็นเรื่องการบริจาคที่เรียกว่าการทำทาน,

เรื่องที่ ๓ ถัดไปก็เป็นเรื่องศีล คือการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องทางกายทางวาจาไม่เกี่ยวกับใจโดยตรง,

เรื่องถัดไปอีกเป็น**เรื่องที่ ๔ ก็คือเรื่องสมาธิ** นี้เป็นเรื่องจิตโดยตรงในระดับแรก คือวิธีที่จะอบรมจิตให้ดีที่สุดให้เหมาะที่สุดที่จะใช้งานมัน.

และ**เรื่องที่ ๕ ก็คือเรื่องปัญญา** คือความรู้แจ้งแทงตลอด ซึ่งหมายถึงบรรลุมรรค ผล นิพพาน.

ทีนี้ก็มีภาคผนวก เป็นผนวกอีกแผนกหนึ่งก็คือ **คิหิปฏิบัติ:** ข้อปฏิบัติทั่ว ๆ ไป สำหรับผู้ครองเรือนนี้เป็นเรื่องต่ำเป็นเรื่องพื้นฐาน; ฉะนั้นเราก็จะได้พิจารณากันให้เห็นเหมือนอย่างว่า:-

เรื่องพระรัตนตรัย เราก็ต้องรู้ว่ามีอะไรบ้าง แล้วเราจะต้องปฏิบัติต่อพระ-รัตนตรัย เช่นการถือพระรัตนตรัยนั้นอย่างไร; เช่น เราจะต้องรู้เรื่องพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์. ความมุ่งหมายของพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ นี้เป็นส่วนหลักวิชา ส่วนที่เป็นวิธีปฏิบัติก็มีว่า ทำอย่างไรเราจึงจะมีจิตใจของเราเองคล้ายกันกับจิตใจของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ซึ่งเรียกกันว่า ถึงพระรัตนตรัย คือถึงพระพุทธ ถึงพระธรรม ถึงพระสงฆ์ ถึงด้วยจิตใจ โดยการมีจิตใจถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เสียเอง สิ่งที่เรียกว่าหลักวิชากับการปฏิบัตินั้น จึงแยกกันได้โดยเด็ดขาด

เรื่องการให้ทาน ถัดมาอีกก็เหมือนกัน ทานมีอย่างไร มีความมุ่งหมายอย่างไร ทำไมจึงต้องให้ทาน อย่างนี้ก็เป็นเรื่องฝ่ายที่เป็นหลักวิชา ส่วนที่เป็นหลักปฏิบัตินั้นก็คือการให้โดยตรง ซึ่งเป็นความยากลำบากอยู่ตรงที่จิตใจของเราไม่ยอมจะให้ ไม่ค่อยยอมจะให้ ทั้ง ๆ ที่รู้อยู่ว่าเป็นสิ่งควรให้ดังนั้น จึงต้องมีการฝึกในการที่จะทำจิตใจให้เป็นจิตใจที่บริจาค หรือให้โดยไม่ฝืนความรู้สึกอย่างนี้เป็นต้น

เรื่องศีลก็เหมือนกัน คำว่าศีลหมายถึงข้อปฏิบัติที่ทำกาย วาจา ให้สะอาด

ปราศจากโทษ เราอาจจะเรียนรู้ได้ จำได้ เป็นศีล ๕ ศีล ๘ ศีลต่าง ๆ นานา แต่แล้วก็ปฏิบัติไม่ได้ เพราะมันขาดวิธีปฏิบัติที่ถูกต้องไม่สามารถจะบังคับตัวเองให้ปฏิบัติได้.

ทีนี้ **เรื่องสมาธิ เรื่องปัญญา** ก็ยิ่งยากขึ้นไปอีกแม้เราจะได้เรียนรู้ในส่วนหลักวิชามากมาย แต่ก็ยังเป็นการยากที่จะปฏิบัติได้สำเร็จตามนั้น เพราะฉะนั้นเราจึงเห็นแต่ความล้มเหลวในการทำ *"กัมมัฏฐาน"* *"วิปัสสนา"* อะไรต่าง ๆ

ที่กล่าวนี้ก็เพื่อจะชี้ให้เห็นว่า สิ่งที่เรียกว่าหลักวิชาและวิธีปฏิบัติในฝ่ายพุทธศาสนานั้นแยกกันเด็ดขาดเหมือนกัน; เหมือนกับวิชาการอื่น ๆ ทั่ว ๆ ไป ทีนี้หัวข้อการอบรมของเรามีอยู่สองประเภทอย่างนี้ ซึ่งอาตมาจะได้บรรยายให้ละเอียดเป็นเรื่อง ๆ ไป ในโอกาสหลัง คือวันหลัง.

เฉพาะวันนี้เราจะวินิจฉัยกันแต่ในข้อที่ว่า ทำไมจึงต้องมีการอบรม; โดยความมุ่งหมายว่าถ้ามองเห็นประโยชน์ของการอบรมแล้วจะเป็นการง่าย ที่จะจำ ที่จะเข้าใจ หรือที่จะมีกำลังใจในการที่จะจำหรือที่จะเข้าใจ: ฉะนั้นขอให้ท่านทั้งหลายสนใจทำความเข้าใจในข้อนี้.

ขอให้นึกให้กว้างว่าสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะ หรือ หลักพระพุทธศาสนานี้มันเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติชนิดหนึ่งเหมือนกัน คือเมื่อมนุษย์เรามีอยู่ในโลกนานพอที่จะเข้าใจว่าชีวิตนี้เป็นอะไร ชีวิตนี้เป็นอย่างไร โลกนี้เป็นอย่างไรแล้ว ย่อมสามารถที่จะนึกจะคิดจะค้นหลักปฏิบัติต่าง ๆ ซึ่งเราเรียกกันในภายหลังว่า *"หลักพระพุทธศาสนา"* หรือ *"หลักธรรมะ"* นี้ขึ้นมาได้.

ทีนี้อีกทางหนึ่งซึ่งเราจะต้องทราบไว้ด้วยเหมือนกันว่า:- ถ้าหากว่าใครก็ตามที่มุมโลกไหน ชาติไหน ภาษาไหนก็ตาม เกิดไปตั้งปัญหาขึ้นมาว่าทำอย่างไรโลกเรานี้จะอยู่กันด้วยความสงบสุข หรือว่าทำอย่างไรตัวเราเองคนเดียวจะมีชีวิตอยู่ด้วยความสงบสุขในทางจิตใจ ถ้าเขาเกิดตั้งปัญหาอย่างนี้ขึ้นมาแล้วคิดค้นเรื่อยไป ๆ ตามลำดับในที่สุดก็จะเกิดสิ่งที่เรียกว่า *"ธรรมะ"* หรือ *"ศาสนา"* เป็นผลขึ้นมาทีเดียวฉะนั้นมันจึงเป็นเรื่องทั่วไป

แก่ทุกชาติทุกศาสนา เราจะเห็นได้ตรงที่พวกฝรั่งนักศึกษาชาวตะวันตก ที่มีความคิดเป็นอิสระ ไม่อยากจะมีศาสนา แต่เขาก็ไม่พ้นที่จะต้องคิดว่าทำไมโลกนี้จึงจะมีสันติ และทำไมตัวเราเองจึงจะมีความสงบเย็นได้คิดค้นไปโดยไม่ได้เอ่ยถึงศาสนา ถ้าเมื่อพบคำตอบข้อนี้บ้าง แม้ไม่มากก็น้อย มันก็กลายเป็นศาสนา, เป็นธรรมะขึ้นมาทันทีในสิ่งที่เขาค้นพบนั่นเองฉะนั้นจึงเป็นสิ่งที่หลีกไม่พ้น ที่มนุษย์นี่จะหลีกไม่พ้น สำหรับสิ่งที่เรียกว่าธรรมะหรือหลักพระพุทธศาสนา; จึงกล่าวได้เป็นใจความสั้น ๆ ว่าที่แท้ก็คือ **วิชาสำหรับจะดับความทุกข์ในทางจิตใจที่เป็นส่วนลึก;** จำกัดให้ชัดลงไปอีกก็คือว่า จะดับความทุกข์ชนิดที่เงินก็ช่วยดับให้ไม่ได้ อำนาจวาสนา ยศศักดิ์ บริวาร อะไรก็ช่วยดับให้ไม่ได้; ความเป็นมนุษย์ ความเป็นเทวดาก็ช่วยดับให้ไม่ได้ เว้นไว้แต่จะต้องอาศัยสิ่งที่เรียกว่า *"ธรรมะ"* นี้เท่านั้น จึงจะดับความทุกข์ชนิดละเอียดเช่นนี้ได้ เงินก็ดับความทุกข์อย่างหยาบ ๆ ต่ำ ๆ ไปตามภาษาที่เงินจะดับได้ อำนาจวาสนาก็เหมือนกัน ความมีสุขภาพอนามัยบริบูรณ์ร่างกายสบายดีนี้ ก็ดับความทุกข์บางอย่างที่หยาบ ๆ ไปได้ แต่ไม่สามารถจะบำบัดความทุกข์ที่เป็นขั้นละเอียด ที่เป็นขั้นจิตใจโดยตรงได้. เพราะฉะนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องมีสิ่งที่เรียกว่า *"ธรรมะ"* หรือ *"หลักพระพุทธศาสนา"* สำหรับเป็นเครื่องมือดับทุกข์ขั้นละเอียดนี้.

เราอาจจะกล่าวได้ว่า ธรรมะนี้ถ้าจะพูดกันอย่างอาหารก็เป็นอาหาร ของจิตใจคือ ธรรมะนี้ถ้าจะเป็นเครื่องนุ่งห่ม ก็เป็นเครื่องนุ่งห่มป้องกันห่อหุ้มของจิตใจให้ปลอดภัย ; ถ้าจะว่าเป็นธรรมะนี้เป็นที่อยู่อาศัยก็เป็นที่อยู่อาศัยของจิตใจ หรือถ้าเป็นยาแก้โรคมันก็เป็นยาแก้โรคทางจิตใจ; นี้คือลักษณะของธรรมะ แต่ถ้าจะให้ดีที่สุดเราควรจะถือว่าตัวธรรมะที่แท้นั่นแหละควรจะเป็นตัวชีวิตของคนเราเสียเอง ถ้าชีวิตของคนเราเป็นตัวธรรมะประกอบอยู่ด้วยธรรมะ มันก็หมดปัญหา ไม่มีปัญหาอะไรเหลืออยู่เลย ดังนั้นสิ่งที่เรียกว่าธรรมะนั้นจึงเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์เด็ดขาดชนิดหนึ่ง ซึ่งมนุษย์ต้องมี: แต่ว่ามนุษย์ส่วนมากไม่สนใจ และแม้ว่ามนุษย์จะสนใจหรือไม่สนใจ, จะทราบหรือไม่ทราบ, จะรู้จักหรือไม่รู้จักก็ตามเถิด; แต่สิ่งที่เรียกว่าธรรมะก็ยังเป็นสิ่งที่จำเป็น และมีอำนาจเด็ดขาดอย่างจำเป็นชนิดที่มนุษย์จะต้อง

มี; ถ้าไม่มีเป็นต้องประสบกับความโกลาหลวุ่นวาย ยุ่งยากลำบากทั้งทางกายและทางใจ; ฉะนั้นเราจึงเห็นได้ว่า จะเป็นการฉลาดที่สุด ถ้าเราจะสนใจสิ่งที่เรียกว่าธรรมะนี้เสียให้เป็นการเพียงพอ ในการที่เราจะมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ และได้รับประโยชน์จากการมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ได้ถึงที่สุด เราไม่ควรจะถือว่ามีเงิน มีอำนาจวาสนาเกียรติยศ ทรัพย์สมบัติต่าง ๆ บริบูรณ์แล้ว เป็นการถึงที่สุดเพราะการกล่าวเช่นนั้น นอกจากจะเป็นวัตถุนิยมจัดแล้ว ยังเป็นการทำให้บุคคลนั้นไม่สามารถจะดับทุกข์ในทางจิตในทางใจ เขายังคงมีความทุกข์เหลืออยู่มากมาย ชนิดที่เงินเป็นต้น ชื่อเสียงเป็นต้นนั้นไม่อาจจะดับทุกข์ให้ได้ เขายังจะต้องฆ่าตัวตาย เขายังจะต้องร้องไห้ หรือเขายังจะต้องหม่นหมองเพราะเหตุนั้น

เพื่อจำง่ายอาตมาอยากจะกล่าวเป็นคำตรง ๆ ว่า สมมุติว่ามีเงินล้านหนึ่งอย่างนี้; ถ้าคนที่มีเงินล้านหนึ่งนั้นไม่มีธรรมะเขาจะต้องเป็นทุกข์ล้านหนึ่ง; แต่ถ้าคนที่มีเงินล้านหนึ่งเป็นคนที่มีธรรมะแล้ว เขาจะเป็นคนที่มีความสุขล้านหนึ่ง; อย่างนี้เชื่อว่าคงจะฟังง่ายและจำได้ง่าย คือหมายความว่าถ้าไม่มีธรรมะ แล้วยิ่งมีเงินจะยิ่งเป็นทุกข์, ยิ่งมีอะไรจะยิ่งเป็นทุกข์, ยิ่งมีครอบครัวจะยิ่งเป็นทุกข์ ยิ่งมีอำนาจวาสนาจะยิ่งเป็นทุกข์, ถ้าไม่มีธรรมะ แต่ถ้ามีธรรมะแล้ว ยิ่งมีอะไรก็จะยิ่งมีความสุข หรือเป็นความสะดวกสบาย; เพราะเหตุว่าอำนาจของธรรมะนั่นแหละช่วยควบคุมสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่ให้เกิดเป็นความร้อนรนขึ้น; ถ้าไม่มีธรรมะเป็นเครื่องช่วยควบคุมสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่เรามีมาด้วยกิเลสตัณหานี้จะมาเป็นเครื่องทำความร้อนให้แก่เรา, ไม่ใช่มาทำความเย็นให้แก่เรา; เพราะฉะนั้นจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ว่า ผู้ที่ประสงค์ความก้าวหน้าในทางทรัพย์สมบัติก็ตาม, ในทางเกียรติยศชื่อเสียงก็ตาม, ในทางอำนาจวาสนาหรืออะไรก็ตาม, ยิ่งต้องการมากเท่าไรคือว่ายิ่งปฏิบัติหน้าที่มากหรือ ยาก หรือสูงขึ้นไปเท่าไร ก็จะต้องยิ่งมีธรรมะมากขึ้นเท่านั้น; มิฉะนั้นแล้วเขาจะทนไม่ได้ ต่อความที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่เป็นไปตามความประสงค์นั้น. เขาจะมีความหม่นหมองมีความหงุดหงิด แล้วก็จะเริ่มมีโรคเส้นประสาทแล้วก็จะเริ่มมีโรคจิตขึ้นในที่สุดจนเสียคน, เสียผู้เสียคนไปเลย นี่เราจะเห็นได้ว่า เราส่วนมาก มีธรรมะบางอย่างบางชนิด

อยู่โดยไม่รู้สึกตัว.

ขอให้มองดูให้ดีว่าการที่คนเรามีชีวิตอยู่เป็นปกติสุขอยู่ได้นี้ เพราะมันมีธรรมะอะไรบางอย่าง แทรกแซงอยู่โดยที่ผู้นั้นไม่รู้สึกตัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือความที่จิตมันว่างจากกิจธุระการงาน ที่หมกมุ่นอยู่บางโอกาสเป็นคราว ๆ นั่น; มันก็เป็นลักษณะของธรรมะอันหนึ่งเหมือนกัน ถ้าเราต้องทำงานตรากตรำทางจิต แล้วมีความวิตกกังวลทางจิต มีจิตวุ่นอยู่เสมอแล้วไม่ถึงสัปดาห์เราจะต้องเป็นโรคเส้นประสาท และไม่กี่เดือนเราก็จะต้องเป็นโรคจิตและตาย เพราะฉะนั้นธรรมะชนิดนี้มาจากไหน มันก็มาโดยธรรมชาติโดยที่มนุษย์เรารู้จักทำ, รู้จักจัด, รู้จักทำการงาน, รู้จักพักผ่อน, รู้จักปล่อยว่างทางจิตทางใจไปตามธรรมชาตินั่นเอง แต่ว่าเพียงเท่านี้ยังไม่พอเราจะต้องมีวิธีที่จะปรับปรุงให้ดีขึ้นจนเป็นสิ่งที่เรียกได้ว่า เป็นเทคนิคอย่างหนึ่งเหมือนกัน อย่างเทคนิคของกฎหมายอย่างนี้ท่านต้องเรียนกันมากมาย ต้องลงทุนเรียนตั้งหลายปี จึงจะแตกฉานในเทคนิคของกฎหมาย ทีนี้เทคนิคของธรรมะมันก็มีความยากหรือมีความมากเหมือนกันเท่ากัน เราก็จะต้องสนใจในลักษณะที่เท่ากัน จึงจะได้รับประโยชน์จากธรรมะหรือความเป็นมนุษย์ของเรานี้ถึงที่สุด ทีนี้ไหน ๆ ก็ได้กล่าวแล้วว่า วันนี้เราจะกล่าวโดยทั่ว ๆ ไป ก็ขอให้พิจารณาโดยวงกว้าง ๆ คือว่าเราจะพิจารณากันถึงคุณค่าของธรรมะ.

คุณค่าของธรรมะที่มีแก่มนุษย์ เราจะแบ่งมันออกเป็นฝ่าย ๆ พอเป็นเครื่องเข้าใจได้โดยง่าย คือว่ามนุษย์ ฝ่ายที่เป็นปัจเจกชนก่อน : ที่เป็นคน ๆ หนึ่งโดยเฉพาะเป็น Individual dignity นี้ก่อน แล้วอีกส่วนหนึ่งก็คือส่วนที่เป็นสังคมรวม ๆ กันเป็น Social ในส่วนที่เป็นปัจเจกชนนี้เราจะต้องพิจารณาจนเห็นคุณค่าของธรรมะที่มีแก่มนุษย์คือ

ข้อ ก. **ในฐานะที่เป็นมนุษย์** ท่านลองคิดดูให้ดี ๆ ว่าความเป็นมนุษย์นี้มันมีความหมายอันแท้จริงอย่างไรไม่ยากในการที่จะทำความเข้าใจ ถ้าเราจะถือเอาตรงตามความหมายของคำว่า *"มนุษย์"*. คำว่ามนุษย์แปลว่ามีใจสูง "มนะ" แปลว่า *"อุชะยะ"*

แปลว่าสูง; นี่คนอื่นเขาอาจจะแปลคำว่ามนุษย์นี้ว่า เหล่ากอของพระมนู หรืออะไรก็สุดแท้ก็ได้; แต่ตามหลักธรรมะเราถือว่า คำว่า *"มนุษย์"* นี่แปลตรง ๆ ว่า *"มะนะ"* แปลว่าใจ *"อุษะยะ"* แปลว่าสูง ก็แปลว่ามีใจสูง. ใจสูงก็คือสูงกว่าระดับสัตว์ทั่วไป โดยเฉพาะก็หมายถึงสัตว์ต่ำ ๆ เช่นสัตว์เดรัจฉานเป็นต้น; เพราะฉะนั้นจึงมีบทที่ถือกันมาแต่ดึกดำบรรพ์ก่อนพุทธกาล ครั้นตกมาถึงพุทธกาลพระพุทธเจ้าก็ทรงรับรอง แม้เดี๋ยวนี้ก็ถือเป็นหลักกันในวงธรรมะนี้ว่า **ธรรมะนี่แหละเป็นสิ่งที่ทำความเป็นมนุษย์ ปราศจากธรรมะเสียแล้ว มนุษย์และสัตว์คือสัตว์เดรัจฉาน** นั้นก็จะเสมอกันคือเท่ากัน ท่านแต่งเป็นคำฉันท์คือคำกลอนอย่างไพเราะว่า:-

อหารนิทฺทา ภยเมถุนญฺจ, สมาญฺญเมตปฺปสุภิ นรานํ

ธมฺโม หิ เตสํ อธิโกวิเสโส, ธมฺเมน หีนา ปสุภิสมานา,

อย่างนี้เป็นต้น ซึ่งมีใจความว่า การกินอาหาร *"อาหาระ"* , *"นินทา"* การนอนหลับแสวงหาความสุขจากการนอนหลับ. *"ภย"* คือความขี้ขลาดหรือหนีภัย *"เมถุนะ"* คือการกระทำของคนที่อยู่กันเป็นคู่ ๆ คือระหว่างสตรีกับบุรุษ. การกินอาหาร การนอนหลับการหนีภัย การประกอบเมถุนธรรม ทั้ง ๔ อย่างนี้เสมอกันในระหว่างมนุษย์และสัตว์เดรัจฉาน คือมีได้เสมอกัน. *"ธมฺเมนหีนา"* :-นั้นหมายความว่าถ้าปราศจากธรรมะเสียแล้วสัตว์เดรัจฉานกับมนุษย์ก็จะเท่ากัน, *"ธมฺโมหิ เตสํ อธิโก วิเสโส"* ธรรมะเท่านั้นที่ทำความผิดแปลกแตกต่างระหว่างสัตว์กับมนุษย์; ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่าความเป็นมนุษย์สำเร็จขึ้นมาด้วยธรรมะ ด้วยสิ่งที่เรียกว่าธรรมะซึ่งเราจะได้วินิจฉัยกันต่อไป.

ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ชนิดไหนจะต้องมีธรรมะทั้งนั้น จะเป็นมนุษย์เด็กที่เพิ่งคลอด ปฐมวัย ก็ต้องมีธรรมะที่มีอยู่สำหรับเด็กเล็ก ๆ ; แต่ว่าบางทีเราอาจจะไม่รู้สึก และบางพวกบางหมู่ก็ลืมไปเสียทีเดียวว่า มันจะต้องมี; เลยถือว่าไม่ต้องสนใจเด็ก ๆ ไม่ต้องเกี่ยวกับธรรมะอย่างนี้เป็นต้น แต่ที่แท้แล้วแม้แต่เด็กเล็ก ๆ ก็จะต้องมีธรรมะอยู่ระบอบหนึ่งตามความเหมาะสมแก่ความเป็นเด็ก ปฐมวัย มัชฌิมวัย ปัจฉิมวัย ทุก ๆ วัยจะต้อง

มีธรรมะระบอบหนึ่ง ๆ ที่เหมาะสมแก่ความเป็นมนุษย์ของตน. ลูกเด็ก ๆ ที่ปราศจากธรรมะ มันก็ต้องเหมือนกับลูกสัตว์เดรัจฉาน; แล้วจะต้องอบรมมารยาท อบรมความรู้สึกคิดนึกอะไรต่าง ๆ ให้ ตามที่มันเหมาะสมแก่ความเป็นเด็กคืออย่างน้อย ถ้าให้ดี ตามหลักของพุทธบริษัทเรา ก็จะต้องอบรมเด็กเล็ก ๆ ไม่ให้เห็นแก่ตัว ขอท่านลองคิดดู; ความไม่เห็นแก่ตัวนี้เป็นธรรมะชั้นสูง มันสงเคราะห์รวมอยู่ในเรื่องของพวกไม่มีตัวตน หรือ **อนัตตา** หรือไม่ยึดมั่นถือมั่น ซึ่งทำความเป็นพระอรหันต์ในที่สุด; แต่ว่าเด็ก ๆ ทำไม่ได้ในระดับนั้น จึงต้องลดลงมา เหลือเพียงในระดับที่ไม่เห็นแก่ตัวตน หรือของตนจัดเกินไป อย่างนี้เป็นต้น. นั่นมันจึงจะเป็นลูกมนุษย์ ไม่ใช่ลูกสัตว์เดรัจฉาน ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าแม้ในฐานะที่เป็นมนุษย์ก็ต้องมี *"ธรรมะ"*.

ทีนี้ข้อ ข. **ในฐานะที่เป็นคนไทยหรือเป็นพุทธบริษัท** ไม่ใช่เป็นมนุษย์ธรรมดาแล้ว, ทีนี้ เป็นมนุษย์ที่เป็นคนไทยและเป็นพุทธบริษัท. เราถือว่าคนไทยมีเลือดเนื้อเชื้อไขเป็นพุทธบริษัทมาตั้งแต่พุทธศาสนาได้เข้ามาครอบงำดินแดนส่วนนี้เป็นเวลาประมาณ ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว; อันเลือดเนื้อเชื้อไขดั้งเดิมก่อนเก่าที่สุดก็ได้กล่าวว่าเป็นพุทธบริษัท. ฉะนั้นในฐานะที่เป็นคนไทย พูดกันอย่างที่เรียกว่าออกเป็นชาตินิยมอยู่บ้าง แต่ก็ไม่ได้ยุให้ยึดถือชาตินิยม แต่เพราะเหตุที่ว่าคำว่า *"คนไทย"* นี้มีความหมายดีมาก คือมีความหมายว่าเป็น *"อิสระ"* ดังนั้นเมื่อเราจะเป็นคนไทยคือเป็นคนอิสระเราก็ต้องมีหลักธรรมซึ่งทำความเป็นอิสระ ถ้าพูดถึงหลักธรรมะที่ทำความเป็นอิสระแล้ว ยิ่งศึกษาไปจะยิ่งทราบว่า หลักธรรมะในพระพุทธศาสนาทำความเป็นอิสระที่สุด ทำความเป็นอิสระชนิดที่ว่า ให้เป็นอิสระแก่ตัวเอง ใช้ความคิดนึก สติปัญญาพิจารณาของตัวเองอย่างเป็นอิสระ ไม่ต้องฝากความเชื่อไว้กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ดังที่ท่านก็ทราบดีอยู่แล้วว่า ในพุทธศาสนานี้ไม่มีคติที่ถือพระเป็นเจ้าอย่างนี้เป็นต้น นี้ก็เป็นลักษณะอันหนึ่งของความเป็นอิสระ; แต่ว่าความเป็นอิสระที่สูงสุดอย่างยิ่งนั้นคือความเป็นอิสระจากกิเลส; กิเลสหมายถึง; อวิชชา-ความโง่, ตัณหา-ความไม่รู้ความทะเยอทะยานอยากอย่างนี้เป็นต้น.

ความเป็นทาสที่ร้ายกาจที่สุดก็คือเป็นทาสกิเลส ฉะนั้นความเป็นไทยที่ประเสริฐที่สุดก็คือความเป็นอิสระจากกิเลส. ทีนี้ หลักธรรมะในพระพุทธศาสนาสอนเพื่อทำลายกิเลสโดยสิ้นเชิง ก็คือเปลื้องออกมา เปลื้องจิตใจออกมาสู่ความเป็นอิสระโดยสิ้นเชิง. อย่างนี้จึงจะเรียกว่าเป็นคนอิสระ และสมกับว่าเป็นคนไทย. ถ้าจิตหรือใจของเราเป็นอิสระโดยทำนองนี้แล้ว ไม่มีทางที่จะเป็นทาส หรือเป็นเมืองขึ้นของใครได้ มันมีจิตใจชนิดที่ใคร ๆ จับกุมไม่ได้ ครอบงำไม่ได้. สำหรับความเป็นพุทธบริษัทนั้น มันมีความหมายคล้าย ๆ กันคือเป็นอิสระเหมือนกัน แต่ว่าตัวคำว่า *"พุทธะ"* พุทธะ นั้น โดยรากศัพท์คือพยัญชนะนี้แปลว่า *"ผู้รู้-ผู้ตื่น-ผู้เบิกบาน"* สามคำด้วยกัน คือราก (Root) ของศัพท์ว่าพุทธะ นี้แปลว่ารู้ก็ได้, แปลว่าตื่นก็ได้, แปลว่าเบิกบานก็ได้, ฉะนั้นพุทธบริษัทก็ต้องแปลว่าหมู่คณะของบุคคลที่เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น และผู้เบิกบาน. รู้ คือ **รู้สิ่งที่ควรรู้** โดยเฉพาะก็คือรู้ความดับทุกข์; หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือรู้ธรรมะที่ควรรู้ เท่าที่มนุษย์ควรจะรู้ต้องรู้ให้หมด; ***ที่ไม่จำเป็นก็ไม่ต้องรู้ แต่ที่จำเป็นต้องรู้ ต้องรู้ให้หมด***, ที่จำเป็นก็คือเพียงพอแก่การที่จะดับความทุกข์หรือสะสางปัญหาทุกชนิดของชีวิตนี้ได้ นี่เรียกว่าเป็นผู้รู้. พอเป็นผู้รู้อย่างนี้แล้วก็จะได้ชื่อว่าเป็นผู้ตื่น คือตื่นนอน ตื่นจากหลับ, หลับคือกิเลส, หลับ, คืออวิชชา-ความโง่ ความหลง ; ความถูกครอบงำอยู่ด้วยกิเลสนี้ เรียกว่าความหลับ. เดี๋ยวนี้ตื่นออกมาจากความหลับคือกิเลสนั้น ครั้นตื่นออกมาได้แล้วก็จะเป็นผู้เบิกบานเหมือนกับดอกไม้ที่เบิกบาน สดใส เยือกเย็น. ความหมายของคำว่าพุทธบริษัทเป็นอย่างนี้ ถ้าเราต้องการจะเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน และเป็นอยู่อย่างอิสระในฐานะที่เป็นคนไทย เราจะต้องอาศัยธรรมะอีก ไม่มีสิ่งอื่นเป็นเครื่องมือ.

ถัดไปข้อ ค. **แคบเข้ามาในฐานะที่เราเป็นตุลาการ** หรือกำลังจะเป็นตุลาการโดยเฉพาะ; อาจจะกล่าวได้เป็นวงกว้างถึงหน้าที่การงานอย่างอื่นซึ่งมิใช่ตุลาการก็ได้ แต่ว่าเดี๋ยวนี้ปัญหาของเรามันมีอยู่เฉพาะหน้า ตรงที่ว่าเราต้องทำหน้าที่เป็นตุลาการ; ฉะนั้นในฐานะที่เป็นมนุษย์ที่กำลังจะเป็นตุลาการหรือเป็นตุลาการในอนาคตนี้; ธรรมะจะช่วย

อะไรได้บ้างท่านอาจจะเดาได้ด้วยลำพังของท่านเองทุกท่านว่า มันจะช่วยอะไรท่านได้เพราะว่าศัพท์แสงของคำว่าตุลาการนี้บอกอยู่แล้วซึ่งเราจะได้วินิจฉัยในลำดับถัดไป. แต่ที่อาตมาอยากจะขอย้ำและขอร้องให้ทำไว้ในใจอย่างพิเศษ อย่างแยบคายนั้นก็คือว่าขอได้โปรดระลึกว่า หน้าที่ตุลาการในโลกนี้นั้น มันเป็นหน้าที่สูงสุดของปูชนียบุคคล. อาตมาต้องขอยืนยันตลอดกาลว่า *"ปูชนียบุคคล"* นี้ไม่ใช่ลูกจ้าง; ถึงแม้ใครผู้ใด ผู้มีอำนาจวาสนาใด ๆ จะมีหลักเกณฑ์ว่าข้าราชการคือลูกจ้างแต่อาตมายังคงยืนยันว่า *"ปูชนีย-บุคคล"* ไม่ใช่ลูกจ้าง.

ปูชนียบุคคล หมายความว่า **"ผู้ที่โลกต้องบูชา"** ดังนั้นตุลาการหรือบุคคลบางประเภทนั้นอยู่ในฐานะเป็นปูชนียบุคคลตรงที่ว่า จะต้องเสียสละอะไรมากมายหลายอย่าง เพื่อทำหน้าที่ของตนให้ตรงตามอุดมคติ; ถ้าทำอย่างเห็นแก่ค่าจ้างหรือทำเท่าที่ค่าจ้างบังคับนี้ จะไม่เป็นปูชนียบุคคลที่ดีได้ ท่านทั้งหลายย่อมทราบโดยหลักการของตุลาการทั่วไปหรือสากลได้ดีแล้วว่า มันมีหน้าที่อย่างไรสำหรับตุลาการ แต่ถ้าเราจะสรุปให้สั้นที่สุดก็ต้องกล่าวว่า เป็นหน้าที่ที่รักษาความเป็นธรรมหรือความยุติธรรมของมนุษยชาติ ไม่ใช่ของประเทศไทยหรือของใครโดยเฉพาะ แต่ว่าต้องของมนุษยชาติของ Humanity ซึ่งก็หมายถึงสัตว์ที่เป็นมนุษย์ทั้งหมดทั่วทั้งสากลจักรวาล; ทั้งนี้เพราะว่าทั้งสากลจักรวาลนี้มีปัญหาอย่างเดียวกัน คือเมื่อปัญหาเรื่องความเป็นธรรมไม่เป็นธรรมเกิดขึ้น ในระหว่างผู้กระทำผิดกระทำถูกนี้ มันต้องมีบุคคลชนิดหนึ่งซึ่งเป็นอิสระที่สุดไม่อยู่ภายใต้การครอบงำของสิ่งใดหรือบุคคลใด ทำหน้าที่วินิจฉัยสิ่งนั้น; เพื่อประโยชน์อะไร? ท่านอย่าได้คิดแคบ ๆ ว่าเพื่อประโยชน์แก่โจทก์และจำเลย; แต่ควรจะได้คิดว่าเพื่อประโยชน์แก่ความเป็นธรรมของมนุษยชาติหรืออย่างน้อยก็ของโลก ดังเราจะเห็นได้จากพระคัมภีร์โบราณเก่าแก่ศักดิ์สิทธิ์ของบาลีหรือของสันสกฤต ของประเทศอินเดีย ซึ่งเราต้องยอมรับว่าเป็นต้นตอของระบอบ *"มนูธรรมศาสตร์"* หรืออะไรก็ตามแต่จะเรียก. แม้ที่ได้รับช่วงมาถึงประเทศไทย เขาถือกันว่าตุลาการนี้เป็นบุคคลประเภทโพธิสัตว์ด้วยเหมือนกัน.

เราจะได้ยินได้ฟังเรื่องพระโพธิสัตว์ที่ทำหน้าที่ตุลาการจนพวกเทวดาพากันซร้องสาธุการสรรเสริญกึกก้องไปหมดอย่างนี้อยู่บ่อย ๆ ; ชะรอยท่านคงจะถือว่า มันไม่ใช่เป็นหน้าที่มนุษย์ธรรมดาจะทำได้โดยง่าย จะต้องเป็นผู้มีจิตใจบริสุทธิ์สะอาด และเป็นธรรมและเป็นอิสระ มันจึงทำได้. ฉะนั้นถ้าเราสมัครเข้ามาทำหน้าที่สูงสุด มีอุดมคติสูงสุดของมนุษยชาติเช่นนี้แล้ว เราจะสำนึกตัวเองว่าเป็นลูกจ้างไม่ได้ ถ้าท่านสำนึกว่าตัวเองเป็นลูกจ้าง ท่านจะต้องอยู่ในอาณัติของนายจ้าง ไม่อย่างนั้นก็เป็นลูกจ้างที่เลว แล้วมันจะเป็นอย่างไร ท่านลองคิดดูในที่สุด. แต่ถ้าเรามานึกถึงความจริงไม่เข้าใครออกใครเราจะมองเห็นชัดว่า ตุลาการนั้นคือบุคคลประเภทหนึ่ง ซึ่งโลกมีไว้สำหรับรักษาความเป็นธรรมหรือความยุติธรรมของโลก ดังนั้นจะเป็นลูกจ้างใครได้; ถ้าว่าจะเป็นลูกจ้างของความยุติธรรมอย่างนี้ก็พอจะไปได้; แต่ไม่ใช่สำนวนโวหารที่จะกล่าวเช่นนั้น. ฉะนั้น เราจะต้องสำนึกถึงข้อที่ว่าถ้าเราปฏิบัติหน้าที่ของเราอย่างสมบูรณ์และถูกต้องแล้ว เราจะมีฐานะอยู่เหนือความเป็นลูกจ้าง, เป็นได้อย่างไร? เป็นได้ตรงที่ว่าสิ่งที่เราทำให้แก่โลกหรือแก่มนุษยชาตินั้น มันประเสริฐสูงสุด มีค่ามากมายยิ่งกว่าเงินเดือนที่กำลังได้รับ. ถ้าเอาปริมาณของเงินเดือนหรือค่าของเงินเดือนที่กำลังได้รับ ไปเทียบกับคุณค่าของการรักษาความเป็นธรรมอย่างนี้แล้ว เงินเดือนเพียงเท่าที่ตุลาการได้รับอยู่นี้ มันก็จะเป็นขี้ฝุ่นไปเท่านั้นเอง, ไม่มีความหมายอะไร.

นี่จึงถือว่าตุลาการหรือบุคคลบางประเภท เช่นครูที่แท้จริงเป็นต้นอย่างนี้ เป็นปูชนียบุคคลไม่ใช่เป็นลูกจ้าง ฉะนั้นเพื่อให้เราเข้าถึงอุดมคติของสิ่งที่เรียกว่าตุลาการนี้เราจะอาศัยอะไร ถ้าไม่อาศัยธรรมะ. ขอให้ท่านลองคิดดู ธรรมะอย่างเดียวเท่านั้นที่จะสร้างเราให้เป็นอิสระ สร้างเราให้อยู่ในฐานะที่จะเป็นผู้เฉียบขาดในการที่รักษาความเป็นธรรมของโลก ดังนั้นอาตมาจึงหยิบขึ้นมากล่าวโดยเฉพาะว่า ท่านที่เป็นตุลาการทุกคนเกิดมีแต่ปัญหาเฉพาะหน้าตรงที่จะต้องปรับปรุงไม่เพียงแต่ตัวท่านเองโดยเฉพาะ อาจจะถึงครอบครัวหรือมิตรสหายของท่านด้วย ให้เอียงหรือคล้อยมาสู่อุดมคติชนิดนี้ เพื่อว่า

ครอบครัวของท่านจะไม่เป็นผู้ขัดขวางท่าน ในการที่จะรักษาอุดมคติข้อนี้; เพราะฉะนั้นท่านจะต้องมีความรู้ธรรมะอันเพียงพอและกว้างขวางพอที่จะควบคุมครอบครัวหรือมิตรสหายทั่วหน้าของเรา ให้คล้อยตามเราในอุดมคติข้อนี้; คือช่วยกันรักษาความเป็นธรรมของโลก, ถ้าตุลาการผู้ใด มีครอบครัวที่ไม่ประสีประสาต่ออุดมคติอันนี้แล้ว ขอให้ลองสังเกตเถอะ จะประสบความยุ่งยากเหมือนกับตกนรกทั้งเป็นนี้เป็นอันว่าในฐานะที่เราเป็นมนุษย์ก็ดี เป็นไทยก็ดี และเป็นคนไทยที่มีหน้าที่ของปูชนียบุคคลคือตุลาการก็ดี เราต้องอาศัยธรรมะทั้งนั้น จึงจะสามารถปฏิบัติหน้าที่นั้น ๆ หรือมีภาวะความเป็นเช่นนั้นได้โดยถูกต้องและสมบูรณ์.

ทีนี้ ที่เป็นพิเศษอีกข้อหนึ่งเป็นข้อ ง. ถือว่าเป็นข้อผนวก อาตมาอยากจะชี้ในแนวที่ว่า เราทุกคนที่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้จะต้องเป็นผู้ทำงาน. ธรรมะที่จะเป็นประโยชน์ที่มีประโยชน์แก่มนุษย์ในฐานะที่เป็นผู้ทำงาน, ทุกคนต้องทำงานพระพุทธเจ้าก็ทำงาน และทำงานมากกว่าพวกเรา, พระอรหันต์ก็ทำงาน, คนธรรมดาสามัญก็ทำงาน, เด็กก็ทำงาน, ผู้ใหญ่ก็ทำงาน, คนมั่งมีเท่าไรก็ยังต้องทำงาน; ฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่างานก็คือสิ่งที่จำเป็นที่มีอยู่ในชีวิตของมนุษย์เรา. สิ่งที่เรียกว่างานนี่แหละมันเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้, เพราะฉะนั้น สิ่งที่เรียกว่างานนี้จึงเกิดเป็นปัญหาขึ้นว่า ทำอย่างไรงาน หน้าที่การงานนี้จึงจะไม่เกิดเป็นความทุกข์ทรมานขึ้นมา.

อาตมาก็ขอยืนยันสั้น ๆ เหมือนกำปั้นทุบดินไปตามเดิมว่าต้องเอาธรรมะเข้ามาเกี่ยวข้อง ถ้าธรรมะเข้ามาเกี่ยวข้องจะช่วยทำให้จิตใจว่างหรือสงบ เมื่อจิตใจว่างหรือสงบแล้วงานจะเป็นของสนุก ถ้าจิตใจวุ่นหรือไม่สงบแล้วงานจะเป็นความทุกข์เหมือนกับตกนรกทั้งเป็น, ท่านลองคิดดู พิจารณาดูตรงที่ตัวเรานี่ไม่ต้องคนอื่นคือบางคราวบางโอกาสจิตใจว่างโปร่ง เยือกเย็น ประกอบอยู่ด้วยธรรมะโดยไม่รู้ตัวก็ได้เพราะเราไม่ได้ศึกษากันเพียงพอ แต่กล่าวได้ว่าในขณะนั้นจิตว่างโปร่ง เยือกเย็น ทำงานอะไรก็สนุกไม่มีงานอะไรยากแม้งานสกปรกก็สนุก งานโกยเลนในคูในท้องร่องก็ยังสนุกถ้าจิตใจว่างหรือสงบ:

แต่ถ้าจิตใจวุ่นหรือไม่สงบแล้วแม้งานชนิดไหนก็จะเป็นทุกข์ไปหมด แม้งานที่เราเคยทำสนุกมาแต่ก่อนก็จะเป็นทุกข์ไปหมด เป็นสิ่งที่ไม่ชวนทำไปหมด; ดังนั้นมนุษย์ที่ฉลาดจะต้องรู้จักทำจิตให้ว่าง. ว่างจากสิ่งที่ไม่เป็นธรรมะ, โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือว่างจากความทะเยอทะยานยึดมั่น ถือมั่น อะไรต่าง ๆ นานา ว่าเป็นตัวเราหรือเป็นของเรา, คือความเห็นแก่ตัวนั่นเอง ถ้าว่างจากความเห็นแก่ตัวหรือของตัว, จิตก็ว่างโปร่งสบายเยือกเย็นทำงานต่าง ๆ เป็นสุข เป็นของสนุก. พอจิตอัดกลัดกลุ้มอยู่ด้วยตัวกูหรือของกู ความยึดมั่นถือมั่นอย่างนี้ละก็เป็นจิตวุ่น งานจะเป็นของที่ทุกข์ไปหมดทนทรมานไปหมด เหมือนกับเราตื่นตอนเช้า ๆ จิตยังว่างนี่เราทำอะไรได้ จะล้างหน้าถูฟันอย่างนี้ก็ได้ ไม่ได้เกี่ยวกับความนึกคิดอะไรเลย มันก็ทำไปได้ด้วยจิตว่างเท่านั้น. พอจิตวุ่นกลัดกลุ้มอยู่แต่เรื่องยึดมั่นถือมั่นตัวกูของกูนั่นแหละอาจจะแปรงฟันผิดปาก หรือว่าล้างหน้าผิดหน้าก็ได้ ท่านลองเทียบเคียงดูอย่างนี้ก็แล้วกัน. เพราะว่าจิตที่ว่าง ที่สงบเยือกเย็นนั้น มันมีความรู้สติปัญญามีสัมปชัญญะอยู่ในตัวมันเอง; ฉะนั้นอย่าได้ไปกลัวว่าจิตว่างแล้วจะทำอะไรไม่ได้; จิตว่างแล้วนั่งตัวแข็งเป็นก้อนหินอะไรทำนองนี้ ไม่ใช่อย่างนั้น ***จิตว่างนั่นแหละจะเป็นสติปัญญาสติสัมปชัญญะอย่างยิ่ง เฉลียวฉลาดอย่างยิ่ง ไวต่อความคิดนึกรู้สึกอย่างยิ่ง และสนุกสนานในการทำงานอย่างยิ่ง*** แล้วการทำงานก็ไม่เป็นนรกทั้งเป็นขึ้นมา.

ที่นี้อย่าว่าถึงการทำงานเลย แม้แต่การบริโภคผลของงานที่ทำได้แล้วก็เหมือนกัน. ถ้าไม่ประกอบไปด้วยธรรมะแล้ว การบริโภคผลงานนั้นก็จะเป็นความทุกข์ขึ้นมาจะเกิดความหึงหวง จะเกิดความอิจฉาริษยา จะเกิดความหวั่นวิตกกังวล ว่ามันจะหมด มันจะหมดจะสิ้น มันจะไม่เหลืออยู่อะไรทำนองนี้ขึ้นมาทีเดียว; หรือว่าจะบริโภคอย่างตะกละตะกลาม อย่างเป็นทุกข์โดยประการอื่นขึ้นมาทีเดียว. ดังนั้นแม้แต่การบริโภคผลงานก็ยังต้องทำด้วยอาศัยหลักของธรรมะ; ***ผู้ทำงานก็ตาม ผู้บริโภคผลงานก็ตาม จะต้องมีธรรมะประกอบหรือกำกับอยู่ตลอดเวลา.*** อาตมาชอบยกตัวอย่างด้วยคนแจวเรือจ้างกลางแดดหรือกลางฝนแล้วทวนน้ำอย่างหนักที่สุด บางโอกาสเขาร้องเพลงเอื่อยสนุกไปเลย. เพราะ

ว่าเวลานั้นจิตของเขากำลังว่าง; ไม่ไประลึกถึงความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกูของกู ครอบครัวของกู ลูกเมียของกูทำนองนี้ไม่ได้นึก; แต่ถ้าเผอิญโอกาสหนึ่งคนแจวเรือจ้างคนนั้นเองไปบังเอิญนึกถึงความยากจน ความอับโชควาสนา ครอบครัวลำบากอะไรขึ้นมาอย่างนี้ มันร้องเพลงไม่ออก. มันก็ด่านั่นด่านี่วุ่นวายไปหมด ขณะนั้นเรียกว่าจิตวุ่น; จิตเขาวุ่น คือกลัดกลุ้มอยู่ด้วยความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกูว่าของกู; คือความเห็นแก่ตัวจัดไม่ว่างเลย จึงทำให้เห็นชัดว่าจิตว่างนั้นทำอะไรไม่เป็นทุกข์ จิตวุ่นทุกอย่างจะเป็นทุกข์ไปหมด จะเป็นการศึกษาเล่าเรียนหรืออะไรก็ตามเราเอาไว้วินิจฉัยกันวันอื่นก็ได้ นี้โดยส่วนปัจเจกชน.

ธรรมะเป็นสิ่งที่จำเป็นยิ่งกว่าข้าวปลาอาหารเสียอีกที่จะต้องมีมา. ทำไมจึงพูดว่ายิ่งกว่าข้าวปลาอาหาร เพราะเหตุว่าถึงแม้จะมีข้าวปลาอาหารกิน ถ้าจิตไม่ประกอบไปด้วยธรรมะเป็นจิตวุ่นแล้ว ข้าวปลาอาหารนั้นจะเป็นเหมือนก้าง หรือเป็นเหมือนก้อนเหล็กที่ร้อนแดงหรือเป็นอะไรไปหมด; คือเป็นความทุกข์ทั้งที่กำลังกินกำลังบริโภคข้าวปลาอาหารนั่นเองต่อเมื่อจิตใจสงบเย็น ข้าวปลาอาหารจึงจะเป็นข้าวปลาอาหารที่ทำความเจริญกระชุ่มกระชวยให้แก่ร่างกายและจิตใจได้. ขอให้พิจารณากันในแง่นี้ แล้วจะยิ่งเห็นคุณค่าของธรรมะ เห็นความประเสริฐของธรรมะว่าเป็นสิ่งประเสริฐสุด, ว่าประเสริฐยิ่งกว่าพระพุทธเจ้า, เพราะว่าพระพุทธเจ้าท่านตรัสอย่างนั้น ท่านยืนยันอย่างนั้นว่า *"ตถาคตก็เคารพธรรมะ"* ท่านไปหาอ่านได้เองจากพระพุทธประวัติ; ในเมื่อตรัสรู้แล้วใหม่ ๆ ท่านรำพึงถึงว่าเป็นพระพุทธเจ้านี้เขาเคารพใครกัน หรืออะไรกันในที่สุดทรงพบว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทั้งอดีต ทั้งอนาคตล้วนแต่เคารพธรรมะ.

ทีนี้ เราก็มาถึงสังคม คือว่าปัจเจกชนที่รวมกัน ๆ เป็นหมู่ เป็นกลุ่มเป็นก้อนเป็นสังคมขึ้นมา สังคมนี้จะเป็นสังคมครอบครัวก็ตาม สังคมในประเทศก็ตามหรือสังคมในระหว่างโลกทั้งหมดก็ตาม ของโลกทั้งหลายก็ตาม เรียกว่าสังคมทั้งนั้น มันจะกว้างแคบอย่างไรก็แล้วแต่กรณี; แต่รวมความแล้วก็คือว่า มันมีบุคคลที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย จนกระทั่งถึงบุคคลที่ล้านที่หลายร้อยล้านหลายพันล้านอย่างนี้ แม้ใน

ปัญหาของสังคมก็อย่างเดียวกันอีกคือต้องอาศัยสิ่งที่เรียกว่าธรรมะอย่างเดียวเท่านั้น สังคมจึงจะเป็นสังคมที่สงบสุข หรือมีสันติภาพถาวร. ถ้าปราศจากสิ่งที่เรียกว่าธรรมะเสียแล้ว; สังคมก็จะเป็นสิ่งที่มีวิกฤตกาลถาวร.-คือความยุ่งเหยิงโกลาหลระส่ำระสายวุ่นวายเดือดร้อนเป็นวิกฤตกาลถาวรไม่ใช่สันติภาพถาวร.

ทีนี้สำหรับธรรมะเพื่อสังคมนั้น มันยิ่งง่ายลงมา เพราะว่าเราไม่บัญญัติหรือไม่ถือว่าสังคมจะต้องประพฤติธรรมะในขั้นสูง ถึงกับว่าบรรลุมรรค ผล นิพพาน. ธรรมะในระหว่างสังคม หมายเพียงการไม่เบียดเบียนกัน มีเมตตากรุณาอารีกันเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน ด้วยความไม่เห็นแก่ตัวจัดเกินไปก็พอแล้ว. ส่วนธรรมะในส่วนบุคคลนั้นเราต้องการสูงขึ้นไปกว่านั้นเพราะว่ามันเป็นสิ่งที่ทำได้ ที่เป็นไปได้; แต่ที่เราจะเกณฑ์ให้สังคมทั้งหมดซึ่งรวมคนโง่ คนไม่ฉลาดอยู่เป็นอันมากนั้นมามีธรรมะเสมอกันนี้ มันเป็นไปไม่ได้; ดังนั้นธรรมะหรือหลักธรรมะส่วนสังคมเราจึงลดลงมาเหลือเพียงแค่ศีลธรรม (**Moral** หรือ **Morality**). แต่ส่วนธรรมะสำหรับปัจเจกชนนั้นเราจัดไว้สูงเป็นพวกสัจธรรมหรือ **Truth** ซึ่งมันสูงกว่า **Moral** มาก. เราจึงไม่สู้มีปัญหาที่จะต้องศึกษายากลำบากนักเกี่ยวกับสังคมและก็มีกฎเกณฑ์ทั่วไปตรงกันแทบทุกประเทศชาติในโลก ในส่วนหลักศีลธรรม จะเป็นในระหว่างครอบครัว ซึ่งแคบเข้ามาหน่อยก็เป็นไปได้ สูงกว่าหน่อย คือครอบครัวของ *"สัมมาทิฏฐิบุคคล"* นี้ก็ยังประกอบไปด้วยธรรมะสูงขึ้นไป แต่ถ้าเฉลี่ยเป็นส่วนทั้งประเทศแล้วมันก็ต้องลดลงมา ถ้าเฉลี่ยไปกว้างถึงทั้งโลกแล้วก็ลดลงมาเป็นศีลธรรมสากล ซึ่งเข้ากันได้ทุกชาติทุกศาสนาทุกประเทศ ไม่ขัดขวางกัน รวมความแล้วก็คือความเมตตาอารีไม่เบียดเบียนกันถ้าปราศจากธรรมะแล้วสังคมก็จะเป็นสังคมที่ไม่เป็นสังคม คือจะกระจัด-กระจายวุ่นวายระส่ำระสาย ไม่ประกอบด้วยความสงบสุขเลย.

นี่สรุปแต่ใจความสั้น ๆ ว่า เพื่อปัจเจกชนก็ดี เพื่อสังคมก็ดี; ธรรมะเป็นสิ่งที่มีประโยชน์อย่างที่จะขาดเสียไม่ได้ถือว่าเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งเท่า ๆ กันกับที่ปัจจัย ๔ เป็นความจำเป็นทางร่างกาย; แล้วธรรมะก็เป็นความจำเป็นทางจิตใจ. สิ่งที่เรียกว่าปัจจัย

๔ ท่านทั้งหลายก็ทราบกันอยู่ดีแล้วทุกคนว่าหมายถึงอะไร เพราะมีความหมายตรงกันหมดคือ:-อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และเครื่องบำบัดโรค ทั้ง ๔ อย่างนี้จำเป็นแก่ร่างกายอย่างไร; ธรรมะหรือหลักพุทธศาสนาก็จำเป็นแก่จิตใจเท่านั้น. เมื่อคนเรามีทั้งร่างกายและจิตใจเราก็ต้องมีสิ่งเกื้อกูลนั้นให้ครบทั้งส่วนร่างกายและจิตใจ ถ้าเราให้แต่ทางร่างกายอย่างเดียวใจก็ละลาย คือไม่เป็นจิตใจอย่างมนุษย์; ความเป็นมนุษย์นั้นก็เลยเป็นโพลงกลวง เป็นโพลง เป็นมนุษย์แต่เปลือก; เพราะว่าจิตใจไม่ได้เจริญตามแบบของมนุษย์. เราจึงต้องให้อาหารแก่จิตใจคือ ธรรมะจิตใจก็เจริญสมบูรณ์ ความเป็นมนุษย์ก็ไม่กลวงเป็นโพลงแต่ว่าเต็มแน่นไปด้วยคุณธรรมแห่งความเป็นมนุษย์. เป็นมนุษย์ที่ดี. นี่เรียกว่าคุณค่าของธรรมะที่มีแก่มนุษย์ ในฐานะที่เป็นมนุษย์ทั่วไปก็ดี ในฐานะที่เป็นคนไทยเป็นพุทธบริษัทก็ดี หรือในฐานะที่เป็นผู้มีหน้าที่เฉพาะคือเป็นตุลาการก็ดีและเป็นผู้ที่ต้องทำงานหรือบริโภคผลงานก็ดี; แต่ในที่สุดเพื่อสังคมทุกขนาดก็ดีทุกระดับก็ดี จำเป็นที่จะต้องเนื่องกันอยู่กับสิ่งที่เรียกว่าธรรมะ; เพราะฉะนั้น เราจึงต้องมีการอบรมสิ่งที่เรียกว่าธรรมะหรือหลักพุทธศาสนา พร้อมทั้งวิธีปฏิบัติซึ่งเราจะได้จำแนกรายละเอียดกันในวันหลัง ๆ.

ทีนี้ เท่าที่เวลาเหลืออยู่เล็กน้อยนี้ เราจะได้วินิจฉัยถึงสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะ คือคำว่า ธรรมะ หรือเราจะมีปัญหาว่าธรรมะนั้นคืออะไร อันนี้ก็เป็นสิ่งที่มีประโยชน์มาก. ถ้าเข้าใจหลักกว้าง ๆ อันนี้ไว้มันจะเข้าใจคำอธิบายต่อไปข้างหน้านั้นได้ง่ายที่สุดหรือว่าท่านอาจจะเข้าใจศาสนาทุกศาสนาได้ง่ายที่สุด; ถ้าเข้าใจแล้วว่าสิ่งที่เรียกว่าธรรมะนั้นคืออะไร แต่ในฐานะที่เราเป็นนักศึกษา เราควรจะได้เข้าใจคำนี้กว้างให้พอสมควรกัน. สิ่งที่เรียกว่าธรรมะนี้ไม่ใช่ภาษาไทย แต่เป็นภาษาบาลีหรือภาษาสันสกฤต ท่านเห็นได้เอง มันเป็นหลักฐานชัดอยู่ในตัวคำ ๆ นี้ว่าไม่ใช่ภาษาไทย และเพราะเหตุที่ว่า คำ ๆ นี้ไม่มีคำใดที่อาจจะเป็นคำแปลของมันได้ เราจึงต้องใช้คำเดิม ที่เป็นภาษาบาลีหรือสันสกฤตนั้น ก็คือคำว่าธรรมะนั่นเอง จนมากลายเป็นคำไทยไปแล้ว.

ปัญหาเฉพาะหน้าในที่นี้ ที่เกี่ยวกับภาษาอื่น ๆ เช่นภาษาอังกฤษ ในยุคแรก ๆ พวกฝรั่งก็พยายามที่จะแปลคำว่าธรรมะนี้ว่าอะไร พยายามกันแล้วพยายามกันเล่า แปลกันอย่างนั้นแปลกันอย่างนี้มาพักหนึ่ง ผลสุดท้ายปัจจุบันนี้เลยยุติต้องกันว่าไม่สามารถจะแปล ก็เลยต้องใช้คำว่าธรรมะอย่างเดียวกับที่พวกไทยเราใช้ เลยเขียนทับศัพท์เป็นคำว่า "ธรรมะ" ไปหมด. ทีแรกก็แปลว่า **Law** กฎหมาย แปลว่า **Norm** บ้าง, แปลว่า **Truth** บ้าง, ต่าง ๆ นานา; ผลสุดท้ายเหลวหมด, คือมันไม่ให้ความหมายที่สมบูรณ์เต็มที่ของคำ ๆ นี้ได้ เลยยุติว่าไม่แปลกันแล้ว ใช้คำว่าธรรมะ, มีคำอื่นอีกบางคำเช่นคำว่า *"กรรม"* หรือคำอื่น ๆ นี้อีกหลายคำ ซึ่งพวกฝรั่งจนปัญญาที่จะแปลเลยต้องใช้คำทับศัพท์, คำว่าธรรมะนี้ เป็นคำ ๆ หนึ่งแล้วในจำพวกนั้น ดังนั้น เราจึงไม่อาจจะอาศัยหลักของภาษาไทยหรือภาษาใด ๆ มาอธิบายคำนี้ นอกจากจะต้องอาศัยหลักของภาษาบาลี ซึ่งเป็นต้นตอของคำ ๆ นี้นั่นเอง.

คำว่าธรรมะโดยภาษาบาลีนั้น, โดยพยัญชนะ โดยตัวหนังสือคำว่าธมมนี้แปลว่า สิ่งซึ่งทรงตัวอยู่หรือดำรงตัวอยู่นี้มันก็เลยหมายถึงทุกสิ่งหมดเลย; เพราะว่าไม่ใช่อะไรไม่ว่าสิ่งใดมันก็มีการทรงตัวหรือดำรงตัวอยู่ทั้งนั้น; จะเป็นสิ่งดี สิ่งเลว สิ่งถูก สิ่งผิด สิ่งสูง หรือสิ่งต่ำ สิ่งหยาบ สิ่งละเอียด สิ่งข้างนอก สิ่งข้างใน สิ่งมีรูปร่างหรือไม่มีรูปร่างหรืออะไรก็ตาม มันล้วนแต่เป็นสิ่งที่มีการทรงตัวอยู่ทั้งนั้น. ถ้าเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อย การเปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อยนั้นน่ะคือตัวมันเอง; ถ้าเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ถาวรนั่นแหละก็เป็นตัวมันเอง; ดังนั้นเรามีธรรมะประเภทที่เปลี่ยนแปลงหรือไม่เปลี่ยนแปลง ซึ่งเป็นศัพท์บาลียาก ๆ อย่ากล่าวถึงดีกว่ามันจะเฝือแต่ให้ได้ความชัดว่าจะเป็นสิ่งใดก็ตาม:-เปลี่ยนแปลงก็ตาม, ไม่เปลี่ยนแปลงก็ตาม, เห็นตัวก็ตาม, ไม่เห็นตัวก็ตาม, สุขก็ตาม, ทุกข์ก็ตาม, อะไรก็ตาม นี้ล้วนแต่เรียกว่าเป็นสิ่งที่ทรงตัวอยู่ทั้งนั้น ก็เลยหมายถึงสิ่งทั้งปวงเลยไม่มีอะไรที่จะไม่เรียกว่าธรรมะ นี่ตามหลักภาษาบาลีเป็นอย่างนี้ก่อน.

ทีนี้พอมาถึงความหมาย, ความหมายที่จะไปใช้ นี่มันเกิดแตกต่างกันทีเดียว

จำแนกได้เป็นอย่าง ๆ ไปเลย เช่นจะยกตัวอย่างมาให้เห็นเท่าที่จำเป็นหรือเท่าที่เห็นว่าสมควรโดยทั่วไป ท่านจะต้องเข้าใจว่าสิ่งที่เป็นธรรมก็เป็นธรรมะ ที่ไม่เป็นธรรมก็เป็นธรรมะ, แต่ถ้าโดยเฉพาะกรณีที่มีความหมายเฉพาะแล้ว เราเอาแต่สิ่งที่เป็นธรรมเท่านั้นเรียกว่าธรรมะ เช่น, ความดี ความงาม ความจริง ความยุติธรรม อะไรเป็นต้นนี้เป็นธรรมะ นอกนั้นเป็นอธรรม, อธรรมหมายความว่าไม่ใช่ธรรม แต่แล้วสิ่งที่เรียกว่าอธรรมหรือไม่ใช่ธรรมนั่นเอง มันก็คือธรรมะอันหนึ่งเหมือนกัน เป็นธรรมไม่ใช่ธรรมะเป็นคำ ๆ เดียวกันกับคำว่าธรรม. ถ้าท่านฟังพระสวดศพท่านจะได้ยินคำว่า *"กุสลา ธมฺมา อกุสลาธมฺมา อพยากตาธมฺมา"* :-แปลว่าธรรมทั้งหลายทั้งปวงที่เป็นฝ่ายดี คือเป็นกุศลแล้วก็ธรรมทั้งหลายทั้งปวงที่เป็นฝ่ายไม่ดี คืออกุศลนั้น *"อพยากตาธมฺมา"* :-คือธรรมทั้งหลายทั้งปวงที่เป็นฝ่ายที่กล่าวไม่ได้ว่าเป็นดีหรือไม่ดีมันมี ๓ พวกเท่านั้น. คำ ๓ คำนี้มันครอบงำสิ่งทั้งหลาย ทั้งหมด ทั้งสิ้นบรรดาที่มนุษย์รู้จัก แต่ว่าทั้ง ๓ ประเภทนั้นเป็นเรื่องธรรมะทั้งนั้น เรียกชื่อสามัญนามหรือ Common Noun นี้ว่าธรรมะเหมือนกันหมด; แม้จะเป็นกุศลธรรม อกุศลธรรม หรืออพยากตธรรมก็ตามนี่คือความหมายของคำว่าธรรมะเป็นอย่างนี้.

แต่ทีนี้ในภาษาอินเดียในสมัยโบราณ ในสำนวนโวหารของภาษาบาลีและสันสกฤตนั่นเอง ก็มีการแยกใช้คำว่าธรรมะนี้ออกเป็นพวก ๆ พวก ๆ ดังนั้นคำว่าธรรมะรูปตัวหนังสือเหมือนกันดิกไม่มีเปลี่ยนแปลงเลย ถูกนำมาใช้ในความหมายต่าง ๆ กันเช่น

พวกแรกหมายถึงพวกที่เป็นเหตุหรืออำนาจอันใดอันหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดสิ่งอื่นขึ้น อย่างนี้ละก็หมายถึงอำนาจธรรมชาติ อำนาจธรรมชาติลึกลับอันหนึ่ง ซึ่งจะบันดาลให้สิ่งทั้งหลายให้เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ เรียกว่าอำนาจหรือมูลเหตุลึกลับ. ธรรมะในความหมายเช่นนี้จะตรงกันกับความหมายของคำว่า *"พระเป็นเจ้า"* ขอให้สังเกตไว้เพื่อเป็นความรู้รอบตัว; คือสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะในลักษณะเช่นนี้มีความหมายเป็นตัวเหตุ เป็นตัวการ เป็นตัวบันดาลสิ่งต่าง ๆ ให้เป็นไป. ความหมายของคำว่าพระเป็นเจ้า

หรือ God หรืออะไรก็ตาม ฝ่ายที่เขาถือพระเป็นเจ้ากัน เขาให้ความหมายต่าง ๆ กันเช่นว่า God The Greater. God ที่เป็นผู้สร้างโลก, สร้างโลกให้มีโลกขึ้นมา. ทางฝ่ายหลักพระพุทธ-ศาสนาเราก็ถือว่า สิ่งที่เรียกว่าธรรมะอย่างตะกี้นี้ธรรมะในฐานะที่เป็นเหตุหรือเป็นตัวบันดาลนั่น-เป็นสิ่งที่สร้างโลก ดังนั้นธรรมะนั่นเองคือ God.

หรือว่า God ในความหมายว่า God The Preserver. God ที่คุ้มครองโลกรักษาโลกไว้ในปัจจุบันนี้แล้วก็คือธรรมะนั่นอีก คือธรรมะอันเดียวกันนั่นอีกที่กำลังคุ้มครองโลกนี้อยู่ที่จะบันดาลให้คนดีได้รับผลดี คนชั่วได้รับผลชั่ว หรือว่าคุมโลกนี้ไว้ให้อยู่ในลักษณะเช่นนี้ไว้ไม่เป็นไปในลักษณะอย่างอื่น อย่างนี้ คือ God The Preserver,

หรือว่า God The Destroyer คือ God ที่ทำลายโลกในระยะที่ถือว่าโลกนี้เมื่อตั้งอยู่ตลอดกาลของมัน แล้วมันจะต้องทำลายลงไปด้วยอำนาจของ God แล้วก็สร้างใหม่อีกนี้, ยุบเลิกไปแล้วสร้างใหม่อีกนี้ God The Destroyer อย่างนี้ก็คือธรรมะนั่นอีก ถ้าเป็นหลักพระพุทธศาสนา คือธรรมะที่เป็นเหตุให้สิ่งต่าง ๆ มีการเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไป.

หรือว่า God The Saviour ผู้ช่วยพระเป็นเจ้า ผู้ช่วยสัตว์โลกทั้งหลายขึ้นไว้อย่างนี้ ทางฝ่ายพุทธศาสนาเราก็คือธรรมะอีก สิ่งอื่นช่วยไม่ได้ สิ่งอื่นไม่อาจจะช่วยเราได้นอกจากสิ่งที่เรียกว่าธรรมะ แต่เราจะต้องศึกษาคำอธิบายส่วนนี้ให้เข้าใจเพียงพอ.

หรือว่า God The Refuge; คือ God ที่เป็นพระเจ้าซึ่งเป็นที่พึ่ง เราก็ไม่มีอะไรอีกนอกจากสิ่งที่เรียกว่าธรรมะเท่านั้นที่จะเป็นที่พึ่ง, หรือเป็น Refuge.

ทีนี้ God The Opener พระผู้เป็นเจ้าซึ่งเป็นผู้เปิด ผู้เปิดเผยให้สัตว์รู้ ให้สิ่งต่าง ๆ มีความสว่างรู้อย่างนี้เราก็ว่าธรรมะนั่นอีก ไม่มีอะไรนอกจากธรรมะที่จะเป็นเครื่องเปิดเผยให้เรามีความสว่างและรู้สิ่งที่ควรรู้.

หรือว่า God The Guide. Guide คือผู้นำเที่ยวหรือนำทางเรา ทีนี้ก็ธรรมะนั่นอีก. ธรรมะเท่านั้นที่จะเป็น *"เนตติ"* หรือเป็น *"นายกะ"* จะนำไปสู่ความดับทุกข์สิ้นเชิงหรือนิพพาน นี่เป็น Guide.

หรือในความหมายที่น่ากลัวอื่น ๆ เช่นว่า God The Omnipresence คือว่าพระเป็นเจ้าที่มีอยู่ในที่ทุกหนทุกแห่งจนใครหนีไม่พ้น ใครทำชั่วหรือทำดีแล้วจะหนีหูหนีตาของพระเป็นเจ้าไปไม่พ้นเป็น Omnipresence อย่างนี้เราก็ไม่มีอะไรนอกจากธรรมะอีกเหมือนกัน คือว่าธรรมะหมายถึงว่าเราจะไปทำดีทำชั่วที่ในก้นเหวที่ไหน หรือใต้ทะเลมหาสมุทรที่ไหน หรือว่าซอกที่ไหนก็ตาม มันไม่พ้นไปจากอำนาจการรู้การเห็นการควบคุมของธรรมะไปได้.

หรือว่า God The Omnipotent พระเป็นเจ้าที่มีอำนาจ อำนาจสูงสุด สำคัญที่สุด ประเสริฐที่สุดกว่าสิ่งทั้งหลายในที่ทั่วไปอย่างนี้, คือเป็นผู้บังคับบัญชาในที่ทั่วไปทุกหนทุกแห่งนี้แล้ว ก็คือธรรมะนั่นอีก;

หรือ God The Omniscience คือว่ารู้, รู้สิ่งทั้งปวงไม่มีอะไรที่ God ไม่รู้ เราก็หมายถึงธรรมะนั่นอีก เพราะว่าจะไม่มีทางรู้อะไรเลยที่นอกออกไปจากสิ่งที่เรียกว่าธรรมะข้อนี้ ความรู้ทั้งหลายทั้งปวงทั้งสิ้นจะสรุปอยู่ในคำ ๆ นี้.

คำที่สรุปต่าง ๆ เช่นว่า. God The President. God ที่เป็นประธานของสากลจักรวาลทุก ๆ จักรวาล จนเรานับไม่ไหวนี้เป็นประธานเพียงองค์เดียวตัวเดียวอย่างนี้ก็คือธรรมะนั่นอีก ไม่มีอะไรเป็นธรรมะที่ยิ่งใหญ่เหนือพระพุทธเจ้า เหนืออะไรทั้งหมดคือสิ่งที่เรียกว่าธรรมะ.

บางทีมีคำที่น่าขบขันที่สุดที่ บางคนพูดว่า God The Dictionary ปทานุกรมนั่นแหละ เพราะว่า God นี้จะเป็นเหมือน Dictionary คือว่าเราจะค้นหาอะไรต่าง ๆ ความหมายต่าง ๆ ได้จาก Dictionary ฉันใดแล้วเราจะค้นหาสิ่งต่าง ๆ ได้จาก God หรือพระเจ้าฉันนั้น นี่ God The Dictionary ก็มีคนพูดกัน แม้มีความหมายอย่างนี้ก็ไม่พ้นไปจากสิ่ง ๆ เดียวคือธรรมะ ในสิ่งที่เรียกว่าธรรมะนี้เราจะพบทุกสิ่งเหมือนกับ Dictionary ที่ใหญ่ที่สุดของสากลโลก.

นี่ขอให้เข้าใจว่าสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะในลักษณะเช่นนี้มีความหมายตรงกับคำว่า

God ของพวกที่เขามี God ฉะนั้นถ้าท่านเป็นนักศึกษาและท่านถูกถามว่าอะไรตรงกันกับคำว่า God แล้ว. ท่านอย่าได้ไปตอบคำอื่นนอกจากคำว่าธรรมะ, จึงจะมีคำอธิบายที่ไม่จนหรือไม่จำนนต่อเหตุผล นี้หมายความว่า ***ธรรมะในฐานะที่เป็นตัวเหตุ*** เป็นต้นเหตุของสิ่งทั้งปวง.

ทีนี้ก็มาถึง ***ธรรมะในฐานะที่เป็นผล*** ผลคือสิ่งที่เกิดขึ้นจากเหตุ นี้ก็ได้แก่ปรากฏการณ์ทั้งหลายที่เขาเรียกว่า Phenomenon หรือเป็นพหูพจน์ก็ว่า Phenomena แล้วบรรดาสิ่งที่จะมาปรากฏแก่มนุษย์ทั้งหลายทั้งสิ้นนี้ จะมาในรูปของธรรม คือสิ่งที่เป็น *"สสาร"* หรือจะเป็นสิ่งที่มองไม่เห็นตัวเป็นพลังงานหรือเป็นอะไรก็ตาม หรือยิ่งไปกว่านั้นคือจะเป็นรูปธรรม เช่นร่างกายนี้ก็ตาม หรือจะเป็นนามธรรมเช่นจิตใจก็ตาม อย่างนี้เรียกว่า Phenomena หรือปรากฏการณ์ทั้งหมดทั้งสิ้น แต่ในฐานะที่มันเป็นผล ฉะนั้นในโลกนี้หรือในสากลจักรวาลนี้ มันก็มีอยู่กี่แสนกี่ล้านกี่ร้อยล้านอย่างไรก็ตามใจ ล้วนแต่เรียกได้ว่าธรรมะทั้งนั้น นี่เรียกว่าธรรมะในฐานะที่เป็นผล.

ทีนี้ต่อไปอีก***ธรรมะในฐานะที่เป็นกฎ*** ถ้าเราถามว่ากฎต่าง ๆ นี้ใครสร้างขึ้น เช่นว่าสิ่งนี้จะต้องเป็นอย่างนี้ เช่นน้ำก็มีคุณสมบัติอย่างนี้ ไฟก็มีคุณสมบัติอย่างนี้หรือว่าเมื่อเราเอาสิ่งนี้มาปนกับสิ่งนี้แล้วผลจะเกิดขึ้นอย่างนี้ หรือว่ากฎวิทยาศาสตร์ หรือว่ากฎธรรมะกฎอะไรต่าง ๆ ก็ตาม ใครตั้งขึ้น. พวกที่ถือพระเป็นเจ้าก็ว่าพระเป็นเจ้า สำหรับพุทธศาสนาเราถือว่านั่นแหละคือตัวธรรมะ; ส่วนที่เป็นกฎของพระเป็นเจ้า; แต่ธรรมชาติเท่าที่ยกมาเป็นตัวอย่าง ๓ อย่างนี้มันยังไม่เกี่ยวกับการปฏิบัติเลย.

ทีนี้เราจะมาดูกันตรงที่ว่าธรรมะ, คำว่าธรรมะที่บัณฑิตทั้งหลายนิยมแยกเอาออกมาเพื่อจะถือเอาเป็นที่พึ่ง หรือว่าเป็นเครื่องคุ้มครองโลกเป็นที่พึ่งของโลกเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวโลกไว้ไม่ให้แตกสลายไปเร็ว หรือว่าไม่แตกสลายนี้, เขาก็บัญญัติธรรมะในลักษณะที่เป็นความดี ความ-จริง ความ-งาม ความยุติธรรม, คือความเป็นธรรมเรียกสั้น ๆ คือความเป็นธรรม; เพราะว่าคำว่าความดีนั้น เราหมายถึงดีจริง ไม่ใช่ดีอย่างมนุษย์

ว่า ๆ กัน, มันดีอยู่ในความหมายอื่น ดีในความหมายที่ไม่ใช่มนุษย์แต่งตั้ง. ดีในความหมายที่ดีคือไม่เป็นทุกข์ตามธรรมชาติ แล้วความงามก็ไม่ได้หมายถึงอย่างประดับประดาตกแต่งด้วยวัตถุอย่างนี้ เราหมายถึงงามในข้อที่ว่ามันไม่เป็นไปเพื่อความทุกข์เลย.

ความงามที่เป็นคำภาษาบาลีว่า *"กลฺยาณํ"* นี้ก็แปลว่างามพระธรรม งาม-อย่าง *"อาทิกลฺยาณํ"* งามในเบื้องต้น, มชเฌกลฺยาณํ -งามในท่ามกลาง, *"ปริโยสานกลฺยาณํ"* งามในเบื้องปลาย. พระธรรมนี้งามทั้งเบื้องต้น งามทั้งตรงกลางและงามทั้งเบื้องปลาย:-หมายความว่าในระดับไหนก็ตามจะงามไปหมด. ถ้ามีธรรมะแล้วระดับเด็กก็จะงาม ระดับผู้ใหญ่ก็จะงาม, ระดับคนแก่ก็จะงาม, ระดับเบื้องต้นที่สุดเช่นให้ทานรักษาศีลก็งาม, ระดับสมาธิปัญญาก็งาม, ระดับมรรคผลนิพพานก็งาม, หรือว่าโลกต่ำ ๆ อย่างโลกมนุษย์นี้ก็งาม สวรรค์ก็งาม พรหมโลกก็งาม อะไรก็ตามแล้วแต่จะเรียกระดับไหนมันงามไปหมด, งามตรงที่ว่าดูแล้วไม่น่าสังเวชใจ คือไม่มีความทุกข์

อนึ่งที่เรียกว่าจริง ก็หมายถึงจริงชนิดที่ว่าดับทุกข์ได้จริง. จริงเฉย ๆ ไม่มีประโยชน์นั้น ไม่ค่อยจะเพ่งเล็งในที่นี้แต่ว่ารวมความไว้ในที่นี้ด้วยเหมือนกัน คือท่านต้องเข้าใจว่าจริงนั้นมีอยู่หลายอย่าง จริงเฉย ๆ ไม่มีประโยชน์ก็มี, คือเอามาใช้เป็นประโยชน์อะไรไม่ได้เพียงแต่รู้ไว้ก็มี, แล้วที่เอามาปฏิบัติได้ แล้วเป็นประโยชน์คือดับทุกข์ได้นั้นจึงจะเรียกว่าจริงที่ใช้ได้; คือจริงที่เป็นประโยชน์ หรือจริงอย่างเป็นพระอริยเจ้า, จริงของพระอริยเจ้า, เราหมายถึงจริงอย่างนั้น.

ทีนี้ ความยุติธรรมหรือความเป็นธรรมนั้น เราหมายถึงความเป็นธรรมตามกฎเกณฑ์ของธรรมที่แท้จริง ไม่ใช่เป็นการบัญญัติแต่งตั้งโดยมนุษย์ แต่เพราะโดยเหตุที่ว่ามนุษย์ผู้จะแต่งตั้งบัญญัติกฎเกณฑ์ของความเป็นธรรมหรือยุติธรรมนั้นย่อมอาศัยกฎเกณฑ์ความจริงของธรรมชาติ มันจึงเข้ากัน. ถ้ามนุษย์ได้ทำไปด้วยความละเอียดสุขุมรอบคอบ มีความรู้เพียงพอ มีสติปัญญาเพียงพอแล้ว การบัญญัติความเป็นธรรมหรือความยุติธรรมของมนุษย์หมู่นั้น จะเป็นธรรมหรือความยุติธรรมได้อย่างแท้จริง

เหมือนกัน; ฉะนั้นเราจึงต้องอาศัยบุคคลที่มีจิตใจสูง จิตใจเป็นธรรม จิตใจเป็นอิสระ เพื่อจะแต่งตั้งกฎเกณฑ์ของความเป็นธรรมหรือความยุติธรรม ทีนี้ภาวะที่มีลักษณะเป็น ความงาม ความดี ความจริง ความยุติธรรมหรืออะไรต่าง ๆ ทำนองเดียวกันนี้ รวมกัน เข้าแล้วเราเรียก ความเป็นธรรมหรือธรรมะในที่นี้ใช้กันหมดคำสั้น ๆ ว่าธรรมะ ธรรมะ คำเดียวเหมือนกันหมด ธรรมะอย่างนี้หมายถึงความเป็นธรรมและเป็นสิ่งที่จะคุ้มครอง โลก และเมื่อเราได้เข้าอาศัยและเกี่ยวข้องกับสิ่ง ๆ นี้แล้วเราก็สามารถจะยึดเหนี่ยวโลก ของเราไว้ในลักษณะที่น่าพึงพอใจ คือ น่าปรารถนาหรือน่าอยู่อาศัยอย่างนี้เป็นต้น นี่ก็ เรียกว่าธรรมะเหมือนกัน ถูกจำแนกออกมาอย่างนี้ถ้าเป็นอย่างนี้ท่านจะเห็นได้ว่า ได้กัน เอาสิ่งที่ไม่ดีหรือชั่วนั้นออกไปเสียเป็นฝ่ายอธรรม; แต่แล้วอย่าลืมว่าคำว่าธรรมะนั้นมัน กว้าง หมายหมดทั้งธรรมะและอธรรม ที่เราจะอบรมกันต่อไปนี้ นี่มันหมายถึงธรรมะ ประเภทนี้ เราไม่จำเป็นที่จะต้องไปอบรมธรรมะฝ่ายที่เป็นอธรรม ไม่มีประโยชน์แต่มี โทษ เราจึงอบรมกันทั่วไปทั่วโลกนี้แต่ธรรมะในฝ่ายที่มีความหมายถึงความเป็นธรรม; นี้เรียกว่าโดยความหมาย ยกตัวอย่างมาให้เห็นว่า:- โดยความเป็นต้นเหตุ, โดยความเป็น ผล โดยความเป็นกฎ, โดยความเป็นธรรมที่จะคุ้มครองโลกได้เป็นอย่างนี้ นี่คือธรรมะ ทั้งนั้น ชื่อเดียวกันทั้งนั้น.

เวลาที่เหลืออยู่นิดหนึ่งนี้ พอที่จะพูดต่อไปอีกนิดหนึ่งว่า ถ้ากล่าวโดยวิภาค คือแจกเป็นพวก ๆ คือ Classification คือจัดเป็นพวก ๆ พวก ๆ เราก็อาจจะจัดธรรมะ ได้เป็นพวก ๆ มากมายหลายพวก, อันแรกที่สุดเราก็จัดเป็นศีลธรรม, และสัจจธรรม, ศีลธรรมก็ธรรมะ สัจจธรรมก็ธรรมะ ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าศีลธรรมนี้มุ่งหมายเพื่อผลแก่ สังคม; สัจจธรรมนี้มุ่งหมายเพื่อผลที่สูงขึ้นไปสำหรับปัจเจกชน แต่แล้วก็ยังคงเรียกว่า ธรรมะด้วยกัน. ทีนี้เราจะแบ่งแยกไปทางอื่นอีก ว่าปริยัติธรรม ปฏิบัติธรรม และปฏิเวธ-ธรรม. ธรรมะพวกสำหรับเรียน เราเรียกว่าปริยัติธรรม, ธรรมะพวกที่สำหรับปฏิบัติเรา เรียกว่าปฏิบัติธรรม, ทีนี้ธรรมะที่เป็นผลเกิดมาจากการปฏิบัติเราเรียกว่าปฏิเวธธรรม.

แต่ทั้งสามอย่างนี้ก็เป็นธรรมคือธรรมะสำหรับเรียนหรือตัวการเรียนก็ได้. ธรรมะสำหรับปฏิบัติหรือตัวการปฏิบัติก็ได้, แล้วก็ธรรมะที่เป็นตัวผลของการปฏิบัติ ทั้งสามอย่างนี้เรียกว่าธรรมะคำเดียวกันอีกนั่นเองแต่จำแนกออกเป็น ๓ อย่างในเมื่อประสงค์จะจำแนก.

ชี้ให้ชัดออกไปอีกก็อย่างปริยัติธรรมนี้โดยส่วนใหญ่เราหมายถึงพระไตรปิฎกอะไร ๆ มันอาจจะรวมลงไปได้ที่พระไตรปิฎก พระไตรปิฎกก็แบ่งออกเป็น ๓ เรื่อง เป็นเรื่องพระวินัย พระสุตตันตะ และพระอภิธรรมอย่างนี้, วินัยก็คือเรื่องเกี่ยวกับมารยาทที่ดีงามทางกายวาจา, สุตตันตะก็คือ เรื่องหนึ่ง ๆ ซึ่งกล่าวถึงการดับทุกข์ในแง่ใดแง่หนึ่งอย่างละเอียดสมบูรณ์ ทีนี้อภิธรรมก็คือการที่หยิบเอาคำหรือหัวข้อหรือความหมายใด ๆ อันหนึ่งมาแจงมาแจกให้ละเอียดออกไป ในแนวของปรัชญาบ้าง ในแนวของจิตวิทยาบ้าง ในแนวของ Logic บ้างแล้วแต่ประสงค์ละเอียดจนเกินความต้องการไปจึงเรียกว่าอภิธรรม; คือปริยัติธรรมที่แจกออกไปอย่างยิ่ง, ถ้าท่านได้ยินคำว่าพระวินัย พระสูตร พระอภิธรรมแล้ว ขอให้เข้าใจว่ามันมีความหมายอย่างนี้ ที่ได้ยินตามวัดต่าง ๆ.

ทีนี้ที่เป็น ***ปฏิบัติธรรม*** ที่เป็นหลักพระศาสนา เราใช้คำ ๓ คำว่า ศีล สมาธิ ปัญญา. **ศีล** ก็คือ ปฏิบัติส่วนกายวาจาขั้นแรกก่อน แล้ว**สมาธิ**ก็คือเตรียมใจให้พร้อมที่จะทำงานของมัน ฝึกฝนจิตใจโดยวิธีต่าง ๆ ให้เป็นจิตใจที่พร้อม: พร้อมอย่างยิ่งเหมาะสมอย่างยิ่งที่จะทำงาน เรียกว่าสมาธิ ทีนี้**ปัญญา** คือความรู้แจ้งที่เกิดขึ้นหลังจากนั้น. ทีนี้ถ้าจะเอามาใช้แก่ชาวบ้าน ศีลก็คือระเบียบมารยาทที่จะต้องประพฤติปฏิบัติ สมาธิก็คือการประคองจิตไว้ให้ดี ๆ ให้พร้อมเสมอที่จะตัดสิน จะวิพากษ์วิจารณ์ จะทำงานทางจิต. ทีนี้ ปัญญาคือความเป็นผู้รอบรู้ต่อชีวิต ต่อการงานต่อโลกหรือต่อความทุกข์และความดับทุกข์เป็นความรู้แจ้งนี้เรียกว่าปัญญา; ฉะนั้นอย่าไปเข้าใจว่า คำว่าศีล สมาธิ ปัญญา นี้ใช้ได้แต่ในวัดต้องใช้ได้ในที่ทั่วไปทุกหนทุกแห่งแม้ที่บ้าน

คำว่า**ปฏิเวธ** คือ **ธรรมส่วนที่เป็นผล** นั้น ถ้าเป็นทางศาสนาเขาระบุเป็นมรรคผลนิพพาน ๓ อย่าง; มรรคอย่างหนึ่ง ผลอย่างหนึ่ง นิพพานอีกอย่างหนึ่ง. มรรคนั้นหมายถึง

ปัญญาที่ถึงขนาดสูงสุดตัดกิเลส, แล้วผลก็คือความสงบที่เกิดมาแต่การตัดกิเลส, แล้วนิพพานก็คือภาวะที่ปราศจากความทุกข์โดยประการทั้งปวง. แต่ทั้งหมดนี้จะจำแนกไปอย่างไร ๆ ก็ยังคงสรุปลงมาได้ที่คำ ๆ เดียวว่า *"ธรรมะ"*.

ทีนี้ถ้าจะสรุปมาในหลักที่เรียกว่าเป็นลักษณะพระพุทธศาสนาแล้วก็ว่า ทุกเรื่องนี้จะมีกี่ร้อยเรื่องพันเรื่อง เอามาจัดหมู่แล้วมันจะได้ ๔ หมู่ คือ

- หมู่ที่ว่าด้วยเรื่องของความทุกข์อย่างหนึ่ง,
- แล้วหมู่ที่ว่าด้วยเรื่องตัวเหตุหรือ ต้นเหตุของความทุกข์อย่างหนึ่ง,
- แล้วก็หมู่ที่ว่าด้วยความไม่มีทุกข์เลย ภาวะที่เป็นความไม่มีทุกข์เลยนี้อย่างหนึ่ง,
- แล้วก็ว่าด้วยวิธีปฏิบัติอย่างไรจึงจะได้ถึงซึ่งความไม่มีทุกข์นั่นเรื่องหนึ่ง,

รวมเป็น ๔ เรื่อง ที่เรียกว่า ***อริยสัจจ์ แปลว่าสัจจธรรมของพระอริยเจ้า*** เราเรียกกันสั้น ๆ ว่าอริยสัจจ์ เรียกชื่อสั้น ๆ ว่า: ทุกข์, เหตุให้เกิดทุกข์, ภาวะที่ไม่มีทุกข์, แล้วก็หนทางปฏิบัติให้ถึงความไม่มีทุกข์นั้น. นี่ทั้ง ๔ ข้อนี้ก็สรุปรวมอยู่ที่คำ ๆ เดียวว่าธรรมะอีกเหมือนกัน. ฉะนั้นทั้งหมดนี้เท่าที่กล่าวมานี้โดยหัวข้อว่าธรรมะคืออะไรนั้น ท่านก็ย่อมจะเห็นได้ด้วยตัวท่านเองแล้วว่า ธรรมะนั้นคือทุกสิ่งเลย ไม่มีอะไรที่ไม่เป็นธรรมะ ไม่มีอะไรที่ยกเว้นว่าไม่ใช่ธรรมะ คือแม้ว่าจะเป็นโลกียธรรมที่ยังเป็นวิสัยโลก โลกยังเนื่องอยู่กับชาวโลกชาวบ้าน นี่เป็นธรรมะอย่างโลก ๆ เรียกว่า *"โลกียธรรม"* ทีนี้สูงขึ้นไปจนมีจิตใจเหนือ อยู่เหนือโลก คือว่าอิทธิพลของโลกโดยประการใดก็ตาม ไม่แตะต้องได้ไม่ครอบงำได้ มีจิตใจอยู่สูงเหนือโลก เป็นโลกุตตระอย่างนั้นแล้ว ก็ยังเป็นธรรมะอยู่นั่นเอง ฉะนั้นธรรมะจึงแบ่งเป็นโลกียธรรมก็ได้ โลกุตตระธรรมก็ได้ ธรรมะคำเดียวเท่านั้น.

ทีนี้ธรรมะสำหรับพวกเราที่จะอบรมทำความเข้าใจกันดีกว่านั้น ไม่ใช้คำว่าอบรมมันฟังยาก ที่เราจะทำความเข้าใจกันต่อไปข้างหน้านี้นั้นก็คือ ธรรมะส่วนที่เราจะ

เอามาใช้เพื่อสร้างความเป็นมนุษย์ของเราให้สมบูรณ์ เพื่อเป็นพื้นฐานของการเป็นตุลาการที่ดี, ไม่ต้องใช้คำว่า *"ที่ดี"* ก็ได้; เพราะว่าเมื่อเป็นตุลาการแล้วมันก็ไม่มีความเป็นชั่วเป็นอะไรไปได้ เมื่อเป็นตุลาการที่ประกอบไปด้วยธรรมะ เป็นตุลาการแท้จริงก็หมดกัน เรื่องมันก็จบกัน คือว่าได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนถึงที่สุด ได้เข้าถึงอุดมคติของสิ่งที่เป็นสิ่งสูงสุดในทำนองที่ตัวผู้ปฏิบัตินั้น จักมีชีวิตหรือลมหายใจอยู่โดยไม่มีความทุกข์เลย; แล้วพร้อมกันนั้นก็สามารถทำประโยชน์แก่มนุษยชาติได้อย่างกว้างขวางสูงสุด ในฐานะที่เป็น *"ปูชนีย-บุคคล"* มีค่ามากชนิดที่ไม่มีอะไรจะสามารถเป็นนายจ้างเราได้ เพราะว่าเราได้ทำสิ่งที่สูงสุดจนใคร ๆ จะตีเป็นราคาเป็นค่าจ้างไม่ได้ นี่เป็นอุดมคติของตุลาการโดยแท้จริง ไม่ใช่ว่าเราจะตั้งใจเพียงแต่จะปฏิบัติหน้าที่ของเราพอคุ้มค่ากับค่าจ้างที่เราได้รับ อย่างนี้มันเป็นลูกจ้างไม่ได้; แต่ถ้าเราไม่คำนึงถึงสิ่งนั้นเลย เราคำนึงแต่อุดมคติของตุลาการ ยึดมั่นอยู่ในธรรมะของตุลาการคือหน้าที่การงาน อุดมคติของตุลาการแล้ว เราก็จะได้ลุถึงสิ่งที่ดีกว่านั้นมาก คือดีกว่าสิ่งที่จะตีค่าด้วยเงินเดือนของเรา คูณด้วยสิบ คูณด้วยร้อย คูณด้วยพัน คูณด้วยหมื่น คูณด้วยแสน ทีเดียว; เพราะฉะนั้นจึงเป็นการชี้ชัดอยู่ในตัวว่าทำไมเราจึงต้องมีการอบรม สิ่งที่เรียกว่าธรรมะ สำหรับคนทั่วไปก็ดี สำหรับตุลาการก็ดี.

อาตมาขอยุติคำบรรยายในวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านี้

คำบรรยาย "หลักพระพุทธศาสนา" และวิธีปฏิบัติครั้งที่ ๒/๒๕๐๔

เรื่อง

สิ่งที่พระพุทธเจ้านำมาสอน

ภิกขุ พุทธทาส อินทปัญโญ

บรรยายอบรมผู้ช่วยผู้พิพากษา ณ กระทรวงยุติธรรม

๒๖ ธันวาคม ๒๕๐๓

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย

ในโอกาสแห่งการบรรยายครั้งที่ ๒ นี้ อาตมาจะได้กล่าวถึงสิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้, กับสิ่งที่พระองค์ทรงสอน, และสิ่งที่พระองค์ทรงยอมรับรองเข้าไว้ว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้อง และทรงสอนด้วยเหมือนกัน. แต่ว่าก่อนอื่นเราควรจะได้ทำความเชื่อมโยงกันกับข้อความที่ได้บรรยายแล้วในวันแรก ซึ่งในวันแรกเราได้กล่าวถึงเหตุผลที่ว่า ทำไมเราจึงต้องมีการอบรมธรรมะในฐานะที่เราเป็นมนุษย์ทั่วไปก็ดี เป็นคนไทยก็ดี และเป็นตุลาการโดยเฉพาะก็ดี; และแล้วได้กล่าวถึงสิ่งที่เรียกว่าธรรมะโดยวงกว้าง จนถึงกับสรุปได้ว่า ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรมะ และตั้งอยู่ในฐานะเป็นสิ่งที่สูงสุดกว่าสิ่งทั้งหลาย อย่างที่สมมุติเรียกว่าพระเป็นเจ้าหรืออะไรทำนองนี้ก็ยังได้. คำว่าธรรมะคำนี้กว้างถึงอย่างนี้ แต่แล้วคำ ๆ นี้ก็ถูกแบ่งแยกความหมายไปเป็นประเภทต่าง ๆ กัน, จนกระทั่งมีความหมายเฉพาะสิ่งที่เราพึงประสงค์หรือสิ่งที่พึงสนใจในฐานะเป็นที่พึ่ง. เพราะฉะนั้นคำว่าธรรมะที่เราประสงค์จะอบรมกันนี้จึงหมายถึงแต่สิ่งที่ควรรู้ ควรเข้าใจ ควรสนใจและปฏิบัติตาม

เพราะฉะนั้นเราจึงเหลือคำว่าธรรมะในรูปที่จำกัดความลงมาได้ว่า ธรรมะที่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้แล้วก็ธรรมะที่ได้ทรงนำมาสอน แล้วก็ธรรมะทั่วไปของพวกอื่นที่มีอยู่ก่อนพระพุทธเจ้า พระองค์ก็ได้ทรงรับเข้ามาด้วยในฐานะเป็นสิ่งที่ถูกต้อง และควรทราบควรปฏิบัติด้วยเหมือนกัน จึงเป็น ๓ หัวข้อใหญ่ๆ ย่อๆ :-

ในข้อแรก คือธรรมะที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้นั้น, นั่นคือคำตอบของคำถามที่ว่าอะไรคือพระพุทธศาสนา? เหตุการณ์ได้ปรากฏอยู่ตลอดเวลาว่า คนไทยเราเป็นพุทธบริษัทไปต่างประเทศ ถูกชาวต่างประเทศถามว่า พุทธศาสนาคืออะไร? เป็นอย่างไร? อย่างนี้ ให้คำตอบเขาไม่ได้ก็มี ให้ได้แล้วไม่สำเร็จประโยชน์อะไรเลยก็มี; บางรายตอบได้ไม่เป็นที่พอใจ และมิหนำซ้ำผู้ที่ถามยังรู้ดีกว่าผู้ที่ถูกถามเสียอีกอย่างนี้ก็มี. เพราะฉะนั้นข้อแรกที่สุดที่เราจะต้องทำในใจก็คือว่า เราจะต้องรู้ว่าธรรมะที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้นั้นคืออะไรกันแน่; ถ้าตอบอย่างกำปั้นทุบดินไม่มีทางผิดก็ว่าเรื่องความดับทุกข์ แต่ว่าเท่านั้นมันยังไม่พอ เพราะยังจะต้องตอบต่อไปว่า ความดับทุกข์นั่นคืออะไร หรือเป็นอย่างไรซึ่งเราจะได้อธิบายกันในวันนี้.

ท่านทั้งหลาย ได้ยินคำว่า **"สัพพัญญู"** ซึ่งแปลว่า**รู้หมดทุกสิ่งทุกอย่าง,** พระพุทธเจ้าเป็นสัพพัญญู; แต่แล้วเราก็เข้าใจคำว่าสัพพัญญูนี้ผิด เพราะว่าคำว่าทุกอย่างนั้นหมายถึงทุกอย่างเฉพาะที่เกี่ยวกับความดับทุกข์เท่านั้น. สิ่งที่ไม่เกี่ยวกับความดับทุกข์พระพุทธเจ้าไม่สนใจ หรือไม่สนใจจะตรัสรู้ ไม่สนใจจะค้นคว้า; สัพพัญญูรู้ทุกสิ่งทุกอย่างก็ทุกสิ่งทุกอย่างเฉพาะที่เกี่ยวกับความดับทุกข์ เราจะได้ยินคำพูดกันทั่วไปว่า *"ความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด"* นี้หมายความว่า มันรู้มากแต่ไม่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ หรือไม่สามารถจะเอามาใช้ปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์; เพราะฉะนั้นขอให้พวกเราทั้งหลายทุกคนอย่าได้พลัดตกเข้าไปในฐานะที่ความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด, ทั้งในความรู้ทางโลกและทางธรรมะ หรือแม้ที่สุดโดยเฉพาะแต่ความรู้ทางกฎหมาย ซึ่งถ้าทำไม่ดีก็อาจจะอยู่ในฐานะที่รู้ท่วมหัวหรือจนปวดหัว และก็เอามาใช้ให้เป็นประโยชน์อะไรไม่ได้. ความรู้อื่นๆ ก็

เหมือนกัน แล้วโดยเฉพาะความรู้ทางธรรมะนี้มีทางที่จะเป็นอย่างนั้นได้ง่ายด้วย คือมีมาก อย่างว่า พระไตรปิฎกนี้มีตั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์, คือ ๘๔,๐๐๐ ข้อหรือประเด็น มันก็เกิดอาการรู้ท่วมหัวขึ้นมาได้; หรืออีกอย่างหนึ่งก็คือ รู้เพื่อพูด รู้เพื่อเถียงกัน หรือรู้เพื่อเอาไว้ใช้เป็นเครื่องยืนยันตามความคิดความเห็นส่วนตัวของตัว อย่างนี้ก็มี. ถ้าอย่างนี้แล้วเป็นความรู้ชนิดที่เอาตัวไม่รอด หรือยังเอาตัวไม่รอดทั้งนั้น; ฉะนั้น คำว่าสัพพัญญูจึงหมายถึงทุกอย่างในวงที่เกี่ยวกับความดับทุกข์ ขอให้เข้าใจคำว่าสัพพัญญูของพระพุทธเจ้าไว้อย่างนี้.

ทีนี้ที่ว่า *"เฉพาะ"* ความรู้เฉพาะที่เกี่ยวกับความดับทุกข์นั่นก็ยังมีความเข้าใจผิดกันมากอีกในหมู่พวกเรานี่ แม้แต่ในพวกเราที่นั่งอยู่ที่นี่เช่นไปเข้าใจว่า จะต้องรู้ว่าตายแล้วเกิดหรือไม่เกิด แล้วยังว่าเกิดน่ะ, อะไรไปเกิด เกิดด้วยอะไร เกิดอย่างไร เกิดโดยวิธีใด เกิดเมื่อไรนี้ สารพัดอย่างที่จะถามชอบถามกันทำนองนั้น คำถามอย่างนี้ หรือปัญหาอย่างอย่างนี้ก็อยู่ในประเภทที่ว่ายังไม่ช่วยให้เอาตัวรอด; เพราะว่า***ปัญหาเฉพาะหน้าของเรามันอยู่ตรงที่ว่า "เดี๋ยวนี้เรากำลังมีความทุกข์ ยังเอาชนะความทุกข์ไม่ได้ เราต้องเอาชนะความทุกข์ให้ได้เดี๋ยวนี้"*** เรื่องเป็นอย่างนี้; แล้วทำไมเราจึงไปสนใจแต่ว่าเกิดหรือไม่เกิด, ถ้าเกิดอะไรไปเกิดนี้, เพื่อความจำง่ายในข้อนี้ขอให้จำคำเปรียบที่พระ-พุทธเจ้าท่านเปรียบไว้ย่อ ๆ สักข้อหนึ่งว่า:-

เหมือนกับว่าคนถูกเขายิงแล้วก็ไม่สนใจที่จะรักษาแผลที่ถูกยิงนั้น; หรือไม่สนใจแม้แต่ว่าจะดึงลูกศรหรือลูกปืนออกกลับไปสนใจว่า ใครยิง ยิงด้วยลูกศรชนิดไหน ด้วยคันศรชนิดไหนอย่างนี้ นี่พูดอย่างสมัยโบราณซึ่งยังไม่มีปืน เขาอาบลูกศรด้วยยาพิษอะไร ปัญหาร้อยแปดเลย แต่ไม่มาจัดการตรงที่ว่าจะเอาลูกศรออก แล้วรักษาแผลอย่างไร ในที่สุดก็ตายเปล่า คือว่าไม่มีโอกาสที่จะทราบได้ว่าใครยิง ยิงด้วยอะไร ยิงด้วยวิธีอย่างไร แล้วแผลนี้มันกำเริบยิ่งขึ้นทุกทีแล้วก็ตายเปล่า.

นี่ถ้าพวกเราไปสนใจว่าตายแล้วเกิดหรือไม่เกิดทำนองนี้เป็นต้น มีอีกมากมาย

แล้วก็เราจะตายเปล่าโดยไม่สามารถจะดับทุกข์ได้ทันในชีวิตนี้, ซึ่งถือว่าเกิดมาทีหนึ่งก็ไม่ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ; ฉะนั้นเราจึงจำกัดวงแคบเข้ามาว่าเรื่องที่จะตัดต้นเหตุของความทุกข์ ดับทุกข์ให้ได้นั่นแหละเป็นตัวเรื่องสำคัญ เป็นตัวธรรมะที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้เขาจึงให้นามสิ่งนี้ว่า อริยธรรม เติมคำว่า *"อริย"* เข้าไป. ท่านทั้งหลายควรจะถือโอกาสทราบความหมายของคำว่า *"อริย"* นี้เสียด้วย; อริย ก็แปลว่า**ประเสริฐ** แต่ถ้าแยกศัพท์ *"อริ"* ก็แปลว่าข้าศึก *"ยะ"* ก็แปลว่าไป อริยก็แปลว่าไปจากข้าศึก ก็หมายความหมดข้าศึก ***หมดข้าศึกก็คือว่าหมดกิเลสและหมดทุกข์*** เพราะฉะนั้นจึงประเสริฐและประเสริฐอยู่ตรงที่มันหมดทุกข์ หมดข้าศึกนั่นเอง จึงเรียกว่าอริยธรรม แปลว่าธรรมที่ประเสริฐ เพราะเป็นเครื่องทำความหมดข้าศึก ถ้าเป็นความรู้ในฐานะที่เป็นกฎความจริงก็เรียกว่าอริยสัจจ์; อริยสัจจ์นี้ก็แปลว่าความจริงที่ประเสริฐ เพราะเหตุว่าความจริงหรือข้อเท็จจริงหรือของจริงที่ไม่ประเสริฐก็มี ฉะนั้นท่านนักศึกษาใหม่ ๆ ควรจะได้ยินได้ฟังเสียด้วยว่า อย่ายืนยันกระต่ายขาเดียวว่า ถ้ามันจริงแล้วมันจะต้องประเสริฐไปหมดเพราะว่าจริงเฉย ๆ จริงตามธรรมชาติ จริงยังใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้ ไม่เป็นไปเพื่อดับทุกข์ก็มี นั่นยกไว้ให้เป็นความจริงเฉย ๆ, ไม่ใช่ความจริงที่เป็นอริยะ; ถ้าความจริงที่เป็นอริยะหรืออริยสัจจ์แล้ว ต้องมีความหมายแห่งความดับทุกข์อยู่เต็มตัว. ทีนี้เรียกยาว ๆ เป็นอริยสัจจ์ อริยธรรม หรือพุทธธรรมหรืออะไรนี้มันยาว ก็เลยเรียกกันสั้น ๆ ว่าธรรม ธรรม ธรรมะเฉย ๆ ทั่วไปหมด

โดยเฉพาะในครั้งพุทธกาล เราจะพบทั้งในฝ่ายบาลีและฝ่ายสันสกฤตที่เขาใช้คำ ๆ นี้ว่า ธรรม อย่างเหมือนกับว่าพบเพื่อนคุ้นเคยสนิทรักใคร่จะถามว่า ท่านถือศาสนาไหน เขาก็จะถามกันว่า *"ท่านชอบใจธรรมะของใคร:"* นี้คล้าย ๆ กับยอมรับว่าธรรมะนี้มันเป็นสิ่งเดียวกัน แต่ว่าอธิบายโดยบุคคลใด ท่านชอบธรรมะที่อธิบายโดยบุคคลใดโดยวิธีของบุคคลใดอย่างนี้ เช่นโดยวิธีของ *"พระสมณะโคดม"* หรือโดยวิธีของ *"นิคันถนาฏบุตร"* หรืออะไรท่านองนี้เป็นต้น ซึ่งล้วนแต่เป็นคู่แข่งขัน เป็นศาสนาคู่แข่งขัน

กันอยู่ในครั้งนั้นทั้งนั้น เขาจึงใช้คำว่าธรรมเฉย ๆ ถ้าพูดอย่างสมัยนี้ก็คือศาสนานั่นเอง. เราถามเขาว่าถือศาสนาอะไร ศานาคริสต์, หรือโมหะหมัดหรืออะไรทำนองนี้, แต่ครั้งพุทธกาลไม่มีคำว่าศาสนาใช้ ไม่ได้เป็นคำที่ได้ใช้ ไม่ใช่คำที่ใช้พูดในครั้งพุทธกาลเลย เพิ่งเกิดเป็นคำที่ใช้พูดในปัจจุบันนี้. ครั้งพุทธกาลใช้คำว่า ธรรม เพราะฉะนั้นคำว่าธรรมในกรณีอย่างนี้ ท่านหมายถึงความดับทุกข์เท่านั้น เขาไม่หมายซอกแซกไปถึงอย่างอื่น ว่าดับทุกข์โดยวิธีของครูคนไหนก็แล้วกัน.

ทีนี้พอถึงพระพุทธเจ้าที่มีปรากฏอยู่ในบาลีพระไตรปิฎกนี้ ได้ใช้คำว่า *"พรหมจรรย์"* แทน, จำกัดขึ้นมาอีก ฉะนั้นท่านนักศึกษาใหม่ ๆ ก็ควรจะเข้าใจคำนี้ไว้ให้ถูกต้อง เพราะมันเกี่ยวเนื่องกันไปหมดเลย. คำว่าพรหมจรรย์นี้ที่เรารู้จักกันโดยมากหรือในเมืองไทยนี้ มันหมายถึงแต่การเว้นการกระทำของบุคคลที่อยู่กันเป็นคู่ คือการกระทำระหว่างผู้หญิงกับผู้ชายนั้นถ้าเว้นอย่างนั้นเสียละก้อ เรียกว่าประพฤติพรหมจรรย์; นี่เฉพาะในเมืองไทยเราเข้าใจกันทั่วไปอย่างนี้ แต่คำว่าพรหมจรรย์นั่นไม่หมายความอย่างนั้นหรือเพียงเท่านั้น. มันหมายความถึงความประพฤติที่ประเสริฐ; ความประพฤติอย่างใดก็ตาม ถ้าถูกยกขึ้นมาสำหรับบุคคลใดก็ตามเป็นความประพฤติสูงสุด ไม่มีความประพฤติอันใดข้อใดสูงกว่าสำหรับบุคคลนั้นแล้ว ก็เรียกความประพฤตินั้นว่าพรหมจรรย์ทั้งนั้น. ฉะนั้น จะเป็นเรื่องการกระทำอย่างอื่นก็ได้ที่เรียกว่าพรหมจรรย์ได้เหมือนกัน; แต่สำหรับภิกษุในพระพุทธศาสนาแล้วก็คือการประพฤติอย่างภิกษุประพฤตินั่นแหละ คือศึกษาปฏิบัติเพื่อชำระกิเลสให้สิ้นไปนั่นแหละเรียกว่าบำเพ็ญพรหมจรรย์; ไม่ใช่เพียงแต่เว้นการกระทำของคนที่อยู่กันเป็นคู่เท่านั้นไม่ใช่; ฉะนั้น ***การประพฤติศีล สมาธิ ปัญญา ทำกิเลสให้สิ้นไปแล้วบรรลุมรรคผลนิพพานนั้นคือพรหมจรรย์*** เพราะฉะนั้นเราจึงได้ยินประโยคที่สำคัญประโยคหนึ่ง คือประโยคที่พระพุทธเจ้าท่านอนุญาตให้คนมาบวชเข้ามาเป็นภิกษุ ในสมัยที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้ใหม่ ๆ คนบวชสำเร็จประโยชน์ได้ เพียงพระพุทธเจ้าท่านบอกให้มาประพฤติพรหมจรรย์เท่านี้พอแล้ว. คนนั้นเป็นภิกษุไปแล้ว.

ถ้าหากว่าคนนั้นยังเป็นคนที่ยังไม่หมดกิเลส ก็มีคำเติมเข้าไปอีกนิดหนึ่งว่า มาประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดของความทุกข์, พรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดของความทุกข์. แต่ถ้าเผอิญคนนั้นเป็นคนที่หมดกิเลสแล้วคือได้ฟังธรรมหมดกิเลสแล้วตั้งแต่ทีแรก แต่ยังไม่ได้มีพิธีบวชนั้นพระพุทธเจ้าก็บอกว่า มาประพฤติพรหมจรรย์หรือมาเป็นอยู่อย่างพรหมจรรย์เฉย ๆ เท่านั้น. ไม่มีคำว่าเพื่อทำที่สุดของความทุกข์ แต่มันก็ได้ความว่าเป็นอยู่อย่างพรหมจรรย์ หรือประพฤติพรหมจรรย์; ดังนั้นระบบการประพฤติทั้งหมดเพื่อบำบัดความทุกข์ให้สิ้นไปนั่นแหละเรียกว่าพรหมจรรย์. นั่นแหละคือตัวศาสนาแท้ ดังนั้นขอให้พวกเราทุกคนจดจำไว้ให้มั่นคงว่า **ตัวศาสนาแท้นั้นอยู่ตรงที่ตัวประพฤติพรหมจรรย์** อย่าได้ไปอยู่ที่คำสอนคำเทศน์ พระไตรปิฎก วัดวาอารามหรือพิธีรีตองต่าง ๆ; แม้ที่เกี่ยวกับพระกับวัดกับศาสนาน่ะมันก็ไม่ใช่ตัวศาสนา มันเป็นเพียงวัตถุแทนบ้าง เป็นเพียงเปลือกหุ้มห่อบ้าง เป็นเพียงเครื่องหมายบ้าง เป็นเครื่องอุปกรณ์อะไรบ้าง เนื้อแท้ตัวแท้ของศาสนาต้องได้แก่ตัวการประพฤติชนิดที่ทำกิเลสให้ร่อยหรอลงไปอยู่ทุกเวลา ๆ เรียกว่าตัวแท้ของศาสนา.

ทีนี้การที่ไปถามว่าตายแล้วเกิดหรือไม่เกิด หรือว่า ฝึกสมาธิแล้วจะแสดงปฏิหาริย์อย่างไรได้บ้าง หรืออยากจะทราบเรื่องความลึกลับพิเศษของจิต หรืออะไรทำนองนี้, นี้ไม่ใช่พุทธศาสนา แล้วยังจัดไว้เป็นปัญหาที่ไม่สิ้นสุด เป็นปัญหาอย่างที่เราชอบเรียกกันว่าปัญหาโลกแตกทำนองนั้น. เรื่องโลกแตกปัญหาไม่มีสิ้นสุดเหล่านี้พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธ แม้ถูกถามก็ไม่ยอมตอบ ไม่ยอมเสียเวลาด้วย แต่จะจูงการสนทนาหรือการไต่ถามนั้นไปสู่จุดอีกจุดหนึ่งซึ่งเรียกว่า *"อาทิพรหมจรรย์"* ควรจะจำคำนี้ไว้ด้วย อาทิพรหมจรรย์. *"อาทิ"* แปลว่าเบื้องต้นหรือเงื่อนต้นของพรหมจรรย์, หมายความว่าถ้าเราลงมือตั้งต้นที่ตรงนี้ หรือจับเงื่อนต้นที่ตรงนี้แล้ว จะเป็นพรหมจรรย์ขึ้นมา แล้วจะเป็นการดับทุกข์ในที่สุด; ฉะนั้นจึงเรียกว่าเงื่อนต้นของพรหมจรรย์คือเป็นอาทิพรหมจรรย์. เมื่อมีคนมาชวนเราคุย เราก็จะต้องวินิจฉัยก่อนว่า เรื่องที่จะคุยกันนี้มันเป็นเงื่อนต้นของ

พรหมจรรย์หรือไม่ คือว่ามันเป็นเงื่อนต้นที่นำไปสู่การดับทุกข์หรือไม่; ถ้าไม่เป็น, เราไม่ยอมคุยด้วย เราไม่ยอมเสียเวลาด้วย. เราจะต้องดูให้มันเป็นเงื่อนต้นที่ว่า มันจะค่อย ๆ จูงเข้าไปหาความดับทุกข์แล้วจึงจะเริ่มสนทนาด้วยเรื่องนั้น แล้วก็ไปสู่ความดับทุกข์อาทิพรหมจรรย์ เงื่อนต้นของพรหมจรรย์อย่างนี้ ไม่ใช่ปัญหาโลกแตกแต่เป็นปัญหาเฉพาะหน้า เป็นปัญหาจำเป็นอย่างยิ่ง เป็นปัญหาที่คุ้มค่ากับเวลาแล้วยังเป็นเครื่องช่วยให้เราตัดสินลงไปได้ด้วยว่า นี่มันเรื่องพุทธศาสนาหรือไม่. ถ้าเราอยากจะคิด จะพูด จะคุย จะปรึกษาหารือกันแต่เรื่องพุทธศาสนาแล้ว เราต้องยึดหลักข้อนี้ไว้ให้มั่น เพราะฉะนั้น เราสรุปได้ครั้งหนึ่งว่า สิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้น คือเรื่องความดับทุกข์โดยตรง. กล่าวไว้แต่ย่อ ๆ อย่างนี้ขั้นหนึ่งก่อนแล้วเราจะพิจารณาถึงข้อที่ ๒ ที่ว่าสิ่งที่พระองค์ทรงสอน.

สิ่งที่พระองค์ทรงสอนหรือธรรมะที่พระองค์ทรงสอนนั้น เมื่อถามว่าคืออะไรก็ย่อมตอบได้ทันทีว่า ***"คือเรื่องความดับทุกข์นั่นเอง"*** แต่ว่ามันมีคำที่ยืนยันเฉพาะพิเศษเป็นพระพุทธภาษิตว่า ***"ภิกษุทั้งหลาย แต่ก่อนนี้ก็ดี บัดนี้ก็ดี เราตถาคตบัญญัติ คือว่ากล่าวถึงเฉพาะแต่เรื่องความทุกข์กับความดับไม่เหลือแห่งทุกข์เท่านั้น"*** ถ้าเป็นบาลีสามารถจำได้ก็ดีคือว่า *"ปุพฺเพ จาหํ ภิกฺขเวเอตรหิจ ทุกฺขญฺเจว ปญฺญาเปมิ ทุกฺขสจฺจนิโรธํ"* ขอให้ถือเอาประโยคดย่างนี้ไว้ในฐานะเป็นหลัก ที่เราจะใช้ยืนยันกับพวกอื่น หรือคนเหล่าอื่นที่มาซักถาม โดยเฉพาะพวกต่างศาสนา หรือชาวต่างประเทศ. ถ้าเราไม่มีหลักพุทธสุภาษิตอย่างนี้เป็นเครื่องช่วยยืนยันบ้าง มันพูดกับเขายาก เพราะว่ามันเป็นการช่วยไม่ได้ ในข้อที่ว่าเขาเหล่านั้นผู้มาใหม่สู่ความรู้ทางพุทธศาสนานี้เขาต้องอิงหลัก เขาจะไม่ยอมเชื่อคำพูดของคนล้วน ๆ เพราะฉะนั้นเราควรจะให้หลักแก่เขาด้วย เพราะเป็นพุทธสุภาษิตตรัสไว้อย่างนี้ ในคัมภีร์มัชฌิมนิกายอย่างนี้เป็นต้น. ถึงแม้เราเองก็เหมือนกันควรจะยึดหลักมั่นว่าพระพุทธเจ้าไม่ได้พูดเรื่องอื่น นอกจากเรื่องตัวความทุกข์กับความดับทุกข์โดยไม่เหลือเท่านั้น, ฉะนั้นถ้าเป็นการพูดเรื่องอื่นนอกเรื่องไป ไม่เกี่ยวกับเรื่องนี้ แม้ที่สุดแต่สิ่งที่เรียกว่าธรรมะปรมัตถ์ ขั้นปรมัตถ์ ธรรมะขั้นสูงสุดก็ตาม; ถ้าไม่เกี่ยวกับเรื่องความดับทุกข์โดยตรงแล้ว ก็ไม่ถือว่าสิ่งที่

พระพุทธเจ้าท่านทรงบัญญัติขึ้นสอน เป็นเรื่องเสียเวลาทั้งนั้น. ขอให้จำไว้ด้วยว่า ทั้งนี้เพราะเหตุว่า แม้ในพระไตรปิฎกนั่นเองก็มีข้อความบางข้อ ที่ไม่เกี่ยวกับทุกข์หรือความดับทุกข์ โดยที่ เป็นเรื่องเพิ่มเติมเข้าไป ๆ ตามโอกาสที่คนบางคนเขามีอำนาจที่เขาจะเติมได้. ฉะนั้น ในพระไตรปิฎกนั่นเองไม่ใช่คัมภีร์, อรรถกถา, ฎีกา ขั้นต่อ ๆ มาก็ไม่ใช่ ในตัวพระไตรปิฎกที่เป็นขั้นของบาลีนั่นเอง ก็มีเรื่องที่ไม่ใช่คำที่พระพุทธเจ้าได้บัญญัติสอน ถ้ามันไม่ใช่เรื่องเกี่ยวกับดับทุกข์โดยตรง; เช่นพูดถึงเรื่องยักษ์เรื่องมาร เรื่องอะไรทำนองนี้มันพลัดเข้ามาได้โดยที่เวลามันนานและบางทีมันก็ตกอยู่ในมือของบุคคลที่มีความคิดวิปริต, มันช่วยไม่ได้; เพราะหนังสือ มันเป็นสิ่งที่เขียนได้เติมกันได้ เมื่อพระคัมภีร์ตกไปอยู่ในมือของบุคคลประเภทนั้น หรือประเทศนั้น ในยุคนั้น แล้วมันก็เติมกันได้. ขอให้เข้าใจไว้อย่างนี้เพื่อความเข้าใจที่ถูกต้อง และความคิดที่เป็นอิสระ ฉะนั้นขอให้จำหลักอันนี้เอาไว้ว่ามันต้องเป็นเรื่องทุกข์กับเรื่องดับทุกข์ แล้วเรื่องทุกข์กับเรื่องดับทุกข์มีเป็นแนวอยู่อย่างไรแล้ว คำพูดที่ถูกต้องจะต้องลงรอยกันได้หมด ถ้ามันลงรอยกันไม่ได้กับแนวใหญ่ ๆ หลักใหญ่ ๆ แล้วขอให้ถือว่าเขาพูดผิดเขาจำมาผิด ครูบาอาจารย์ของเขาสอนผิดหรืออะไรก็ตาม มันผิดทั้งนั้น; เช่นเราจะพบสูตรใหญ่ตั้ง 50 หน้า พูดถึงแต่เรื่องยักษ์เรื่องมาร มันจะมีเป็นพระพุทธศาสนาสักนิดหนึ่งเท่านั้นเอง.

ถ้าจะพูดกันให้ยุติธรรม เช่นสูตรที่เรียกกันว่า อาฏานาฏิยสูตรนี้ สูตรนี้ก็อยู่ในคัมภีร์ ทีฆนิกาย ซึ่งเป็นคัมภีร์มีสูตรเป็นอันมากที่เป็นหลักฐานเชื่อถือได้ แต่สูตรนี้มีว่ายักษ์ที่เป็นหัวหน้าชื่อว่า *"เวสสวัณ"* ได้เข้ามาเฝ้าพระพุทธเจ้า ทูลว่าพวกยักษ์ทั้งหลายไม่ชอบธรรมะของพระโคดม; เพราะว่าธรรมะของพระโคดมสอนห้ามไม่ให้ทำปาณาติบาต ไม่ให้ดื่มสุราเมรัย; ทีนี้พวกยักษ์ทั้งหลายชอบปาณาติบาตและชอบดื่มสุราเมรัย เพราะฉะนั้นพวกยักษ์จึงไม่ชอบธรรมะของพระสมณโคดมแล้วจะเบียดเบียน ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา. ทีนี้ขอให้พระโคดมจงบอกให้ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกานี้รู้จักเรื่องของยักษ์เสีย รู้จักกำเนิดของยักษ์ รู้จักอะไรต่าง ๆ ของยักษ์ทั้งหมดเสีย แล้วก็สาธยายเรื่องนี้ไว้ แล้วยักษ์ทั้งหลาย

จะไม่เบียดเบียนภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาเหล่านั้นเลย. แล้วข้อความในสูตรนั้นก็มีต่อไปว่า พระพุทธเจ้าก็ได้นำเรื่องราวทั้งหมดนั้น ซึ่งยาว ยาวมากทีเดียว มาสอนแก่ภิกษุทั้งหลายให้สอนกันต่อ ๆ ไปเพื่อกันยักษ์เบียดเบียนดังนี้เป็นต้น; แล้วสูตรนี้ก็เอามาสวดอย่างพิธี เขาเรียกพิธีอาฏานาฏิยะ, ยิงปืนใหญ่ยิงอะไรขับยักษ์กันเป็นคราว ๆ ; ในคราวที่สงสัยว่าจะมีโรคระบาดหรืออะไรทำนองนี้ นี่สูตรยาว ๆ อย่างนี้ ดังตัวอย่างที่ยกมานี้ก็มีอยู่หลายสูตร ซึ่งมันไม่เกี่ยวกับความทุกข์หรือความดับทุกข์โดยตรงจะมีอยู่บ้างก็เพียงนิดเดียวตรงที่ว่า ถ้ามีความเชื่อมั่นอย่างนี้แล้วจะไม่เป็นทุกข์เป็นร้อนเกี่ยวด้วยยักษ์หรือภูตผีปีศาจ แต่เราไม่อาจจะจัดว่าเป็นหลักพระพุทธศาสนาทั้งที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก และมีอยู่ในรูปของพุทธสุภาษิต เพราะตัวหนังสือมันว่าอย่างนั้น อย่างนี้เป็นต้น ดังนั้นถ้าท่านทั้งหลายไปเจอะสูตรทำนองนี้เข้าจะเป็นขั้นบาลีหรือขั้นอรรถกถา ฎีกาอะไรก็ตามเถอะต้องเอามาวัดกันเข้ากับกฎเกณฑ์อันนี้ว่ามันเป็นเรื่องทุกข์เรื่องดับทุกข์หรือไม่ มันลงกันได้กับข้อปฏิบัติทั้งหลายที่ว่า *"เราปฏิบัติอย่างนี้แล้วจะละกิเลสได้หรือไม่"* ถ้ามันไม่ได้ ก็ตัดออกได้คือไม่สนใจเลยก็แล้วกันไม่ต้องไปทะเลาะกัน.

ดังนั้นจึงเป็นอันกล่าวได้ว่า สิ่งที่พระพุทธองค์ทรงสอนเที่ยวเดินทางสั่งสอนตั้งหลายสิบปี ตั้ง ๔๕ พรรษา การเดินทางสั่งสอนตลอดนั้นมีแต่เรื่องทุกข์กับความดับทุกข์เท่านั้น ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า *"เมื่อก่อนนี้ก็ดี เดี๋ยวนี้ก็ดี ฉันพูดแต่เรื่องทุกข์กับเรื่องดับทุกข์เท่านั้น."* พวกฝรั่งบางคนจำข้อความนี้ได้แม่นยำมาก ทั้งบาลีและทั้งคำแปลไทย; นี้แสดงว่าเขาเริ่มหาหลักที่จะอิงอาศัยว่าอะไรที่เป็นพุทธศาสนาแท้ จะไม่ถูกหลอกหรืออะไรทำนองนี้ อาตมาเคยพบหรือแม้ที่สุดแต่เรื่องอื่น ๆ ก็ล้วนแต่จะต้องลงในรูปนี้ทั้งนั้น ไม่ให้ยึดถือแม้แต่ในเรื่องบุคคลหรือในตัวพระศาสดาเองหรืออะไรทำนองนี้ เพราะมันไม่เป็นไปเพื่อดับทุกข์ แต่ให้ยึดถือธรรมะที่เป็นความจริงที่ประเสริฐ.

ทั้งนี้เนื่องจากคำ ๆ หนึ่งอาจจะขยายความออกไปได้ มันจึงมีการขยายความออกไป เช่นว่า;- เมื่อว่าถึงเรื่องทุกข์มันก็ต้องพูดถึงเรื่องมูลเหตุของความทุกข์นั้นด้วยมัน

จึงจะสมบูรณ์ ฉะนั้น มันจึงมีเรื่องมูลเหตุของความทุกข์นั้นผนวกเข้ามาด้วยอยู่ในเรื่องความทุกข์ และเมื่อพูดถึงเรื่องความดับทุกข์ไม่เหลือ ดับทุกข์สิ้นเชิงอย่างนี้ มันก็ต้องมีวิธีที่จะทำให้การดับทุกข์ไม่เหลือหรือดับสิ้นเชิงนั้นได้ด้วย; ฉะนั้นในคำว่าความดับทุกข์มันจึงมีเรื่องวิธีการปฏิบัติเพื่อให้ดับทุกข์ได้นั้นรวมอยู่ด้วย นี่เราจึงเลยได้เป็นสองคู่;- ทุกข์กับเหตุให้เกิดทุกข์นี้คู่หนึ่ง แล้วก็ ความดับทุกข์ไม่เหลือ กับวิธีที่จะทำให้ดับทุกข์ไม่เหลือนี้อีกคู่หนึ่ง มันก็เป็นสองคู่ สองคู่นี้มันก็เป็น ๔ อย่าง มันจึงเกิดได้เป็น ๔ อย่าง ซึ่งเรียกว่าอริยสัจจ์ ๔ ; ซึ่งเราได้ยินเป็นภาษาบาลียืดยาวว่า; พระจตุราริยสัจจ์ อย่างนี้คืออริยสัจจ์ ๔, ตามวัดตามโรงธรรมที่มีการเทศน์ จะได้ยินคำว่า *"พระจตุรารียสัจจ์"* ถ้าฟังไม่รู้เรื่องก็ดูเป็นคำขลังศักดิ์สิทธิ์หรือครึกันไปเลยก็มี; แต่ถ้าฟังรู้เรื่องก็รู้ว่ามัน ๔ คู่นี้ที่สำคัญที่สุดในบรรดาปัญหาที่มนุษย์เราจะต้องสางให้ออกจนเรากล่าวได้ว่า ไม่ว่ามนุษย์พวกไหน คนไหน ชาติไหน ภาษาไหน หรือศาสนาไหนด้วยซ้ำไปแม้แต่จะเป็นศาสนาของพระจีซัสไครสต์ หรือพระโมหะหมัด หรือใครก็ตาม; ***ประเด็นสำคัญมันจะต้องอยู่ตรงที่ดับทุกข์ออกไปให้ได้ทั้งนั้น*** ฉะนั้นจึงเป็นปัญหาสำหรับทุกคนหรือทุกชีวิต ทุกสิ่งที่มีชีวิตในโลกที่จะต้องรู้เรื่องทุกข์ เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์ เรื่องความดับทุกข์ไม่เหลือ และวิธีทำให้ดับทุกข์ไม่เหลือ เพราะฉะนั้นท่านทั้งหลายอย่าได้เข้าใจว่า เรื่องพระพุทธศาสนานั้นเป็นเรื่องนอกลู่นอกทาง หรือเป็นเรื่องครึคระ แต่มันเป็นเรื่องในเรื่องที่สุด: เป็นเรื่องเกี่ยวกับตัวชีวิตชีวาที่สุด; และเป็นเรื่องเฉพาะหน้าและรีบด่วนที่สุด เพราะว่าเราไม่ควรจะปล่อยให้ชีวิตนี้เป็นอยู่อย่างทนทุกข์ทรมาน อย่างตกนรกทั้งเป็น เราควรจะได้รีบสางปัญหานี้เสียให้เสร็จสิ้น ให้ชีวิตของเรามีความทุกข์น้อยหรือไม่มีความทุกข์เลยโดยเร็วที่สุด เพราะฉะนั้นยิ่งรู้ได้เร็วเท่าไหร่ยิ่งเป็นการดี ถ้าได้ทราบเรื่องนี้เสียตั้งแต่เป็นเด็ก ๆ ก็ยิ่งจะเป็นการดี จึงกล่าวได้ว่า ธรรมะ หรือสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงสอนนั้น คือเรื่องที่จำเป็นที่สุดสำหรับมนุษย์ทุกคน ซึ่งจะเรียกเป็นชื่อเกียรติยศเกียรตินามก็คือเรื่อง จตุรารียสัจจ์ หรืออะไรทำนองนี้ แต่ว่าเรียกกันตรง ๆ ก็เรื่องทุกข์, เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์, เรื่องดับทุกข์,

เรื่องวิถีทางดับทุกข์. และอันนี้เองคือตัวศาสนาแท้ในฐานะที่เป็นหลักคำสอน ถ้าพูดเป็นหลักวิชาก็กลายเป็นหลักวิชา; แต่พอลงมือปฏิบัติก็กลายเป็นการปฏิบัติ; แล้วหลังจากการปฏิบัติก็มีผลเกิดขึ้นตามนั้น.

ตัวศาสนาแท้อยู่ที่ไหน ถ้ากล่าวอย่างเจาะจงมันอยู่ตรงที่ตัวการปฏิบัติ; คือ ***ตัวการปฏิบัติชนิดที่ทำลายความทุกข์นั่นแหละตัวแท้ของศาสนา*** แต่ถ้าจะกล่าวอย่างวงกว้างเราก็รวมเอาการเล่าเรียนด้วย, การปฏิบัติด้วย, แล้วผลที่เกิดมาจากการปฏิบัติด้วยรวมเป็น ๓ อย่าง. การเล่าเรียนเราเรียกว่า *"ปริยัติธรรม"* การปฏิบัติก็เรียกว่า *"ปฏิบัติธรรม"*; ผลของมันก็เรียก *"ปฏิเวธธรรม"* เหมือนที่ได้กล่าวแล้วแต่วันก่อน สามอย่างนี้เอาเข้ามารวมกันแล้วนั่นเรียกได้ว่าเป็นตัวศาสนาโดยสมบูรณ์, มีการศึกษา มีการปฏิบัติ, จนได้รับผลของการปฏิบัติ, รวมกันแล้วเรียกว่าเป็นศาสนาโดยสมบูรณ์, อย่าได้มีศาสนาที่พระพุทธรูป, หรือที่วัดวาอาราม, หรือที่พิธีรีตอง, หรือวัตถุศักดิ์สิทธิ์, หรือบทสวดบทร้อง, หรืออะไรทำนองนี้ ไม่ใช่; ต้องอยู่ที่ตัวการเล่าเรียนอย่างถูกต้องปฏิบัติอย่างถูกต้องแล้วมีผลเกิดขึ้นมาอย่างถูกต้อง, นี่คือตัวแท้ของสิ่งที่เป็นศาสนา ที่พระพุทธองค์ทรงสอนทรงเผยแพร่ทรงดำเนินไปด้วยพระบาทด้วยความเสียสละอดทน จนกระทั่งพระชนมายุ ๘๐ ปี เดินไม่ไหว, ล้มตาย; นี่ขอใช้คำธรรมดาหน่อยเถอะว่า ล้มตายกลางทางเดินอย่างนี้ พระพุทธเจ้าทรงเที่ยวสั่งสอนจนปรินิพพานกลางทางเดิน กำลังเดินทางอยู่ยังสอนได้อยู่จนคล้าย ๆ กับว่า ๕ นาทีสุดท้าย; ๕ นาทีก่อนที่จะปรินิพพานยังสอนคนให้เป็นพระอรหันต์ได้อีกคนหนึ่ง แล้วจึงปรินิพพาน ณ กลางทางเดิน. พระองค์ได้ทรงเที่ยวสั่งสอนตลอด ๔๕ ปีมีแต่เรื่องนี้ทั้งนั้น อย่างที่ทรงยืนยันว่า "ฉันพูดแต่เรื่องนี้ทั้งนั้นเรื่องทุกข์กับความดับทุกข์เท่านั้น" นี่คือสิ่งที่ทรงสอน หรือศาสนาที่ทรงประกาศ

ทีนี้เราก็มาถึงข้อที่ ๓ ที่ว่า **ธรรมะที่ทรงยอมรับเข้ามา**มันมีคำอยู่คำหนึ่งซึ่งเป็นบาลีก็ว่า *"สนันตนะ"* สนันตนะนี่แปลว่าตั้งแต่ครั้งไหน ๆ ก็ไม่รู้ คือมันมีมาก่อนจนไม่มีใครรู้ว่ามันมีมาเมื่อไร แต่ครั้งไหน ดังนั้นเราจะต้องทราบว่าศีลธรรมหรือคำสอน

นี้ที่เป็นสนันตนะก่อนพระพุทธเจ้านั้นก็มีอยู่พอพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ขึ้นเป็นพระพุทธเจ้าโดยสมบูรณ์ท่านทำอย่างไรกับสิ่งเหล่านี้, นี่ต้องเข้าใจไว้ด้วยเป็นเรื่องสำคัญเหมือนกันว่าพระพุทธองค์ทรงพิจารณาแล้วข้อใดเป็นไปเพื่อดับทุกข์: เป็นไปเพื่อดับทุกข์เข้าร่องเข้ารอยกันกับธรรมะที่ตรัสรู้และทรงสอนแล้ว ก็ทรงยอมรับเข้ามาในฐานะที่ว่า *"ถ้าฉันพูดเรื่องนี้ก็ต้องพูดอย่างนี้เหมือนกัน ขอให้ถือไว้อย่างนี้ก็แล้วกัน: ถ้าฉันพูดเรื่องนี้หรือสอนเรื่องนี้ฉันก็ต้องสอนอย่างนี้เหมือนกัน."* นี้ถ้าหากว่าคำสอนมันตรงอยู่กับที่พระพุทธเจ้าท่านสอนอยู่แล้ว ก็เป็นอันว่าพระพุทธเจ้าสอน แต่บางอันท่านบอกเลยเพราะว่าท่านไม่ขี้ตู่ขี้โกงเหมือนพวกเราสมัยนี้ อันไหนมันสอนอยู่ก่อนท่านก็บอก เช่นว่า นหิเวเร นอเวรา-นิสมฺมนฺติ ทกฺทาจนํ อเวเรน จ สมฺมนฺติ เอสธมฺโม สนนฺตโน นี่ *"เอสธมฺโม สนนฺตโน"* นั้นแปลว่าเป็นของเก่าแก่ "นหิเวเร นอเวรนิ" นั้น แปลว่า เวรทั้งหลายจะระงับได้ด้วยเวร แต่ว่าเวรทั้งหลายจะระงับไปได้เพราะความระงับได้ด้วยเวร แต่ว่าเวรทั้งหลายจะระงับไปได้เพราะความไม่มีเวรนี้เป็นของเก่าแก่ซึ่งมีมาไม่รู้แต่ครั้งไหน *"เอสธมฺโม สนนฺตโน"* คำสอนเรื่องไม่ให้ผูกเวรนี้เป็นคำสอนเก่าก่อนพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าท่านก็ยืนยันว่ามันเป็นเอสธมฺโม สนนฺตโน อย่างนี้เป็นต้น นี้ยกมาให้ดูเป็นเพียงตัวอย่าง.

หรือบทว่า อหิงฺสาปรโมธมฺโม ความไม่เบียดเบียนนั่นแหละ เป็นบรมธรรม; บรมธรรม ปรโมธมฺโม บรมธรรม และว่าธรรมสูงสุด *"อหิงฺสา"* แปลว่าความไม่เบียดเบียน เอสธมฺโม สนนฺตโน นี้เป็นของเก่า. ถ้าอย่างบรมธรรมในพระพุทธศาสนา นี่กลับพูดว่านิพพาน *"นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติพุทฺธา" พวกพระพุทธเจ้ากล่าวว่านิพพานเป็นบรมธรรมดังนี้. ของเก่าเขาว่า ความไม่เบียดเบียนเป็นบรมธรรม; นี้เราลองฉลาดอีกหน่อยหนึ่งว่า ความไม่เบียดเบียนนี่น่ะมันหมายถึงอะไร. คำอธิบายชั้นหลังอธิบายไปว่าความไม่เบียดเบียนก็หมายความว่าไม่ทุกข์ซิ; ไม่เบียดเบียนผู้อื่นนั้นอย่างหนึ่งแล้ว ทีนี้ไม่เบียดเบียนตัวเราเองด้วย เมื่อไม่เบียดเบียนตัวเราเองก็หมายความว่าไม่ทุกข์ ไม่ทุกข์ก็คือนิพพานเหมือนกันอย่างนี้มันก็ลงกันได้ ถ้าเราจะใช้วิธีพูดอย่างนี้. แต่ความเดิมของเขา*

นั้นเขาหมายถึงไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน; แต่คำนี้มันอาจจะขยายความมาได้ว่าไม่เบียดเบียนตัวเอง คือไม่ทำตัวเองให้เป็นทุกข์ ดับทุกข์สิ้นเชิงก็เป็นอหิงสาทั้งแก่ตัวเองและผู้อื่น ฉะนั้นจึงเป็นการไม่เบียดเบียนสิ้นเชิงนี้ก็เป็นนิพพานได้; คือไม่ทำใครให้เดือดร้อนเป็นทุกข์สักคนเดียว อย่างไรก็ตามถ้อยคำทำนองนี้ที่มีอยู่ก่อนพระพุทธเจ้าหลาย ๆ ข้อ พระองค์ทรงยอมรับเข้ามา. แม้ในธรรมะประเภทที่เป็นเครื่องมือ คือธรรมะสำหรับปฏิบัติเพื่อให้ทำลายกิเลส เช่น ปัญญา อย่างนี้เขาก็พูดกันอยู่ก่อน. จนพระพุทธเจ้าท่านตรัสทีหลัง ท่านก็ตรัสว่า

"ปญฺญา หิ เสฏฺฐา กุสลา วทนฺติ" *ซึ่งแปลว่า คนฉลาดทั้งหลายเขาถือว่าปัญญาเป็นสิ่งประเสริฐสุดในการทำความดับทุกข์อย่างนี้เป็นต้น เพราะฉะนั้นจึงควรจะเข้าใจไว้ด้วยว่า คำที่พระพุทธเจ้าท่านกล่าวตามที่เขากล่าวอยู่ก่อนนั้นก็มี ที่ท่านยอมรับเข้ามาเป็นธรรมะในพระศาสนานี้ด้วย ก็มีเพราะฉะนั้นเราจึงเห็นได้ชัดทีเดียวว่า สิ่งที่เรียกว่าศีลธรรมนั้น มีมาก่อนพระพุทธเจ้า หลักศีลธรรมสากลเหล่านั้นพระพุทธเจ้าท่านยอมรับแล้วนำมาสอนมันจึงปรากฏเป็นศีลธรรมอยู่ในพระพุทธศาสนา ในพระไตรปิฎกและเหลืออยู่จนกระทั่งทุกวันนี้.*

อยากจะของแนะอีกนิดหนึ่งว่า แม้ทางศีลธรรมชั้นนี้ เพียงเท่านี้เราก็ยังรักษากันไว้ไม่ค่อยได้ ศีลธรรมสากลเรื่องไม่เบียดเบียนอะไรทำนองนี้ เรื่องไม่ก่อเวรหรืออะไรทำนองนี้เราก็ยังรักษากันไว้ไม่ได้ โลกนี้สมัยนี้เต็มไปด้วยความเบียดเบียน เต็มไปด้วยการจองเวร ซึ่งท่านทั้งหลายเห็นอยู่แล้ว เพราะศีลธรรมสากลอย่างนี้ เพียงเท่านี้ก็ยังรักษากันไว้ไม่ได้ ฉะนั้นจึงเป็นการน่าสลดสังเวช ดังนั้นเราจะต้องจัดการกับเรื่องนี้ให้เหมาะสมที่สุด ที่นี้สิ่งที่ยากไปกว่าศีลธรรมสากลเหล่านี้ก็คือเรื่องสัจจธรรม สัจจธรรมก็ถือว่าสากลเหมือนกัน แต่มันไม่ค่อยมีใครรู้ ไม่มีใครเกี่ยวข้องด้วยได้ ดังนั้นจึงดูคล้าย ๆ กับว่าไม่ใช่สากล. เพราะฉะนั้นขอบอกไว้เลยว่า สิ่งที่เรียกว่าธรรมะแล้วเป็นของสากลทั้งนั้น; เป็น ***ของธรรมชาติ เป็นไปตามธรรมชาติ, โดยธรรมชาติ, เพื่อธรรมชาติ,***

และเป็นของสากลแก่ทุกชีวิตทั้งนั้น. *แต่เนื่องจากว่ามันมีธรรมบางประเภท บางชั้น บางระดับ มันไม่สากลแก่คนทั้งหลายได้ทั้ง ๆ ที่มันเป็นของสากล ที่คนโง่รู้ไม่ได้ รู้ได้แต่คนฉลาด ท่านจึงตรัสว่าธรรมะนี้ ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหิ"* ในบทสวดที่เด็ก ๆ สวด อิติปิโส ภควา, สวากขาโต นั้น, บทสุดท้ายมีว่า ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหิ: รู้ได้แต่คนฉลาด รู้แจ้งได้แต่คนฉลาด, วิญฺญูหิ คือคนฉลาด.

สัจจธรรมสากลก็คือ เรื่องความจริงเกี่ยวกับความทุกข์หรือความดับทุกข์ อีกนั่นเอง แต่ขั้นหรือระดับที่มันจะปรากฏออกมาแก่สติปัญญาของมนุษย์นั้นมันมีหลายขั้น; ถ้าไม่สมบูรณ์เราก็ยังไม่เรียกว่าเป็นการตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า; แต่เมื่อเผอิญมีบุคคลใดบุคคลหนึ่งได้ตรัสรู้สิ่งเหล่านี้อย่างสมบูรณ์เราจึงจะถือว่าสัจจธรรมเรื่องดับทุกข์นั้นปรากฏออกมาแล้วอย่างสมบูรณ์; แล้วจัดบุคคลนั้นไว้ในฐานะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า. ท่านทั้งหลายจงรู้จักพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในลักษณะอย่างนี้ คือ:- รู้เรื่องทุกเรื่องโดยสมบูรณ์ที่เกี่ยวกับความทุกข์.

อีกอย่างหนึ่งซึ่งควรจะทราบไว้เสียด้วย กันพลาดอย่างห้าแต้มว่า; พระพุทธเจ้าของเรา, ของพุทธบริษัทนี้ออกบวชก็ไม่ได้หมายความว่า มานั่งทำความเพียรใต้ต้นไม้แล้วตรัสรู้เลย; แต่ได้เที่ยวไปตามสำนักต่าง ๆ ศึกษาจากสำนักต่าง ๆ และทดลองดูถึงที่สุดทุกแบบทุกระเบียบที่มีสอนอยู่ในอินเดียครั้งนั้น; เพราะฉะนั้นจึงเป็นการแน่นอนหรือว่าจำเป็นที่สุดที่จะต้องเข้าไปสู่สำนักครูบาอาจารย์ที่ดีที่สุดของสมัยนั้น; อย่างที่ปรากฏอยู่ว่าอาฬารดาบส อุทกดาบส อย่างนี้เป็นต้น. แต่ว่าก่อนหน้านั้นก็ยังได้เที่ยวศึกษาไปทุกสำนัก กระทั่งสำนักนิครนถ์, หรือ เชน ที่พวกเราชอบอ่านว่าเชน เพราะว่ามักจะอ่านผ่านมาทางหนังสือทางภาษาอังกฤษ Jain ว่าเชน; เราชอบอ่านกันอย่างนั้น; แต่ที่ถูกคำนั้นเป็นคำสันสกฤตไม่ใช่คำอังกฤษอ่านให้ถูกต้องอ่านว่า ไช-นะ. ไชนะ แปลว่าผู้ชนะ ฉะนั้นถ้าใครเคยอ่านว่าเชน ๆ อยู่เดี๋ยวนี้ก็ให้รีบรู้เสียด้วยว่า อย่าเรียกผิดแล้วก็จะลำบากทีหลัง

ไชนะ หรือที่ชอบเรียกกันว่าเชนนี้มันมีอยู่ก่อนพระพุทธเจ้า ศาสดาของเขา

เด่นที่สุด พระพุทธเจ้าท่านได้เข้าไปศึกษาปฏิบัติจนหมด หมดทุกระเบียบของศาสนานี้ แล้วก็มาจัดเล่าไว้เองในพระไตรปิฎกของเราเองมีอยู่อย่างนั้น ๆ ครบถ้วนเลย. นี่พูดง่าย ๆ ว่า เคยไปเป็นเชนหรือไชนะนี่มาก่อน ไชนะที่เปลือยไม่นุ่งผ้านี้ และยิ่งกว่าเปลือยไม่นุ่งผ้าทำอย่างอื่นอีกก็มี แล้วทำหมดทุกอย่าง; ดังนั้นแปลว่าได้ผ่านหมดทุกอย่างแล้ว จึงผ่านถ้อยคำที่เรียกร้อง, ใช้บัญญัติเรียกร้องต่าง ๆ ทุก ๆ อย่างทุก ๆ คำมาแล้ว; ฉะนั้นท่านก็ไม่จำเป็นจะต้องตั้งคำใหม่ขึ้น. ท่านก็เอาคำที่เขาใช้อยู่ในลัทธิศาสนาต่าง ๆ เหล่านั้นมาใช้อีก แต่ให้ความหมายคนละอย่าง. เพราะฉะนั้นคำว่าทุกข์หรือดับทุกข์นี้ไม่ต้องสงสัยคือคำเดิมไม่รู้แต่ครั้งไหนแล้วเอามาใช้; ทีนี้แม้คำว่าพระอรหันต์ก็ดี, นิพพานก็ดี, คือคำเดิมที่มีอยู่ก่อนพระพุทธเจ้า มีอยู่ในลัทธินั้น ๆ ในศาสนานั้น ๆ ทั้งนั้นเลย. แต่ถ้าพระพุทธเจ้าเอามาใช้ ท่านอธิบายใหม่ว่า ที่เรียกว่าเป็นพระอรหันต์นั้นต้องเป็นอย่างนี้ ๆ; ไม่ใช่อย่างนั้น ที่เรียกกันอยู่ในลัทธินั้นในศาสนานั้น. หรือว่าคำว่า *"นิพพาน"* ก็เหมือนกันมันมีใช้อยู่ในลัทธิอื่นก่อนพระพุทธเจ้า แล้วเขาอธิบายว่านิพพานเป็นอย่างนั้น ๆ พอหลังจากพระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้ของท่านเองแล้ว ท่านก็ต้องใช้คำนั้น ใช้คำอื่นคนเขาฟังไม่ถูก เอาคำนิพพานนั้นมาใช้อีกแต่อธิบายว่ามันต้องเป็นอย่างนี้ ๆ เพราะฉะนั้นนิพพานของพระพุทธเจ้านั้น จึงไม่ใช่ความอิ่มแปล้ด้วยกามคุณ เหมือนกับนิพพานของบางลัทธิ ซึ่งเขาเรียกว่านิพพานเหมือนกัน และนิพพานของพระพุทธเจ้าจึงไม่ใช่เป็นเพียงฌาน เช่นจตุถฌานเป็นต้น เหมือนของบางลัทธิ ซึ่งเขาเรียกว่านิพพานเหมือนกัน. นี่ก็แปลว่าเอาคำเดิมนั้นมา แล้วก็มาพิสูจน์ให้เห็นว่า ถ้าจะเรียกว่านิพพานคือดับทุกข์สิ้นเชิงกันจริง ๆ แล้วต้องไม่ใช่อย่างนั้น; ต้องไม่ใช่อิ่มเอิบด้วยกามคุณ หรือว่าอยู่ในฌาน ในสมาบัติ ตัวแข็งเป็นก้อนหินหรืออะไรทำนองนั้นไม่ใช่; แต่ต้องมาทำลายราคะ โทสะ โมหะ สิ้นเชิง. ไม่มีความรู้สึกว่ามีตัว เราที่ได้อะไรเสียอะไร เกิดอยู่ตายอยู่อย่างนั้นไม่ใช่ ไม่มีนี่จิตที่ลุถึงภาวะอย่างนี้ จึงจะเรียกว่าลุถึงนิพพาน. ฉะนั้นถ้าท่านอ่านหนังสือในวงกว้างก็จะพบคำว่านิพพานของศาสนาอื่นแล้วก็จะฉงนตาย คือเขาหมายถึงอย่างอื่น; ฉะนั้นเราควร

รู้ว่านิพพานในพุทธศาสนานี้ ว่าหมายอย่างนี้อย่างถูกต้อง แต่มันเป็นชื่อที่เรียกเหมือนกันไปหมดว่า นิพพาน ๆ ๆ ของทุกลัทธิในยุคเดียวกันนั้น นี่เราจึงมีนิพพานของพุทธศาสนาขึ้นมาต่างจากนิพพานของพวกอื่นออกไป. นี่รู้ไว้เพื่อป้องกันว่าเดี๋ยวจะว่านิพพานนี้ก็มีแต่ของเราเท่านั้น; ถ้าพูดอย่างนั้นมันก็เป็นเรื่องห้าแต้ม มันก็เป็นเหตุให้เขาดูถูกดูหมิ่นได้; เรื่องทำนองนี้เป็นอย่างนี้

ทีนี้เราจึงสรุปได้ทันทีว่า บรรดาสิ่งหรือธรรมะที่พระพุทธเจ้ายอมรับจากภายนอกเข้ามานั่นน่ะ ถ้ามันถูกต้องดีทั้งอรรถและพยัญชนะ คือถูกต้องทั้งตัวหนังสือและความหมายนี้พระองค์ก็ทรงรับเข้าไว้เลย; เช่นเรื่องไม่ระงับเวรด้วยเวรอย่างนี้, เรื่องไม่เบียดเบียนกันเป็นบรมธรรม, อย่างนี้รับเข้ามาเลย, ตัวพยัญชนะมันก็ถูก คือพูดไปภาษามันก็ถูก แล้วความหมายของมันคือไม่เบียดเบียนมันก็ถูก, จึงรับไว้หมดเลยนี้แต่ถ้าคำใดหลักใดข้อใดนั้นมันใช้ได้เพียงพยัญชนะ เช่นว่าพระอรหันต์ ว่านิพพาน ว่า สัจจะ อย่างนี้เป็นต้น; มีใช้ในพวกอื่นแต่หมายความใช้ไม่ได้ เลยไม่เอา ความหมายไม่เอาแต่คำบัญญัติใช้ แล้วก็ให้ความหมายใหม่ว่านิพพาน ต้องเป็นอย่างนี้, พระอรหันต์ต้องเป็นอย่างนี้, แล้วเราก็มีอะไรใหม่หมดเป็นของพระพุทธศาสนา นี่เรียกว่าคำบัญญัติเฉพาะของพุทธศาสนา อย่าเอาไปปนกัน. บัญญัติเฉพาะของพวกอื่นซึ่งมีคำมันเหมือนกัน นี้เป็นอีกแผนกหนึ่ง; แปลว่ายอมรับเอามาแต่ชื่อ เอามาใช้แต่ชื่อ ส่วนเนื้อของความหมายนั้นไม่เอารวมกันแล้วก็มีอยู่สองประเภท: รับเอามาทั้งอรรถและพยัญชนะนี้อย่างหนึ่ง. แล้วรับเอามาแต่พยัญชนะนี้อย่างหนึ่ง. แล้วรับเอามาแต่พยัญชนะแล้วอรรถบัญญัติเอาใหม่นี้อีกอย่างหนึ่ง, รวมเป็นสองประเภทนี้; ก็เรียกว่า ***ธรรมะที่พระพุทธองค์ทรงยอมรับเข้ามาจากภายนอก เราก็เลยรู้เรื่องธรรมะในสามลักษณะคือ: ธรรมะที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้, ธรรมะที่พระพุทธองค์ได้ทรงสอน, และธรรมะที่พระพุทธองค์ได้ทรงยอมรับจากภายนอกเข้ามา.***

ทีนี้ท่านทั้งหลายควรจะเหลือบตาดูแปล็บเดียว ๆ คร่าว ๆ ได้ว่า ทั้งสามอย่าง

นั้น มีใจความสำคัญอยู่ตรงที่ *"ทุกข์กับดับทุกข์"* เท่านั้น; หรือว่าถ้าพูดให้มีสองอย่างคือมีทุกข์กบดับทุกข์; ถ้าพูดให้มี ๔ อย่างก็ ทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ดับทุกข์ และทางดับทุกข์; สี่อย่างย่นเหลือสองคือทุกข์กับดับทุกข์; ถ้าย่นให้เหลือหนึ่งอีกก็ดับทุกข์เท่านั้น. ดับทุกข์นั่นคือ *"นิพพาน"* คำว่า *"นิ"* แปลว่าไม่มีเหลือ คำว่า *"พานะ"* แปลว่าไป หรือว่าไม่เสียดแทง, ไปไม่เหลือ หรือไม่เสียดแทง, ไม่เหลือก็คือนิพพาน นั่นคือดับทุกข์; ฉะนั้นที่เหลืออยู่เพียงหนึ่งก็คือดับทุกข์หรือนิพพาน เป็นจุดหัวใจทั้งหมดของพุทธศาสนา. แต่ถ้าขยายออกไปอีกเพื่อการศึกษาก็ว่าทุกข์และดับทุกข์ ขยายออกไปอีกเป็นว่าเหตุให้เกิดทุกข์และทางให้ถึงความดับทุกข์เป็น ๔, เป็นอริยสัจจ์ ๔ เหมือนที่ว่ามาตะกี้.

ทีนี้ เรามาถึง ***เรื่องอริยสัจจ์*** คือคำอธิบายโดยเต็มตัวของสิ่งที่เรียกว่าธรรมะที่ทรงตรัสรู้ และทรงสอน และทรงยอมรับเข้ามา จะต้องกำหนดให้แม่นว่า ***ทุกข์, เหตุให้เกิดทุกข์, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, และทางหรือวิธีดับไม่เหลือแห่งทุกข์.*** ถ้าจำคำ ๔ คำนี้ไม่ได้แล้วก็ป่วยการที่จะเรียกว่าศึกษาพุทธศาสนาหรือรู้พุทธศาสนา หรือเป็นคนไทย เป็นพุทธบริษัท; ถ้าเรียกเป็นบาลีก็เรียกว่า ทุกข์, สมุทัย, นิโรธ มรรค. ทุกข์, สมุทัย, นิโรธ มรรค. ทุกข์, สมุทัย, นิโรธ, มรรค คำทั้ง ๔ คำนี้เป็นพุทธภาษิต มีใช้ในพระไตรปิฎกเหมือนกันคำสั้นๆ นี้: **ทุกข์** ก็คือความทุกข์, **สมุทัย** แปลว่า เหตุให้เกิดทุกข์, **นิโรธ** แปลว่า ดับไม่เหลือแห่งทุกข์, **มรรค** แปลว่า ทางหรือวิถีทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, มรรค แปลว่า ทางหรือวิถีทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์. ฉะนั้นถ้าเราพูดกันถึงเรื่องพุทธศาสนาแล้ว ชวนกันพูดแต่เรื่อง ๔ เรื่องนี้, เรื่องทุกข์, เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์, เรื่องความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ แล้วก็เรื่องทางถึงความดับทุกข์.

ถ้าเราจะเอามาจำแนก ก็จำแนกได้ว่า; ทุกข์ จำแนกได้เป็นทุกข์ที่เปิดเผย ท่านจำไว้สั้นๆ ก็แล้วกัน: ทุกข์ที่เปิดเผยแล้วก็ทุกข์ที่ไม่เปิดเผยคือเร้นลับ. ทุกข์ที่เปิดเผยคือว่าทุกข์ที่เป็นอาการของทนยาก, ที่เล็กๆ มันก็รู้ว่าเป็นทุกข์ ความแก่ชรา ความเจ็บ ความตาย ความไม่ได้ตามใจหวัง ความร้องไห้ร้องห่ม ปริเวทนาการ ประสบเข้ากับสิ่งที่

ไม่รักไม่ชอบใจ พลัดพรากจากสิ่งที่รักที่ชอบใจ ฯลฯ ไปเขียนเอาเองก็ได้. ตามบาลีท่านก็ระบุไว้พอสมควรประมาณ ๙ อย่าง ๑๐ อย่าง:- ความทุกข์กายความทุกข์ใจ ความแห้งผากในใจ ความร่ำไรรำพัน ควมพบกับสิ่งที่ไม่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ต้องการสิ่งใดแล้วสิ่งนั้นไม่เป็นไปตามนั้น อย่างนี้เป็นทุกข์; สรุปแล้วก็คือว่า ไปยึดถืออะไรไว้ว่าเป็นตัวตนหรือเป็นของตน นี่เป็นความทุกข์. ท่านสรุปว่า ส่งใดที่อุปาทานเข้าไปยึดถือว่า นี่ของกู หรือนี่ตัวกู มันเป็นทุกข์ทั้งนั้น. ทีนี้อันไหนเร้นลับ อันไหนเปิดเผย, อันที่เปิดเผยก็คือมันเห็นชัด ๆ ว่ามันเจ็บปวดทนยากนี่มันเปิดเผย. ทีนี้ ที่เร้นลับนั้นมันมาในรูปของความสนุกสนาน เอร็ดอร่อย เพลิดเพลิน, มันมาในรูปกของการทำให้ทนทรมานโดยไม่รู้สึกตัวว่าทรมาน, เช่นเราเดินไปพบเพชรพลอยมากมาย เราก็จะโกยใส่กะบุง แล้วแบกหรือทูน; เพราะความที่เราพอใจในเพชรพลอยนั้น มันก็ทำให้เราไม่รู้สึกหนักในการที่เราแบกนั้น แม้ว่าเราแบกกันมากเขาไปพบที่ดีกว่าแล้วใส่เข้าไปเติมเข้าไปอีก ไม่จนกระทั่งล้มกลิ้งไปเลยลุกไม่ไหว เพราะมันหนัก; เราก็ไม่คิดว่ามันหนักหรือคิดว่านี้มันเป็นสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา เราก็คิดว่ามันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนาอยู่นั่นเอง อย่างนี้เรียกว่าความทุกข์อย่างเร้นลับ. โดยเฉพาะก็คือ แฝงอยู่ภายใต้ความสนุกสนานเพลิดเพลิน เอร็ดอร่อยทางวัตถุ ทางเนื้อทางหนัง ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายนี้; ที่มาในรูปของสุขเวทนา เราต้องทนเป็นทาส เป็นขี้ข้าหรือเป็นทาส หรือเป็นอะไรก็ตามแล้วแต่จะเรียกของสุขเวทนาประเภทนี้ ท่านว่าเห็นกงจักรเป็นดอกบัว; ถ้าเห็นเป็นดอกบัว มันก็สวยมันก็น่ารัก เอามาใส่ไว้ที่ศีรษะ มันก็พัดให้เลือดไหล แต่คนเราก็เห็นเป็นดอกบัวเรื่อย มันก็สบายใจว่ามีดอกบัว นี่เขาเรียกเป็นอุปมาของความทุกข์ที่เร้นลับ ซึ่งน่ากลัวว่าความทุกข์ที่เปิดเผย. ไปคิดดูเอง ก็จะเห็นว่าความทุกข์ชนิดนี้น่ากลัวกว่าความทุกข์เปิดเผยและเรากำลังเป็นทุกข์เพราะความทุกข์ชนิดนี้ เรากำลังเป็นทาสด้วยความสมัครใจ หมดความเป็นอิสระก็เพราะความทุกข์ชนิดนี้. และโลกรบราฆ่าฟันกัน เป็นวิกฤตกาลถาวรไม่มีสิ้นสุดก็เพราะความทุกข์ชนิดนี้; ฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงตรัสไว้ในที่บางแห่งว่า ***"คน***

ปุถุชน ธรรมดาย่อมเห็นความทุกข์นี้ว่าเป็นความสุขเสมอ" มันจึงเป็นความทุกข์ที่เร้นลับอยู่อีกประเภทหนึ่ง คู่กันกับความทุกข์ที่เปิดเผย ฉะนั้นความมุ่งหมายของพุทธศาสนาหรือคำสอนของพระพุทธเจ้านี้ทรงมุ่งหมายจะเอาชนะมันทั้งสองอย่างเลย.

ทีนี้ เรามาถึง ข้อ ๒ คือ **เหตุให้เกิดทุกข์;** ข้อ ๑ คือทุกข์ ข้อ ๒ คือเหตุให้เกิดทุกข์ เรียกว่าสมุทัยนี้ เหตุให้เกิดทุกข์ท่านจงระบุไปทีก่อนโดยง่าย ๆ โดยตรงก่อนว่า: ตัณหาคือความอยาก ท่านต้องจดหรือจำไว้ว่า คำว่า **"ตัณหา"** หรือความอยากนี้มันมีความหมายถึง ๓ อย่างคือ:- **อยากได้**หรืออยากเอา ก็ตาม ในวัตถุสิ่งของที่ตัวรักตัวชอบนี้อยากได้, ทีนี้**อยากเป็น** อยากเป็นนั่นเป็นนี่ ที่ตื่นเต้นกันนักที่อยากเป็นนั่น, แล้ว**อยากไม่ให้**เป็น เช่นอยากไม่ให้ถูกพิสูจน์ว่าเป็นคนทำผิด อยากไม่เป็นคนด้อย คนต่ำ อยากไม่ตายอย่างนี้ เช่นเรากลัวงู ในที่มืดเรากลัวงูขนหัวลุก หรือบางทีไม่มีงูแต่มีอะไรที่คล้าย ๆ งู กลัวจนขนหัวลุกแล้วเป็นทุกข์ ทุกข์อย่างนี้เกิดมาจากวิภวตัณหา :- คือความไม่อยากตาย. ความอยากไม่ตาย นี้เป็นตัวอย่างของอยากอย่างที่สาม. ***อย่างแรกเรียกว่ากามตัณหาคืออยากในกาม, อย่างที่สองเรียกว่าภวตัณหา อยากในความเป็น, อย่างที่สามเรียกว่าวิภวตัณหาอยากในความไม่ให้เป็น.*** นี้เรามองเห็นได้ว่าในโลกนี้หมด หรือโลกอื่นด้วยก็ได้ถ้ามี ไม่มีความอยากมากกว่านี้ กล่าวได้หรือถือได้ว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ถูกต้องและสมบูรณ์แล้ว ว่าความอยากมีอยู่เพียงสามอย่างนี้ แล้วความอยากทุกอย่างเป็นมูลเหตุให้เกิดความทุกข์. ไปคิดดูเอง จะเห็นได้เองไม่ยาก; เพราะอยากเข้าเท่านั้นมันก็ร้อนแล้ว แล้วถ้าทำไปด้วยความอยาก มันยิ่งร้อนใหญ่. ทีนี้แม้รับผลมาเกิดเป็นผลขึ้นมา แล้วก็ยังอยากอยู่ แล้วก็ยังร้อนอยู่นั่นเอง ได้เงินได้ของได้ชื่อเสียงได้อะไรมาตั้งเยอะแยะแล้ว ถ้ายังอยากอยู่ก็ยังร้อนอยู่นั่นเอง ฉะนั้นจึงพูดได้เด็ดขาดไปเลยว่า ขึ้นชื่อว่าความอยากแล้วต้องเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์; นี้จึงจัดว่าความอยากนี้เป็นมูลเหตุให้เกิดทุกข์. แต่ทีนี้เนื่องจากว่าความอยากนี้มันไม่ได้เกิดมาได้เองลอย ๆ มันมีสิ่งอื่นสร้างมาอีกที คือ ความไม่รู้ ความโง่ หรือ อวิชชา. อวิชชา นี้คือความโง่ความไม่รู้ หรือภาวะที่ปราศจากความรู้

ไม่มีความรู้อยู่ในนั้นก็แล้วกันเรียกว่าอวิชชา; นั่นแหละเป็นบ่อเกิดของความอยาก. เมื่อรูปได้กระทบตาคือได้เห็นรูปฟังเสียงหรืออะไรก็ตาม, ถ้าอวิชชามีอยู่แล้วเป็นต้องอยาก ถ้าอวิชชาไม่มีแล้วไม่อยาก ทีนี้ถ้าอวิชชามี เมื่อรูปกระทบตาหรือได้เห็นนี้ มันรู้จักนึกรู้จักคิดว่า ควรจะจัดการกับเรื่องนี้อย่างไร มันก็จัดการไปโดยไม่ต้องมีความอยาก ไม่ต้องมีความอยากก็จัดการได้กับสิ่งที่ได้เห็น ได้ยิน ได้ฟัง ได้ดม ได้กลิ่น. การเป็นอยู่ การมีชีวิตอยู่ การปกครองครอบครัวคนใช้ หรือทุกอย่างที่ตนจะต้องทำนี่ ก็ทำไปด้วยสติปัญญา อย่าให้ตัณหานี้ขึ้นมาแล้วก็ไม่ทุกข์. ฉะนั้นจึงบัญญัติตายตัวลงไปว่าตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ช่วยไม่ได้ แก้ไขไม่ได้ เปลี่ยนแปลงไม่ได้ ตัณหาต้องเป็นเหตุให้เกิดทุกข์เสมอ.

ทีนี้เรามาถึงข้อที่สาม นิโรธ, **ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์**นี้มันเป็นภาวะตรงกันข้ามกับทุกข์. เพราะความทุกข์มีอยู่อย่างไร เช่นเกิดมาต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย อย่างนี้; ภาวะที่ไม่มีความรู้สึกที่ว่าเกิด แก่ เจ็บ ตาย หรือตรงกันข้ามหมด เรียกว่าไม่มีทุกข์ หรือดับทุกข์ อันนี้ก็หมายถึงนิพพานด้วย คือหมายถึงนิพพานโดยตรงแล้วก็รวมพวกที่เป็นชั้นต้น ๆ ของนิพพานไว้ด้วย. ดับทุกข์ได้เท่าไรก็เรียกว่านิโรธเท่านั้น ดับทุกข์ได้สิ้นเชิง ก็เรียกว่านิโรธโดยสมบูรณ์. นิโรธ แปลว่าดับคือดับทุกข์. ทีนี้คนเราเข้าใจไม่ค่อยได้. ที่ตะกี้นี้ว่าสัจจธรรมนั้นมันสากล แต่มันสากลไม่ได้; เพราะคนเข้าใจไม่ได้ในบางสิ่งบางอย่างมันไม่ปรากฏออกมา ดูเป็นของใหม่อยู่เรื่อย เป็นของเฉพาะคนเฉพาะแห่งอยู่เรื่อย ก็คือเรื่องนิโรธหรือเรื่องนิพพานนี้; ฉะนั้นอริยสัจจ์ข้อที่ ๓ จึงเป็นสิ่งที่พิเศษอยู่หน่อย คือเข้าใจยาก ต้องสนใจเป็นพิเศษ. เมื่อสัตว์ทั้งหลายที่เป็นคนธรรมดาเรียกว่าปุถุชนนี้ มันมีจิตใจเสียอยู่อย่างหนึ่ง ๆ คือว่าจมอยู่ในเรื่องของกิเลสตัณหา, จมอยู่ในความทุกข์, ไม่เคยโผล่ขึ้นมาจากความทุกข์, เพราะได้กล่าวแล้วว่า ความทุกข์มีทั้งอย่างเปิดเผยและอย่างเร้นลับ. ทีนี้เขาจมอยู่แต่ในกองทุกข์ที่เร้นลับอย่างน้อยตลอดเวลา เพราะฉะนั้นจึงไม่เคยโผล่ขึ้นมาพ้นจากความทุกข์, น้ำคือความทุกข์. แม้ว่าตาเรามองเห็น หูเราได้ยิน

หนังสือเราอ่านได้หรืออะไรก็ตามเถอะ มันอีกเรื่องหนึ่งมันเป็นการโผล่ขึ้นมาอีกชนิดหนึ่ง อาตมาอยากจะเปรียบเทียบก็เหมือนกับว่าที่เขาพูดว่า *"ปลาไม่เห็นน้ำ"* ท่านช่วยจำไปแล้วเอาไปคิดเถอะ. ในที่สุดถ้าท่านเข้าใจคำนี้ได้แล้วละก็จะเข้าใจคำที่ว่าสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงคือปุถุชนนี้ เข้าใจพระนิพพานไม่ได้ ที่ว่าปลาไม่เห็นนาคิดดูปลามันก็อยู่ในน้ำ ตามันก็เปิดอยู่ เพราะว่าตาปลาไม่มีหนังตาสำหรับเปิดปิด มันเปิดอยู่เรื่อย น้ำมันก็ถึงตาอยู่เรื่อย แล้วมันก็ไม่เห็นน้ำ หมายความว่ามันไม่รู้เรื่องน้ำ มันไม่รู้เรื่องน้ำว่านี้เป็นน้ำแล้วตรงกันข้ามกับบก เพราะฉะนั้นมันจึงไม่รู้เรื่องบกเพราะมันไม่รู้เรื่องน้ำ ถ้ามันรู้เรื่องน้ำพอที่จะเปรียบเทียบว่าต่างกับบก มันก็จะรู้เรื่องน้ำและเรื่องบกพร้อมกัน. ทีนี้เพราะมันเกิดในน้ำ แล้วน้ำมันถึงตาเกินไป; เหมือนกับที่คนเรานี่จมอยู่ใน รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย วัตถุเพลิดเพลินทางเนื้อทางหนังอย่างนี้ เหมือนกับน้ำที่ถึงตาเกินไป เราจึงไม่รู้จักเรื่องของกามคุณ ไม่รู้จักเรื่องของความทุกข์อื่นๆ เหมือนกับปลาไม่รู้จักน้ำ. ทีนี้ถ้าเผอิญเต่ามาบอกปลาว่า บกมีโว้ย เป็นอย่างนั้นๆ เพราะว่าเต่าเคยขึ้นไปบนบก ปลาก็เถียงตาย. ถ้าเต่าขืนพูดอธิบายมากไปอีก ปลาก็จะต้องหาว่าเต่านี้โกหก แล้วจะด่าเอาด้วยซ้ำไป. นี่ลักษณะของปุถุชนที่เมื่อได้ฟังเรื่องราวของพระนิพพานแล้วเป็นอย่างนี้ ฉะนั้นจึงไม่ชอบใจในธรรมะของพระอริยเจ้า ไม่ชอบใจในเรื่องความดับทุกข์เช่นเดียวกับปลาที่ไม่รู้เรื่องน้ำ แล้วก็ไม่รู้เรื่องบก. ถ้าพูดกันถึงเรื่องบก มันก็หาว่าเป็นเรื่องที่ไม่มีอยู่หรือเป็นไปไม่ได้ นี่เรื่องของนิโรธมีน้ำหนักถึงอย่างนี้; ฉะนั้นเราควรจะให้ความสนใจเป็นพิเศษว่า ความที่คนเราทุกคนจะเป็นอยู่โดยไม่มีกิเลสเลยนั้น เป็นสิ่งที่มีได้; อย่าได้ไปเข้าใจว่าหมดกิเลสแล้วอยู่ไม่ได้ต้องตายหรือว่าการหมดกิเลสนั้นเหลือวิสัยที่มนุษย์จะเป็นได้; อย่าเข้าใจอย่างนั้น เข้าใจว่าเป็นสิ่งที่มีได้เหมือนอย่างกับน้ำคู่กับบกนี้; แต่ถ้าเป็นปลาเกินไปแล้วมันก็ช่วยไม่ได้มันก็รู้เรื่องบกไม่ได้. ฉะนั้นควรจะนึกถึงเรื่องนี้ไว้บ้าง แล้วมันก็จะได้เชื่อไว้ทีก่อนก็ยังดีว่า บกนั้นมี; คือว่าการทำกิเลสให้หมดไปนั้น เป็นสิ่งที่ทำได้มีได้ ไม่เหลือวิสัยโดยการปฏิบัติอย่างนี้ อันนี้เรียกว่า *ภาวะแห่งพระนิพพานหรือความ*

ดับทุกข์สิ้นเชิงไม่มีเหลือ ที่มีอยู่จริง และถึงได้จริง อาจจะถึงได้จริงไม่เหลือวิสัย; นี้เป็นของจริงเรื่องที่สามข้อที่สาม.

ทีนี้ของจริงเรื่องที่ ๔ เรียกว่า**มรรคหรือหนทาง;** ควรจะทราบไว้เป็นความรู้พิเศษอีกหน่อยหนึ่งว่า น่าแปลกหรือน่าอัศจรรย์ที่สุดที่คำว่า *"ทาง ทาง"* นี่มันเกิดขึ้นได้อย่างไรก็ไม่ทราบ ถูกนำไปใช้ในลัทธิต่าง ๆ ที่สำคัญ ๆ เช่นในพุทธศาสนานี้ก็ใช้คำว่าทาง, หนทาง, ทางเดินนี้ เป็นชื่อของการปฏิบัติเพื่อดับทุกข์. แม้แต่คำว่าเต๋าของลัทธิเต๋าที่ยิ่งใหญ่นั้น เต๋าก็แปลว่าทาง; แล้วอีกคำหนึ่งคำของโซโรอัสเตอร์ ที่เป็นคำใช้เรียกข้อปฏิบัติก็ใช้คำว่าทาง แล้วมีของใครอีกสองสามอย่างล้วนแต่ใช้คำว่าทางทั้งนั้น มันฟลุคนี้แน่นอน; เพราะว่าศาสดาเหล่านี้เกิดต่างสมัยกันไม่ได้ติดต่อกัน ไม่ได้รับทอดกันมันฟลุคไป เพราะเห็นคำนี้มันเหมาะหรืออย่างไร; หรือว่าคำนี้มันได้ใช้มาแต่เดิมก่อนหน้านั้นอีกแล้วก็รับมาใช้ มันจึงใช้คำว่าทาง ทาง กันอยู่ด้วยกันหลายศาสนาทีเดียว ถึงแม้ในพุทธศาสนาเราก็ใช้คำว่าทาง. ทีนี้ทางไปไหน? ก็ทางไปสู่ที่สุดทุกข์, ทางไปสู่ความดับสนิทไม่เหลือแห่งทุกข์ แต่โดยเหตุที่มันเป็นเรื่องทางใจ ฉะนั้นจึงไม่ได้หมายถึงทางถนนธรรมดาที่เดินด้วยเท้า มันหมายถึงเรื่องทางใจ ที่ใจจะต้องเปลี่ยนไป ๆ ๆ ๆ อย่างนั้น ขอเตือนไว้ล่วงหน้าว่าอย่าได้คิดว่าใจนี้เป็นอำนาจศักดิ์สิทธิ์ กายสิทธิ์อะไร ที่จุติวิ่งไปโลกนั้น โลกนี้ อย่าได้คิดอย่างนั้น เพราะว่าไปที่นี้ไม่ได้หมายความอย่างนั้น แล้วคำว่ามรรคหรือทางในที่นี้ ก็ไม่ได้หมายความอย่างนั้น ไม่ใช่ว่ามีทางหนึ่งว่าใจนี้จุติออกจากร่างกายนี้แล้ว ก็ไปตามทางนี้แล้วไปนิพพานไม่ใช่เลย เป็นอย่างนั้นไม่ได้โดยเด็ดขาด มีแต่ว่าใจนี้ Develope คือเจริญขึ้น ๆ ๆ ด้วยการเดินถูกทางอย่างนี้ ปฏิบัติถูกทางอย่างนี้ เจริญขึ้น ๆ ๆ นี้เรียกว่าภาวนา. ภาวนาแปลว่า *"เจริญ"* ทำให้เจริญ ฉะนั้นเจริญขึ้น ๆ ด้วยการปฏิบัติทางใจจนมันรู้มันตื่น มันเบิกบานถึงที่สุด คือลุถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์นั้น. ทางนี้มันไม่ต้องเดินด้วยเท้า แล้วมันไม่ได้เดินไปทางไหน แล้วมันก็ไม่ได้หยุดอยู่ที่ตรงไหนด้วย มันเป็นเรื่องของทางใจ. แต่เราใช้คำ ๆ เดียวกันใช้เป็นคำเปรียบเป็นอุปมาเท่านั้น เปรียบ

เหมือนกับทาง. ที่นี้ทางนี้มีคำที่คล้ายกันอีกเช่นคำว่า ปฏิปทา. ปฏิปทา แปลว่า ปฏิบัติ รือ ปฏิบท ก็ตามคำนั้นก็แปลว่าทาง เพราะว่า ปทา, ปทะ นั้นแปลว่า เดินไป ปฏิ แปลว่า "เฉพาะ" เดินไปเฉพาะไต่ไปเฉพาะ นั่นแหละเรียกว่า ปฏิปทา หรือ ปฏิบัติก็ตาม เหมือนกัน คำเดียวกัน. คำว่าปฏิบัติเองก็แปลว่าเดินไปเฉพาะ คำว่าปฏิปทาก็แปลว่าเดิน ไปเฉพาะ แล้วก็เดินไปตามมรรคคือทางนี้แล้วก็ถึงนิพพาน.

มรรค ที่เรียกว่า ทาง นี้ ท่านหมายถึงความเป็นที่ถูกต้อง ภาวะที่ถูกต้อง ๘ ประการ รวมเป็นอันเดียวกัน จึงกล่าวว่าทางนี้ทางเดียว ประกอบด้วยองค์ประกอบ ๘ อย่างคือ :- ความเข้าใจที่ถูกต้อง ความเข้าใจที่ถูกต้องเรียกว่าสัมมาทิฏฐิ; แล้วความมุ่ง มั่นมุ่งหมายใฝ่ฝันที่ถูกต้องเรียกว่าสัมมาสังกัปปะ; แล้วการพูดจาที่ถูกต้องเรียกว่าสัมมา-วาจา; แล้วการกระทำประกอบกรรมการงานต่าง ๆ ถูกต้องเรียกว่าสัมมากัมมันโต; แล้ว การดำรงชีวิตอยู่อย่างถูกต้องเรียกว่าสัมมาอาชีโว; แล้วการพยายามพากเพียรอยู่อย่างถูก ต้องเรียกว่าสัมมาวายาโม; (วายามะก็ได้ *"โอ"* ไม่มีความหมาย) ระลึกประจำใจอยู่อย่าง ถูกต้องเรียกว่าสัมมาสติ; ทีนี้อันสุดท้ายอันที่ ๘ ก็คือว่าดำรงใจไว้มั่นในภาวะที่ถูกต้อง เรียกว่า สัมมาสมาธิฯ รวมเป็น ๘ องค์ นี้เรียกว่าองค์ ๘ รวมกันแล้วเป็นหนึ่ง เป็นทาง เส้นเอกเส้นเดียวสำหรับบุคคลผู้เดียว เดินไปสู่จุดหมายเพียงจุดเดียวคือพระนิพพาน, นี่ เรียกว่ามรรค ในที่นี้. ทีนี้ที่ว่ามีองค์ ๘ นี้อาจจะย่นย่อให้เหลือ ๓ เหลือ ๒ เหลือ ๑ หรืออะไรก็ได้ไม่สำคัญ สำคัญมันอยู่ตรงที่ ๘ องค์นี้ ถ้าย่น ๒ ข้อแรกนั่นเขารวมเรียก ว่าปัญญา ; แล้ว ๓ ข้อถัดมาคือ ๓,๔,๕, นั้น เรียกว่าพวก ศีล; ทีนี้ ๓ ข้อที่เหลือเรียก ว่าพวกสมาธิ เป็นพวกสมาธิ ๒ ข้อแรกเป็นพวกปัญญา ๓ ข้อ ถัดมาเรียกว่าพวกศีล ๓ ข้อถัดมาอีกเรียกว่าพวกสมาธิ. ทีนี้ถ้าท่านเป็นนักสังเกตว่า นี่ทำไมมันแปลกจากที่เราได้ยิน ได้ฟังกันอยู่เสมอว่า ศีล สมาธิ ปัญญา เราได้ยินทั่วไปตามชาวบ้านชาววัดว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ศีล สมาธิ ปัญญา; แต่นี่ทำไมจึงเป็นปัญญาแล้วศีล แล้วสมาธิ. นี่มันถูกที่สุด แล้วที่พระพุทธเจ้าท่านวางไว้ถูกแล้ว แต่คนไปยักของท่านผิดไปเสีย เพราะว่าปัญญาต้อง

มาก่อนเสมอ ถ้าไม่อย่างนั้นแล้วศีลและสมาธินั่น จะล้มลุกคลุกคลานหมด-ถ้าปัญญาไม่มาก่อน. ฉะนั้นปัญญาจะต้องมาก่อนเข้าใจอย่างถูกต้อง ใฝ่ฝันอย่างถูกต้องเสียก่อนแล้วศีล สมาธิ จึงจะไปถูกทาง ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าพุทธศาสนานี้จะงมงายไม่ได้ จะอาศัยศรัทธาล้วน ๆ ไม่ได้; จะต้องมีดวงไฟดวงตะเกียงอันนี้นำหน้าคือพวกปัญญาได้แก่สัมมาทิฏฐิ และสัมมาสังกัปปะนี้ชูโร่อยู่เรื่อย. แล้วศีลสมาธิก็คล้อยตาม เราเห็นได้ชัดง่าย ๆ ว่าถ้าความเข้าใจถูกต้องแล้ว อื่น ๆ มันจะผิดได้อย่างไร ข้อ ๑ ข้อแรกที่สุดคือสัมมาทิฏฐิ ความเข้าใจความเห็นความรู้สึกคิดนึกอะไรก็ตามถูกต้อง ถ้าความเข้าใจมันถูกต้องแล้วแล้วอื่น ๆ มันผิดไม่ได้ ความใฝ่ฝันมุ่งหมายก็ต้องถูกต้อง พูดจานี้ก็ต้องถูกต้อง ทำก็ถูกต้อง อะไรก็ถูกต้องไปหมด ถ้าความเข้าใจมันถูกต้อง นี่เรียกว่าถือตะเกียงนำหน้าโร่อยู่อย่างนี้ผิดไม่ได้ ดังนั้นควรจะให้ปัญญามาก่อน แล้วศีลสมาธินี้ตามไป. ทีนี้ศีล สมาธิ ปัญญารวมกันเข้าเท่าไร รวมกันหมดนี้แล้วมันจะเป็นปัญญายิ่งขึ้นไปอีก หมายความตะเกียงดวงนี้จะลุกสว่างจ้ายิ่งขึ้นไปอีกแล้วมันก็นำทางได้ดียิ่งขึ้นไปอีก หมายความว่า ศีล สมาธิ ปัญญา จะสูงตามขึ้นไปอีก. แล้วเมื่อรวมกันแล้วเป็นปัญญาที่กล้าแข็งเฉียบแหลมยิ่งขึ้นไปอีก, ศีลและสมาธิก็กล้าแข็งตามไปอีกไม่เท่าไรมันก็ถึงที่สุดคือ ดับทุกข์ได้จริง นี่แหละมันไม่มีทางจะงมงายได้แต่ประการใด ความเข้าใจถูกต้องนั่นแหละมันไม่ทำให้เรามาเที่ยวหลงเชื่อภูตผีปีศาจ เทวดา พิธีรีตอง บทสวดร้องขนบธรรมเนียมที่ครึคระเหล่านี้ มันเป็นไปไม่ได้ นั่นเพราะมันออกนอกลู่นอกทาง มันออกไปนอกทางของพระพุทธเจ้าเสียแล้ว มันออกนอกมรรคหรือทางเสียแล้ว. ฉะนั้นถ้าเรามีสัมมาทิฏฐินำอยู่แล้วทั้ง ๘ นี้ครบอยู่แล้ว ทางนี้เข้มแข็งพอที่จะทำให้พระนิพพานได้; และขอเตือนเป็นข้อสุดท้ายเกี่ยวกับข้อนี้ว่า ท่านอย่าได้เผลอพูดว่ามรรค ๘ หรือทาง ๘; ต้องพูดว่า *"มรรค"* เฉย ๆ แล้วก็ประกอบไปด้วยองค์ ๘ คือมรรคมีเพียง ๑ แล้วประกอบด้วย **Factor** ๘ ถ้าพูดว่ามรรค ๘ เป็นทาง ๘ ทางแล้วเดินไม่ได้ ไม่มีใครเดินได้ มันจะขนานกันหรือมันจะอะไรกันมันเดินไม่ได้ ไม่มีใครเดินได้ มันจะขนานกันหรือมันจะอะไรกันมันเดินไม่ได้ มัน

ต้องทางเดียวแล้วมันประกอบไปด้วยองค์ ๘ ประการ สมมุติเปรียบเทียบกับว่าเชือกเส้นหนึ่งประกอบด้วยเกลียว ๘ เกลียว อย่างนี้มันต้องเป็นเชือกเส้นเดียวไม่ใช่เชือก ๘ เส้น หรือว่าทาง ๆ หนึ่งมันต้องประกอบไปด้วย คุณสมบัติ ๘ อย่างเป็นอย่างน้อย เช่นว่าหนทางนี้มันเตียนเดินได้สะดวก หนทางนี้มันมีร่มไม้พออาศัยได้ หนทางนี้มันมีร้านอาหารพอซื้อหากินได้ หนทางนี้มันมีการคุ้มครองจากเสือ จากโจร จากอะไรได้ หนทางนี้มันมีแนวทางพอให้รู้ได้ไม่หลงอะไรอย่างนี้เป็นตน มันต้องเป็นหนทาง ๆ ทางเดียวที่ประกอบไปด้วยองค์ ๘ อย่างนี้

ทีนี้เราก็เป็นอันว่าได้เรื่อง ๔ เรื่อง คือเรื่องที่ไม่พึงปรารถนาเรื่องหนึ่ง; คือทุกข์กับเหตุให้เกิดทุกข์. แล้วเรื่องที่พึงปรารถนานี่อีกส่วนหนึ่ง; เรียกว่าดับทุกข์กับทางให้ถึงความดับทุกข์; รวมเป็น ๔ เรียกว่าอริยสัจจ์. ทีนี้เหลือบตาดูกันอีกนิดหนึ่งเท่าที่เวลายังเหลือ เราจะเห็นได้ว่ามันตรงหรือมันเข้ากันได้กับเหตุผล อันหนึ่งเป็นเหตุอันหนึ่งเป็นผล ไม่งมงาย ทุกข์ก็เป็นผล สมุทัยก็เป็นเหตุ ทุกข์เป็นผลเกิดมาจากความอยาก ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์นี้เกิดขึ้นปรากฏออกมาเพราะการเดินตามทางที่ถูก ถ้าพูดเป็น Logic สั้น ๆ ก็อย่างว่าเราพูดถึงเรื่องทุกข์นี่ว่าคืออะไร? มาจากอะไร? เพื่อประโยชน์อะไร? โดยวิธีใด? Logic ง่าย ๆ อย่างนี้มันใช้ได้แก่ธรรมะทุกข้อหรือแม้แต่เรื่องไม่ใช่ธรรมะ ถ้าเราจะเข้าใจเรื่องอะไรชัด เราควรจะตั้งปัญหาว่าเรื่องนี้คืออะไร หรืออย่างไร และเรื่องนี้มันจากอะไร แล้วเรื่องนี้มันเพื่ออะไรต่อไป แล้วเรื่องนี้โดยวิธีใด แล้วมันจะสำเร็จได้โดยวิธีใด, ฉะนั้นถ้าท่านท่องมนต์ไว้สักนิดหนึ่งว่า ***อะไร?*** แล้วก็***จากอะไร? แล้วก็เพื่ออะไร? แล้วก็โดยวิธีใด?*** นี่กันความงมงายเป็นมนต์ที่กันความงมงาย หรือการเดินผิดทาง หรือออกไปนอกลู่นอกทางของพระพุทธศาสนา เพราะมันจะช่วยให้เราอยู่ในขอบวงของสติปัญญาเสมอ นี้เป็นอันว่าเราได้พบสิ่งที่เรียกว่าธรรมะ หรือสิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้ สิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านสอน และสิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านยอมรับเอามาจากข้างนอกมารวมไว้ด้วย แล้วก็ยอมรับรองแล้วก็สอน นี่ ๓ เรื่องแต่สรุปเป็นเรื่องเดียวว่า เรื่องทุกข์กับ

ดับทุกข์ หรือเรื่องดับทุกข์อย่างเดียว ทีนี้ถ้าท่านได้ยินได้ฟังอย่างนี้ ท่านคิดว่ามันเป็นเรื่องที่วัดหรือเรื่องที่บ้าน ถ้าไปคิดว่าเป็นเรื่องที่วัดหรือในป่าหรือเป็นเรื่องที่บ้านแล้วมันผิดหมด ชีวิตอยู่ที่ไหนเรื่องนี้อยู่ที่นั่น ถ้าเรามีชีวิตอยู่ที่บ้านเรื่องนี้ก็ต้องอยู่ที่บ้าน แล้วมันจึงจะเป็นเรื่องของชีวิตประจำวันไปเลย คือว่าหลักอริยสัจจ์นี้มุ่งหมายจะให้เราอยู่โดยไม่ต้องเป็นทุกข์ ให้เรามีลมหายใจอยู่โดยไม่ต้องเป็นทุกข์ไม่ว่าอยู่ที่ไหน ครั้นเมื่อเราถือหลักอริยสัจจ์นี้เป็นที่พึ่งแล้ว หรือถือเอาพระพุทธศาสนาที่ถูกต้องนี้เป็นที่พึ่งแล้ว เราต้องรู้จักควบคุมจิตของเรา ไม่ให้ความอยากครอบงำ แต่ว่าให้อยู่ภายใต้อำนาจของสติปัญญา สติปัญญากับความอยากนี้อยู่ด้วยกันไม่ได้ ถ้าสติปัญญาอยู่แล้วความอยากหรือตัณหานี้มีไม่ได้ ถ้าตัณหาโผล่ขึ้นมาแล้วปัญญามีไม่ได้ ฉะนั้นเลือกเอาเถอะ ถ้าสติปัญญาควบคุมอยู่แล้ว ก็นั่นแหละคือกำลังอยู่ในมรรค หรือกำลังเดินอยู่ตามมรรค ฉะนั้นทุกข์ไม่ได้ เป็นทุกข์ไม่ได้ ฉะนั้นเราจะกินจะนอนจะถ่ายจะอาบจะอะไรประจำวัน เราจะปฏิบัติงานที่ออฟฟิศประจำวันเราจะไปเที่ยวเล่นประจำวัน เราจะอยู่กับครอบครัวปกครองครอบครัวประจำวันอะไรก็ตาม เราต้องให้สติปัญญาหรือสัมมทิฏฐินี้เป็นแสงสว่างอยู่เรื่อยอย่าให้ตัณหาโผล่หน้าออกมา แล้วไม่มีทุกข์ ถ้าเราเผลอไปตัณหาโผล่หน้าขึ้นมาอยู่เป็นเจ้านายนี้; สติปัญญาเงียบไปอย่างนี้จะต้องเป็นทุกข์ทุกกรณี, แม้เป็นเรื่องได้เงินมาก็จะทุกข์ได้ชื่อเสียงงมาก็จะทุกข์,ได้อำนาจวาสนาก็จะทุกข์, ถ้าตัณหานี้ขึ้นมาบัญชาอยู่บนบัลลังก์สำหรับบัญชานี้ แต่ถ้าสติปัญญาอยู่ตัณหาออกไป ได้เงินมาก็ไม่ทุกข์, ได้ชื่อเสียงมาก็ไม่ทุกข์, ได้อำนาจวาสนาก็ไม่ทุกข์, มีแต่สิ่งที่จะเรียกว่าเป็นสุขหรือสงบเย็น เพราะเหตุใด? เพราะเหตุว่าถ้าสิ่งใดได้มาหรือว่าทำให้เกิดขึ้นด้วยกิเลสตัณหาแล้วสิ่งนั้นมันมาอยู่บนศรีษะเรามันมาเป็นนายอยู่บนศีรษะเรา คือเราเป็นทาสมัน ถ้าสิ่งใดได้มาหรือทำให้เกิดขึ้นด้วยสติปัญญาแล้ว สิ่งนั้นมันมาอยู่ใต้ฝาเท้าเรา มันตรงกันข้ามอย่างนี้คือมันมาเป็นทาสเรา ไม่ใช่เราเป็นทาสมัน มันกลับกันอยู่จึงเห็นว่าหลักวิชาเรื่องอริยสัจจ์หรือการควบคุมตัณหานี่มันก็คือการเปลื้องออกไปจากความเป็นทาสมาสู่ความเป็นอิสระจากกิเลสและความทุกข์;

นี่คือตัวศาสนา ตัวแท้ของศาสนา ตัวธรรมะอันสูงสุดหรือบรมธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้และได้สั่งสอน และเป็นความมุ่งหมายอย่างยิ่งที่เราจะต้องอบรมให้รู้ให้เข้าใจให้จงได้ เพื่อประโยชน์แห่งความเป็นมนุษย์ของเรา เพื่อประโยชน์แก่ความเป็นคนไทยหรือพุทธบริษัทเรา และเพื่อประโยชน์แก่ความเป็นตุลาการโดยเฉพาะ เหมือนกันที่อาตมาได้กล่าวแต่วันแรก.

อาตมาขอยุติการบรรยายในวันนี้ลง เพราะหมดเวลาแล้วเพียงเท่านี้

คำบรรยาย "หลักพระพุทธศาสนา" ครั้งที่ ๓/๒๕๐๔

เรื่อง ปฏิจจสมุปบาท

ภิกขุ พุทธทาส อินฺทปญฺโญ

บรรยายอบรมผู้ช่วยผู้พิพากษา ณ กระทรวงยุติธรรม
๒๙ ธันวาคม ๒๕๐๓

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

ในโอกาสแห่งการบรรยายครั้งที่ ๓ นี้ เราจะได้พูดกันถึงเรื่อง *"ปฏิจจสมุปบาท"*.

ปฏิจจสมุปบาทเป็นความจำเป็นอยู่ที่ว่าเราจะต้องใช้คำบาลีบางคำ แต่ก็เป็นเครื่องเรืองปัญญายิ่งขึ้นทุกที; และเนื่องจากคำว่า ปฏิจจสมุปบาท นี้เป็นคำที่เป็นชื่อของธรรมะที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา ธรรมะที่ชื่อปฏิจจสมุปบาทนี้เป็นธรรมะที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนาโดยตรง ที่เราจะต้องทราบไว้สำหรับเผื่อถูกถาม โดยเฉพาะจากชาวต่างประเทศ และที่ดีที่สุดคือว่าธรรมะชื่อนี้เป็นการแสดงอย่างที่เรียกว่าทันสมัยหรือสบหลักวิทยาศาสตร์หรืออะไรทำนองนั้น ซึ่งเป็นเครื่องเชิดชูพระพุทธศาสนา; ฉะนั้นจึงขอร้องให้จดจำคำว่า **ปฏิจจสมุปบาท**ไว้.

คำว่า *"ปฏิจจะ"* แปลว่าอาศัย แล้วคำว่า *"สมุปบาท"* นี่แปลว่าเกิดขึ้นครบถ้วน; เมื่อรวมกันก็แปลว่า อาการที่มันอาศัยกันแล้วเกิดขึ้น, อาศัยกันแล้วเกิดขึ้น, อาศัย

กันแล้วเกิดขึ้น นี่เรียกว่าปฏิจจสมุปบาท.นี้ก็เพื่อปฏิเสธความมีตัวตน เพราะมันเป็นแต่เพียงสิ่งที่อาศัยกันเกิดขึ้น อาศัยกันเกิดขึ้น เราเรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท; เพื่อเข้าใจคำนี้จะขอยกตัวอย่างอาการที่เรียกว่าปฏิจจสมุปบาท; เหมือนอย่างว่ามันมีความชื้นหรือ น้ำ นี้อยู่ในโลก แล้วมันก็ถูกความร้อนทำให้น้ำนั้นระเหยขึ้นไป; เราก็เห็นได้ว่าไอน้ำเป็นของเพิ่งเกิดเป็นมายาเพิ่งเกิด เพราะน้ำถูกความร้อน เมื่อไอน้ำระเหยขึ้นไป มันก็ต้องลอยขึ้นไป ออกไปจากความดึงดูดของโลก คือ ไปอยู่ในที่เราเรียกกันว่าที่สูง รวมกันเข้าก็เกิดเมฆอย่างนี้ เมฆก็เรียกว่าเป็นมายาที่เพิ่งเกิด เพราะอาศัยการที่ไอน้ำมันไปจับตัวกันอยู่ที่นี้เพราะเมฆมันมากเข้า ๆ มันหนาแน่นเข้า ๆ มันก็กลายเป็นเมฆฝน ดังนั้นเมฆฝนก็เพิ่งเกิด; เมื่อเมฆบาง ๆ นี้มันจับตัวหนาเข้ามันอาศัยกันเกิดอย่างนี้ ที่นี้เมื่อความเย็นมีพอ เมฆฝนก็กลายเป็นน้ำฝน; เราก็เห็นได้ว่าน้ำฝนนี้มันก็เพิ่งเกิดเพราะอาศัยเมฆฝนที่นี้ถ้าเราจะว่าต่อไปว่าถ้าฝนตกลงมาทำให้ถนนลื่น นี้ก็เรียกว่าความลื่นของถนน นี่มันเพิ่งเกิดเมื่อฝนตกลงมา; ที่นี้เพราะความลื่นของถนนมีอยู่ นาย ก. ลื่นแล้วหกล้ม แล้วการหกล้มของนาย ก. มันก็เพราะอาศัยถนนมันลื่นหรือความไม่ระวังของแก หรืออะไรก็ตามรวมกันแต่เพราะถนนมันลื่น เพราะหกล้มแกก็ศีรษะแตกเป็นต้นสมมติว่าศีรษะแตก และเพราะแกศีรษะแตกมันก็ต้องเป็นเหตุให้แกไปหาหมอหรือไปโรงพยาบาล มันอาศัยกันอย่างนี้ เพราะหมอถูกหา หมอก็ต้องทำการรักษา; การที่หมอทำการรักษาก็เป็นเหตุให้สิ่งต่าง ๆ หรือบุคคลอื่นต่าง ๆ ถูกทำถูกใช้เรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุด. ***อาการที่เป็นแต่เพียงมายาอาศัยสิ่งอื่นเกิดขึ้นชั่วคราวทยอยกันไปอย่างนี้เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท*** ดังนั้นเข้าใจคำว่า ปฏิจจสมุปบาทโดยชื่ออย่างนี้แล้วจะเป็นหลักพระพุทธศาสนาได้อย่างไรนั้นเราพิจารณากันต่อไป อาการที่สิ่งหนึ่งอาศัยสิ่งอื่นเกิดขึ้น และสิ่งหนึ่งอาศัยสิ่งนั้นเกิดขึ้น และสิ่งอื่นอาศัยสิ่งนั้นเกิดขึ้นนี้เรียกว่าปฏิจจสมุปบาท.

ที่นี้ เราก็ต้องนึกถึงเรื่องราวเมื่อพระพุทธเจ้าออกบวช; ท่านออกบวชแล้วก็เที่ยวแสวงหาวิชาความรู้ในสำนักต่าง ๆ; อาจารย์นั้นอาจารย์นี้เรียกว่าการเที่ยวเสาะแสวง

เรียนจนจบความรู้ของอาจารย์นั้น ๆ ก็ไม่พอใจเพราะว่ามันไม่สมเหตุสมผล มันแสดงไว้อย่างมืดมัว อย่างเป็นตัวเป็นตนเป็นอะไร แล้วก็บอกให้เชื่ออะไรทำนองนี้ ทั้ง ๆ ที่ท่านได้เที่ยวแสวงหาและเที่ยวทดลองทุก ๆ สำนักของครูบาอาจารย์ที่มีอยู่ในสมัยนั้น ผลสุดท้ายก็ไม่ได้รับอะไร ทีนี้ท่านก็เอาความรู้ของท่านเองไปสู่ที่เงียบสงัดและก็คิดค้นตามแบบของท่านเองจนตรัสรู้; คือ:- ท่านตั้งปัญหาขึ้นว่า ปัญหาของเราก็คือความทุกข์ ที่ออกมาบวชนี้เพื่อค้นหาเรื่องไม่มีทุกข์ ทีนี้ก็เลยตั้งปัญหาว่า **ความทุกข์นี้มันมาจากอะไร:** นี่ท่านควรจะจดจำหรือจำเอาก็สุดแท้ ให้ได้หลักของพระพุทธศาสนาในข้อนี้ ท่านพิจารณาทบทวนอยู่เรื่อยจนรู้ว่าอาการที่เป็นความทุกข์ทั้งหลาย เช่นความ เกิด แก่ เจ็บ ตาย โสกะ ปริเทวะ ต่าง ๆ เกิดมีความหมายขึ้นมาเป็นความทุกข์ขึ้นมานี้ ก็เพราะว่ามี**ชาติ,** ชาติคือความเกิด, ชา-ติ เพราะมีชาติ; ถ้าอย่ามีการเกิดเป็นตัวเรา หรือของเรา ขึ้นมาความทุกข์มันเกิดไม่ได้ นี้ก็เรียกว่า***ทุกข์ใหม่มีมาเพราะชาติ***

ทีนี้ท่านไล่ต่อไปอีกว่าชาตินี้ มาจากอะไร พิจารณาเรื่อยไปนานเข้าก็พบว่าชาตินี้มาจาก *"ภพ"*

ภพนี้แปลว่าความมีความเป็นที่พร้อมบริบูรณ์ ที่จะเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งออกมา ชาตินี้มาจากภพ.

ทีนี้พอเรารู้ว่าชาติมาจากภพ ก็ค้นต่อไปว่า **ภพมาจากอะไร** ก็รู้ว่า**มาจากอุปาทาน** อุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่นว่าเราว่าของเรา

ทีนี้**อุปาทานมาจากอะไร? อุปาทานมาจากตัณหา** คือความอยาก เหมือนกับที่กล่าวแล้วแต่วันก่อนว่า อยากได้ อยากเป็น อยากไม่ให้เป็น อยากสามอย่างนี้ รวมเรียกว่าตัณหาทั้งนั้น และอุปาทานนั้นมาจากตัณหาคือความอยาก.

ทีนี้ความอยากนี้มาจากอะไร ความอยากมาจากเวทนา. คำว่าเวทนาขอได้โปรดเข้าใจว่าไม่ใช่เวทนาสงสารหรือเวทนาอะไรอย่างนั้น เวทนาหมายถึงรู้สึกสุขรู้สึกทุกข์ หรือรู้สึกไม่สุขไม่ทุกข์ เช่นเรารู้สึกสบายพอใจ สบายใจ สนุกสนานในใจ เป็นสุขใจ อย่างนี้

เรียกว่าสุขเวทนา; ถ้าเราเป็นทุกข์ ขัดใจ เดือดร้อน กลัดกลุ้ม หวาดกลัวหรืออะไรก็ตาม เรียกว่าทุกขเวทนา; แล้วก็เป็นเวทนาอยู่นั่นแหละ เรียกว่าเวทนานั่นแหละ, ที่นี้ถ้าว่าความรู้สึกนั้นมันไม่อาจจะเรียกได้ว่าสุขหรือทุกข์กันแน่ เป็นเพียงความรำคาญอย่างไรก็ไม่แน่; อย่างนี้ก็เรียกว่ายังไม่จัดว่าเป็นสุขหรือทุกข์ แต่ก็เรียกว่าเวทนา. ถ้าเป็นสุขเวทนามันก็ทำให้เกิดความอยากทางหนึ่ง อยากเอาอยากอะไรขึ้นมาทีเดียว คือถ้าว่าทุกขเวทนามันก็เกิดอยากไปอีกทางหนึ่ง คืออยากตีมันเสียให้ตาย อยากให้ไปเสียให้พ้น หรือว่าอยากไม่เห็นหน้าหรืออะไรทำนองนี้, ถ้าเป็นเวทนาที่ไม่สุขไม่ทุกข์มันก็สลัว ๆ ก็อยากอย่างกระวนกระวายชนิดใดชนิดหนึ่งด้วยเหมือนกัน เป็นวิภวตัณหาเหมือนกัน นี่ความอยากที่มาจากความรู้สึกในใจที่ว่าเป็นสุขหรือทุกข์ หรือว่าไม่สุขไม่ทุกข์.

ทีนี้ เวทนาอย่างนี้มาจากอะไร เวทนานี้มาจากผัสสะ ผัสสะแปลว่า การกระทบกัน กระทบของอะไร? ก็กระทบของคู่ ๆ ที่มันสำหรับกระทบ เช่นตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส ผิวหนังทั่วไปกับวัตถุภายนอก ที่เราใช้ผิวหนังสัมผัสทั่วทั้งตัว แล้วอีกคู่หนึ่งเป็นคู่สุดท้าย ก็คือใจกับความรู้สึกคิดนึก นี่มันเป็น ๖ คู่ด้วยกัน ตา หู จมูก ลิ้น กายใจ แล้วก็ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ คู่ ๆ นี้มันมีคู่แล้วมันอาศัยการกระทบกันระหว่างที่มันเป็นคู่ตรง ๆ กันนั่นเรียกว่า ผัสสะ; ทำให้เกิดเวทนา.

ผัสสะการกระทบอย่างนี้มาจากอะไร? มาจากเพราะมันมีอายตนะ; อายตนะแปลว่า ส่วน หรือจุด หรือตำแหน่งสำหรับการกระทบ ในที่นี้ก็ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กายใจนั่นแหละเรียกว่า อายตนะภายใน, เพราะมันอยู่ในตัวเรา ส่วน รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสนั่นเรียกว่า อายตนะภายนอก เพราะว่ามันอยู่นอกตัวเราทั้งนั้น. การกระทบของสิ่งที่อยู่ภายนอกตัวเรากับภายในตัวเรานี้เรียกว่า ผัสสะ; ฉะนั้นจึงถือว่าผัสสะมันมีขึ้นเพราะว่ามันมีอายตนะ; ถ้าลองอย่ามีอายตนะสิ่งที่เรียกว่าผัสสะก็มีไม่ได้.

อายตนะนี้มาจากอะไร มาจาก **เพราะความมีอยู่ของนามและรูป** คือของกายและใจ; กายคือเนื้อหนังนี้ ใจคือสิ่งซึ่งเรามองไม่เห็นตัวที่เรียกว่าจิตหรือใจ มันมีอยู่แล้ว

ก็เป็นเหตุให้มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่ใช้ประโยชน์ได้ ใช้ทำงานได้ ฉะนั้นจึงมีสิ่งที่เรียกว่ากายกับใจนี้ กายส่วนหนึ่งก็เป็นตา กายส่วนหนึ่งก็เป็นหู กายส่วนหนึ่งก็เป็นจมูก กายส่วนหนึ่งก็เป็นลิ้น แล้วก็มีใจที่คอยอำนวยความรู้สึกทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ส่วนนั้นเรียกว่าใจ, กายกับใจนี่ภาษาบาลีเรียกว่านามกับรูป; นามคือใจ รูปคือกาย แล้วนามกับรูปนี้ต้องอยู่ด้วยกันเสมอ แยกกันแล้วก็ทำอะไรไม่ได้ เพราะอายตนะมี เพราะสิ่งที่เรียกว่านามรูปมันมีอยู่ กายกับใจนั้นมันมีอยู่

กายกับใจนี้มาจากอะไร? ก็ถือว่า มาจากวิญญาณธาตุ หรือมาจากวิญญาณเฉยๆ เพราะฉะนั้นวิญญาณในที่นี้ไม่ได้หมายถึงใจโดยตรง แต่หมายถึงธาตุ, ธาตุชนิดหนึ่งซึ่งเข้าใจยาก เพราะว่าเป็นนามธาตุ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งก็เรียกว่าวิญญาณธาตุเสียเลยดีกว่า.

ขอแทรกอีกสักนิดหน่อยว่าในพุทธศาสนานั้น เราถือว่าคนคนหนึ่งนี้ประกอบด้วยธาตุ ๖ คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ๔ นี้เป็นเรื่องวัตถุ แล้วก็มีวิญญาณธาตุและอากาศธาตุอีก ๒ ธาตุ; วิญญาณธาตุนั้นคือใจไม่ใช่ร่างกายแล้วอากาศธาตุ คือความว่างสำหรับเป็นพื้นฐานของสิ่งทั่วไป วิญญาณธาตุที่ว่านี้คือคำว่าวิญญาณในที่นี้. วิญญาณธาตุมีอยู่แล้ว ก็ถูกปรุงให้เป็นนามรูปขึ้นมาได้.

ถ้าถามว่า **วิญญาณธาตุ** นั้นมันมีอยู่เพราะอะไร ก็บอกว่ามีอยู่เพราะสังขาร ทีนี้สังขารตัวนี้ไม่ใช่สังขาร ร่างกายไม่ใช่สังขารที่เรารู้กันตามธรรมดา พูดกันติดปากธรรมดา **สังขาร** คำนี้ **หมายเฉพาะในเรื่องปฏิจจสมุปบาท เท่านั้น:-** แปลว่า **สภาพหรืออำนาจลึกลับอะไรอันหนึ่ง** ซึ่งเรียกว่าอำนาจก็แล้วกัน **อำนาจแห่งการปรุงแต่ง** อำนาจลึกลับอย่างจะเป็นพระเจ้าหรืออะไรก็แล้วแต่ใครจะสมมติเรียก แต่ขอให้เป็นว่าสิ่งนี้มีอำนาจที่จะปรุงแต่ง ไม่ยอมให้สิ่งต่างๆ หยุดนิ่งอยู่. ถ้าสมมติว่าเราจะถามว่าทำไมสิ่งต่างๆ จึงเคลื่อนไหวเป็นไปไม่หยุด เช่นโลกก็ต้องหมุน สิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ในโลกก็ต้องเปลี่ยนแปลงไปในทางนั้นทางนี้ ไม่มีอะไรที่หยุดอยู่ได้ ยิ่งดูให้ละเอียดแล้วยิ่งไม่มีอะไรจะหยุดอยู่ได้ นี่

ด้วยอำนาจของอะไร. ถ้าหากว่าลัทธิอื่นเขาจะตอบว่า ด้วยอำนาจของพระเจ้า ก็เป็นเรื่องลัทธิอื่น แต่ลัทธิของพระพุทธศาสนานี้ก็คือ สิ่งที่เรียกว่าสังขารนี้เองคืออำนาจที่จะปรุงแต่งสิ่งทั้งหลายไม่ให้หยุดอยู่ได้ ไม่ยอมให้หยุดอยู่ได้ นี่เพราะมีอำนาจนี้ สิ่งต่างๆ จึงไม่หยุด; มันปรุงๆ แล้วก็เกิดสิ่งต่างๆ ขึ้นในโลก.

เหมือนอย่างวิชาทางชีววิทยา อย่างนี้ท่านก็คงจะได้เคยเรียนมาแล้วว่า ทีแรกโลกของเรานี้เป็นสะเก็ดที่หลุดแบ่งส่วนออกมาจากดวงอาทิตย์ หรือจะว่าเป็น Nebula กลุ่มหนึ่งงวดตัวเข้าเป็นก้อนโลกนี้ก็ตามใจ แต่เราก็ได้ยิน ได้เรียนได้ฟังมาว่าทีแรกมันก็ไม่ได้เป็นอย่างนั้น มันเพิ่งออกมา มันเพิ่งเกิดขึ้นนี้ด้วยอำนาจของอะไร แล้วมันมาเย็นลงนี้มันไม่มีอะไรเลย มันมีแต่เนื้อ เนื้อแร่ชนิดหนึ่ง Igneousstone อย่างนี้ ซึ่งไม่ประกอบด้วยแร่นั้นแร่นี้แต่เป็นของปนรวมๆ กันอยู่ ไม่มีต้นไม้เลยอย่างนี้ แล้วทำไมก้อนโลกก้อนนี้มากลายเป็นอะไรต่างๆ ขึ้นในโลกจนเต็ม อย่างที่เราเห็นกันอยู่ทุกวันนี้ มีธาตุนั้น ธาตุนี้ มีน้ำ กระทั่งมีพืช กระทั่งมีสัตว์ มีสัตว์ต่างๆ กระทั่งมีคนอย่างนี้ อะไรที่บันดาลให้สิ่งเหล่านี้ไม่หยุดอยู่ Develop เรื่อยจนกระทั่งมีพวกเราซึ่งนั่งอยู่เดี๋ยวนี้ อย่างนี้ก็ได้; เพราะอำนาจของอะไรที่มันทำให้เป็นอย่างนั้น หรือว่าทำไมเราจึงหยุดอยู่ไม่ได้ทั้งทางกายและทางจิต เช่นร่างกายของเราก็ต้องเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เช่นว่าไม่กี่เท่าไรก็เปลี่ยนเป็นคนใหม่ แล้วก็เซลล์ทุกเซลล์ในร่างกายก็เปลี่ยนหมดอย่างนี้ หรือว่าจิตของเราก็นิ่งอยู่ไม่ได้ จะต้องไปตามเรื่องตามราวของมัน หยุดอยู่ไม่ได้ นี้ด้วยอำนาจของอะไรผลักดันนี่เราตอบได้ด้วยคำๆ เดียวกันว่า ด้วยอำนาจของสิ่งที่เรียกว่าสังขารในที่นี้.

ตัวสังขารนั้น ตัวหนังสือแปลว่าปรุงแต่ง; เราหมายถึงอำนาจอันหนึ่งซึ่งมีอำนาจปรุงแต่งและที่ผลักดัน ไม่ยอมให้สิ่งต่างๆ หยุดนิ่งตายตัวเป็นสิ่งใดอยู่, แม้แต่ไม้อย่างนี้ ถ้าเราดูเร็วๆ เราคิดว่ามันเที่ยง แต่ที่จริงมันก็มีการเปลี่ยนแปลงภายใน, ก้อนหินก็มีการเปลี่ยนแปลงภายใน, เพชรอย่างแข็งที่สุดแล้วก็ยังมีการเปลี่ยนแปลงภายใน, แล้วก็เป็นอย่างอื่นซึ่งจะไม่เป็นเพชรอีกต่อไป อย่างนี้เป็นต้น. จะเป็นของแข็ง ของ

เหลว ของไหล ของลอย หรืออะไรก็ตามเถอะมันก็ล้วนแต่เปลี่ยนแปลง นี่ด้วยอำนาจของสิ่งที่เรียกว่าสังขาร.

ที่นี้ **ตัวสังขารหรืออำนาจปรุงแต่งสิ่งต่าง ๆ** นี้มาจากอะไร ตอบว่ามาจาก**อวิชชา** คำว่า อวิชชานี้เข้าใจผิดกันมากเหมือนกัน เช่นเดียวกับคำว่าสังขาร. อวิชชาตัวหนังสือนี้แปลว่า *"ไม่รู้"* *"วิชชา"* แปลว่ารู้ *"อะ"* แปลว่าไม่ แต่ที่แท้ก็หมายถึงสภาพที่ปราศจากความรู้ ในสภาพที่ปราศจากความรู้ อาการอย่างนั้น เรียกว่าอวิชชา ขอแต่ว่าให้ไม่มีความรู้ก็แล้วกัน หรืออีกทีหนึ่งเขาแปลไปเป็นกรรมรูป แปลว่าสิ่งที่รู้ไม่ได้ แปลว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่เราไม่อาจจะรู้จักมันได้ อย่างนี้ก็มี; นักศึกษาบางคนจะแปลคำว่าอวิชชาในลักษณะอย่างนี้. แต่อาตมาเชื่อว่าตามความหมายของพระพุทธเจ้าท่านมุ่งหมายถึงว่า **สภาพหรือภาวะที่ปราศจากความรู้** เพราะอาการมันก็คล้าย ๆ กัน และสิ่งนั้นเราไม่อาจจะรู้จักมันได้เหมือนกันว่ามันเป็นอะไร มันยิ่งกว่าความมืด มันยิ่งกว่าความโง่ คือมันปราศจากความรู้โดยสิ้นเชิง อย่างว่าโง่นี้มันก็ยังรู้อะไรบ้างไปตามประสาโง่. ฉะนั้นอวิชชานี้มันก็หมายถึงสภาพที่ปราศจากความรู้ เลยเอาเป็นเงื่อนต้น หยุดลงเพียงแค่นี้พอแล้ว; ***อวิชชาภาวะที่ปราศจากความรู้ใช้ได้แก่ทุกสิ่ง หมายความวาในสภาพที่ปราศจากความรู้แล้วจะต้องมีอำนาจของการที่ผลักดันสิ่งต่าง ๆ ให้หมุนไป, เปลี่ยนไป***

ถ้าสมมติว่ามีความรู้ มันจะไม่มีอาการที่ปรุงแต่ผลักดันให้เปลี่ยนแปลงไป โดยยุติเอาอวิชชาเป็นเงื่อนต้นที่สุด ฉะนั้นควรจะแก้ความทุกข์หรือแก้ปัญหาของเราด้วยสิ่งที่ตรงกันข้ามคือ วิชชา จึงเกิดมีเที่ยวกลับเรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท เที่ยวกลับ. เมื่อตะกี้นั้นเที่ยวเกิด เที่ยวเกิดขึ้นมา เกิดทุกข์ขึ้นมา ทีนี้เที่ยวกลับ ก็ว่าเพราะอวิชชานี้ถ้าหากว่าหรือเพราะว่าอวิชชานี้ไม่มอยู่แล้วละก็ สังขาร, ตัวสังขารที่ว่ามานี้จะไม่มีเมื่อสังขารไม่มีแล้วจะไม่มีอำนาจอะไรปรุงแต่งผลักดันสิ่งต่าง ๆ สิ่งที่เรียกว่า วิญญาณธาตุก็จะไม่มีอยู่ หรือไม่ถูกจำกัด ปรุงขึ้นเป็นวิญญาณธาตุอย่างนี้เป็นต้น. เมื่อวิญญาณธาตุไม่มีแล้วก็ไม่มีอะไรที่จะถูกปรุงให้เป็นนามรูปได; เพราะวิญญาณธาตุไม่มี นามรูปก็ต้องไม่มี ทีนี้

เมื่อนามรูปหรือกายกับใจไม่มีแล้ว อายตนะเช่นตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้มันจะมีประสิทธิภาพได้อย่างไร แล้วรูป เสียง กลิ่น รส ข้างนอกมันไม่มีความหมาย ไม่มีปัญหาเลย จึงเรียกว่าเมื่อนามรูปดับแล้วอายตนะก็หมดความหมาย. หรืออาตนะหมดความหมายแล้ว; ผัสสะอย่างที่ว่าเมื่อตะกี้นี้ก็มีไม่ได้, เมื่อผัสสะมีไม่ได้ สิ่งที่เรียกว่าเวทนาความรู้สึกต่าง ๆ มันก็มีไม่ได้. เมื่อเวทนามีไม่ได้หรือไม่มี ตัณหาก็มีไม่ได้. ตัณหามีไม่ได้คือไม่อยากแล้วมันก็ไม่มีอะไรจะยึดถือ อุปาทานก็มีไม่ได้ เมื่ออุปาทานมีไม่ได้ ภพก็มีไม่ได้. เมื่อภพมีไม่ได้ชาติหรือชา-ตินี้ก็มีไม่ได้. เมื่อชาติไม่มีแล้วความทุกข์ทั้งหลายก็ไม่มี.

อาการอย่างนี้เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท อาศัยกันเกิดขึ้นแล้วเกิดเป็นความทุกข์ขึ้น; ถ้าอาศัยกันดับลงความทุกข์ก็ดับไป. การอาศัยกันเกิดขึ้นอย่างนี้เรียกว่า ปฏิจจ-สมุปบาทเป็นหลักสำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนาซึ่งจะทำให้พระพุทธศาสนาแตกต่างจากศาสนาอื่นอย่างที่ไม่มีทางจะเหมือนกันได้ หรือว่าพระพุทธศาสนากับหลักวิทยาศาสตร์หรือเป็นที่พอใจของผู้ที่นิยมยึดถือหลักวิทยาศาสตร์หรืออะไรทำนองนี้ เป็นต้น ฉะนั้นเราจะต้องสนใจไว้ในฐานะที่เป็นหัวใจโดยเฉพาะของพระพุทธศาสนา.

ทีนี้จะต้องขอย้อนให้ระลึกถึงคำบรรยายในวันที่แล้วมาว่า เราได้พูดถึงเรื่องอริยสัจจ์ เรื่องทุกข์ เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์และก็เรื่องความดับสนิทของทุกข์ และก็เรื่องวิธีให้ถึงความดับสนิทของทุกข์. เมื่อพูดว่าทุกข์คืออาการอย่างนี้ ๆ และเหตุให้เกิดทุกข์ก็คือสิ่งที่เรียกว่าในแนวของ ปฏิจจสมุปบาท นั่นเอง ซึ่งในวันนั้นเราได้บอกว่าตัณหาอย่างเดียวเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ แต่ถ้าจะถามว่า มันเกิดขึ้นได้อย่างไร? ด้วยอาการอย่างไร? ด้วยวิธีอย่างไร? ท่านก็ดูแนวของปฏิจจสมุปบาท นี่จะเป็นว่าเรามีตัณหาขึ้นมาได้อย่างไร นี่ก็เพราะมีวิญญาณ นามรูป ผัสสะ อายตนะ เวทนา จนกระทั่งเกิดตัณหา. นี่จึงเป็นคำอธิบายของอริสัจจ์ในตอนนั้น เมื่อเราเข้าใจว่าตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์แล้วเราก็จะเข้าใจว่าหลักของปฏิจจสมุปบาทนี้มันเกิดขึ้นได้อย่างไร ความทุกข์มันเกิดขึ้นได้อย่างไร และคู่หลังที่ว่าดับสนิทไม่เหลือแห่งทุกข์เป็นพระนิพพานนั้น มันมีได้เพราะความดับเสียซึ่ง

ตัณหา โดยอาศัยวิธีปฏิบัติตามมรรคมันก็คือดับ ดับตัณหาตามแบบของปฏิจจสมุปบาทนี่เอง.

ทีนี้เราจะพิจารณากันถึงข้อที่จะควบคุมตัณหา หรือว่าทำลายตัณหาให้สิ้นเชิงไป ท่านทั้งหลายจะต้องเข้าใจคำว่า *"ควบคุม"* กับคำว่า *"ทำลาย"* นี้มันต่างกันมาก. ธรรมะพวกหนึ่งสำหรับควบคุมกิเลสตัณหา แต่ไม่สามารถทำลายให้หมดสิ้นเชิงไปได้ มันได้แต่ควบคุมไว้ อย่าให้มันเอะอะขึ้นมาเท่านั้น. ส่วนทำลายนั้นหมายถึงขุดราก ขุดเง่าทำลายหมดเลย ไม่มีทางจะเกิดได้. ทีนี้เราจะควบคุมตัณหาได้อย่างไร หรือจะทำลายตัณหาได้อย่างไร นี้เป็นวิธีปฏิบัติซึ่งจะต้องใช้เป็นประจำวันเพราะได้กล่าวมาแล้วว่า ถ้าเรามีอายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้นกาย ใจ นี้หรืออายนตะภายนอกรออยู่คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อะไรต่างๆ นี้ ถ้ามานมากระทบกัน, มันก็เรียกว่ามีผัสสะ ถ้าหากว่าเราให้เพียงแต่มันกระทบกัน, เช่น:-

ตาเห็นรูป แล้วควบคุมให้หยุดไว้เพียงแค่นั้น อย่าให้เกิดเป็นสวยหรือไม่สวย น่ารักหรือไม่น่ารัก เกิดพอใจหรือเกลียดชังขึ้นมาอย่างนี้ อย่าให้มันเกิดขึ้นมาอย่างนี้ได้ อย่างนี้ก็เรียกว่าเราหยุดมันไว้ได้เพียงแค่นั้น แค่ผัสสะ เราหยุดเรื่องที่เกิดขึ้นคือตาเห็นรูป นี่คือเรื่องที่เกิดขึ้น แล้วหยุดมันเสียได้-แค่ผัสสะ คือสักว่าเห็นเท่านั้น คือเห็นสักว่าเห็นเท่านั้น อย่าให้เกิดความรู้สึกสวยน่ารัก หรือว่าไม่สวยแล้วเกลียดชัง อย่างนี้เป็นต้น; นี่ก็เป็นการควบคุมหรือป้องกันตัณหาไม่ให้เกิดขึ้น

ทีนี้ทางหูได้ยินเสียง ทางจมูกได้กลิ่น หรือทางลิ้นได้รสก็เหมือนกัน เหมือนกันอย่างเดียวกันหมด; ถ้าเพียงว่าหูได้ยินเสียงแล้วหูหยุดไว้อย่าให้เป็นว่าเพราะ แล้วก็เกิดรักเกิดติดพันขึ้นมา หรือว่าเกลียดแล้วก็โมโหขึ้นมาอย่างนี้.

กลิ่นก็เหมือนกันหอมก็ติดใจ เหม็นก็อึดอัดเดือนร้อนโกรธเคืองขึ้นมา.

ลิ้นก็เหมือนกัน

แล้วที่เป็นปัญหาอย่างยิ่งที่เราละกันได้ยาก ก็คือว่าเวลาสัมผัสทางผิวหนัง และ

โดยเฉพาะคือสัมผัสระหว่างเพศตรงกันข้าม.

ทีนี้ส่วนจิตใจก็เหมือนกัน พอว่าเกิดความรู้สึกอะไรขึ้นในใจแล้วให้หยุดเพียงแค่นั้น; อย่าให้เป็นเวทนาขึ้นมา คือรู้สึกชอบหรือเกลียด รักหรือชังอะไรทำนองนั้น; อย่างนี้เรียกว่าเราหยุดมันไว้ได้แค่ผัสสะ เป็นการป้องกันไม่ให้เกิดตัณหา ควบคุมตัณหาไว้ด้วยอาการอย่างนี้ เรียกว่าความทุกข์จะไม่เกิดอีกเพราะกรณีนี้.

เพราะกรณีที่ตาเห็นรูปก็ตาม หูฟังเสียงก็ตาม หรือจมูกได้กลิ่นก็ตาม ถ้าว่าหยุดได้เพียงแค่ผัสสะอย่างนี้ละก็นับว่าวิเศษ. วิเศษตรงที่ว่าเรื่องของมันไม่มีแน่, ไม่เกิดแน่แล้วสิ้นแล้วระงับไป.

ทีนี้ ถ้าเราหยุดไม่ได้ เผอิญมันหยุดไม่ได้เป็นผัสสะ แล้วมันเป็นเวทนาเสียแล้ว คือเกิดรักหรือเกิดเกลียดเสียแล้ว อย่างนี้เรียกว่าเวทนาเกิดเสียแล้ว; ก็ยังมีอีกทีหนึ่งคือ ระวังอย่าให้กลายเป็นตัณหาขึ้นมา อย่าให้ก่อเกิดตัณหาขึ้นมาให้เวทนานั้นหยุดอยู่เพียงแค่เวทนานั้น เช่นว่าเห็นว่าสวยแล้วก็เกิดรักเสียแล้วเป็นสุขใจเพราะได้เห็นนั้นเสียแล้ว นี่เรียกว่าเวทนาเกิดเสียแล้ว. อย่าให้เกิดตัณหาขึ้นมาก็หมายความว่าให้มันหยุดอยู่แค่นั้นอีก; ให้หยุดอยู่แค่ว่าสวยแล้วก็พอใจ อย่าให้ความคิดปรุงแต่งขึ้นมาว่าฉันนี้อยากจะได้ ฉันจะพยายามเอาให้ได้ หรือว่าฉันจะทำอะไรก็ตาม อย่างนั้นมันจะเป็นตัณหา ระวังอย่าให้ปรุงแต่งเป็นตัณหาขึ้นมา ให้หยุดอยู่เพียงแค่เวทนา เรียกว่าเวทนาก็สักแต่ว่าเวทนาอย่างนี้อย่าให้ปรุงเป็นตัณหาอย่างนี้ก็ยังได้ คือหยุดอยู่เพียงแค่เวทนายังไม่เกิดตัณหาก็ยังไม่เกิดทุกข์ แต่ถ้าได้เผลอหรือไม่รู้สึกตัว ควบคุมไว้ไม่ได้จนมันเกิดอยากเสียแล้ว ฉันอยาก ฉันต้องการ ฉันอย่างนั้นอย่างนี้แล้ว หรือมีตัณหาอย่างนี้แล้วช่วยไม่ได้, ใคร ๆ ก็ช่วยเราไม่ได้ที่จะไม่ให้เป็นทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่ง อย่างน้อยก็เป็นทุกข์ทางใจ เร่าร้อนอยู่ในใจ; ถ้าลงว่าเวทนาปรุงเป็นตัณหาขึ้นมาแล้วมันต้องทุกข์แน่ ๆ ช่วยไม่ได้ ฉะนั้นการปฏิบัติจึงอยู่ที่ตรงนี้เอง ในปฏิจจสมุปบาททั้งเครือตั้ง ๑๒ ข้อนี้, ข้อสำคัญมันอยู่ตรงที่ผัสสะ เวทนา ตัณหา; ผัสสะให้เป็นเพียงผัสสะหยุดไปก็ยิ่งวิเศษ

ถ้าทำไม่ได้เผลอเป็นเวทนาแล้วก็ควบคุมอีกครั้งหนึ่ง ให้หยุดอยู่เพียงแค่เวทนา อย่าให้เป็นตัณหาก็ไม่มีทุกข์ ถ้าเป็นตัณหาแล้วไม่ต้องสงสัย ทีนี้จะต้องทุกข์แน่ ๆ คือจะต้องมีอุปาทานมีภพมีชาติแล้วเป็นทุกข์แน่ ๆ.

ตัณหา คือความอยากสามอย่าง ช่วยวินิจฉัยดูให้ดี ๆ มันมีละเอียดซอกแซกเกิดได้อย่างที่เราแทบจะไม่รู้จักมันเลยว่าตัณหา; แล้วอีกอย่างหนึ่งเวทนานี้มันก็อย่างที่กล่าวแล้วว่ามีทั้งที่เป็นสุขและเป็นทุกข์ และไม่สุขไม่ทุกข์ ทั้งสามอย่างนี้มันให้เกิดตัณหาทั้งนั้น ให้เกิดความอยากอย่างใดอย่างหนึ่งทั้งนั้น ถ้าเป็นสุขเวทนาเอร็ดอร่อย หอมหวนนิ่มนวลไพเราะนี้มันก็อยากได้; ถ้าตรงกันข้ามมันก็อยากที่จะทำลายเสีย; อยากจะให้ไปเสียให้พ้นหรือว่าอยากที่จะอย่างใดอย่างหนึ่ง ชนิดที่เราก็ต้องเป็นทุกข์; เหมือนอย่างว่าเราเหม็นทนไม่ได้เหมือนกับเราพบความนิวแซนซ์ต่าง ๆ ทนไม่ได้หรืออะไรทำนองนี้ หรืออย่างอื่น ๆ ที่ยิ่งไปกว่านั้น เช่นว่าเราผชิญเข้ากับสิ่งที่เราเกลียดเรากลัวอันตรายถึงกับจะทำให้เราตายนี้ แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า จะไม่ให้เราไม่จัดการอย่างใดอย่างหนึ่งลงไปตามที่ควร นี่ขอให้จำให้มั่นคงอย่างนี้ นี้ก็หมายความว่าเมื่อเวทนานั้น ๆ เกิดขึ้นแล้ว เรายังมีทางที่จะจัดการวิธีใดวิธีหนึ่งตามที่ควรหรือเท่าที่ควร แต่มันต้องทำจนถึงกับว่า เราอย่าไปเกิดตัณหาอย่างใดอย่างหนึ่งในมันเท่านั้นเอง ถ้าเราจะจัดการอย่างใดอย่างหนึ่งเช่นถ้าเราจะลุกหนีไป เราก็จำเป็นจะต้องไม่เกิดตัณหา ชนิดที่อยากจะตีมันให้ตาย หรือว่าอยากจะไปให้พ้น ด้วยความเร่าร้อนในใจหรืออะไรทำนองนี้ หรือว่ามันเป็นสิ่งที่น่าดูน่ารัก น่ามีไว้ เราก็ดูหรือมีอะไรไว้โดยไม่ต้องมีตัณหา เราจะมีของสวยงามประดับบ้านโดยไม่ต้องมีตัณหาก็ยังทำได้ แล้วก็ไม่เป็นทุกข์, แต่ถ้าเราไปหลงรักถึงขนาดมีตัณหาอย่างนี้แล้ว มันจะเป็นทุกข์ทั้งนั้น สวยมากสวยน้อย หรืออะไรก็ตามมันจะเป็นทุกข์ทั้งนั้นหรือไม่สวยก็เป็นทุกข์ด้วยตัณหาอีกอย่างหนึ่งอย่างนี้เป็นต้น นี่เป็นอุบายที่พระพุทธเจ้าท่านสอนไว้ สำหรับให้เราเอาชนะความทุกข์

คำว่า *"อุบาย"* ในที่นี้ไม่ใช่เรื่องหลอกลวง นี่ขอบอกกล่าวไว้ด้วยว่าคำบัญญัติ

ในพระพุทธศาสนาเรานั้น คำว่าอุบายไม่ได้หมายถึงอุบายที่หลอกลวงกัน; ถ้าว่าหลอกลวงก็ต้องหลอกลวงกิเลส ไม่ใช่หลอกลวงมนุษย์ด้วยกัน. อุบายที่สามารถหลอกลวงให้กิเสสตายไปเองนั้น นี่เรียกว่าอุบายในพระพุทธศาสนาไม่ใช่หลอกลวงเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ท่านเรียกว่าอุบายทั่ว ๆ ไป อุบายที่เราจะป้องกันไม่ให้ตัณหาเกิดขึ้นอย่างวิธีนี้ก็เรียกว่าอุบาย แล้วอุบายที่จะทำให้เรามีอะไรได้ ใช้อะไรได้ กินอะไรได้ ทำทุกสิ่งทุกอย่างที่ควรทำได้โดยไม่ต้องเป็นทุกข์ นี่เรียกว่าเป็นอุบายที่เราจะมีอะไร จะทำอะไร จะพูดอะไร จะคิดอะไร จะเรียนอะไรทุกอย่างโดยไม่ต้องเป็นทุกข์.

นี่เป็นความมุ่งหมายของความรู้เรื่องปฏิจจสมุปบาทในชีวิตประจำวันของคนทุกคน; ฉะนั้นจึงควรจะเห็นให้ชัด เข้าใจให้ได้ และเอาไปใช้เป็นประโยชน์ให้ได้ในประจำวัน อย่างว่าท่านที่เป็นผู้พิพากษานี้ ถ้าถูกจำเลยหรือทนายจำเลยยั่วอย่างนี้เราเรียกว่ามีผัสสะแล้ว คือว่าความยั่วของเขามันมีความหมาย มันเป็นธรรมารมณ์ชนิดหนึ่งแล้วมันก็ไปกระทบใจเรา มันก็มีผัสสะ; ที่เรียกว่ามโนสัมผัสนี้ขึ้น นี่เป็นอย่างไร จะมีเวทนาเกิดขึ้นไหม มันอยู่ที่ว่าเราจะทำได้หรือไม่ ถ้าผัสสะเกิดขึ้นอย่างนี้แล้วเราควบคุมมันไม่ได้ มันเกิดเวทนาขึ้น ถือว่าเราพ่ายแพ้ เราอ่อนแอ เราพ่ายแพ้ตรงที่จิตของเราโกรธขึ้นมา การที่เราโกรธขึ้นมานี่คือความพ่ายแพ้ คือการที่เราอ่อนแอบังคับจิตไม่ได้ ดังนั้นมันก็เป็นเวทนาขึ้นมาคือความโกรธซึ่งเป็นทุกข์ใจหรือเดือดร้อน อย่างนี้เราเรียกว่าถูกกิเลสครอบงำ ทีนี้เราก็จะพูด หรือจะทำ หรือจะสั่ง หรือบังคับคดีไปด้วยอำนาจความโกรธของเรา แล้วเรื่องเป็นอย่างไรขอให้ลองคิดดู ถ้าเราควบคุมผัสสะที่เป็นมโนสัมผัสอย่างที่ว่านี้ไม่ได้; เราควบคุมเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะคำพูดเสียดสีของเขาไม่ได้; นี่มันเป็นเวทนา แล้วก็เกิดตัณหาชนิดที่อยากจะเล่นแกล้งมันหรือจะลำเอียงแก่มันอย่างนี้เป็นต้น หรือถ้าไม่อย่างนั้นอย่างน้อยที่สุดเราก็ไม่สบายใจ เราสูญเสียปกติภาพของจิตใจ ไม่สามารถที่จะปฏิบัติหน้าที่ให้บริสุทธิ์ผุดผ่องได้

นี่จึงเห็นได้ว่ามันเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับชีวิตประจำวัน แม้ของท่านที่จะเป็นผู้-

พิพากษา.

ทีนี้ผู้ที่จะทำงานอย่างอื่น อาชีพอย่างอื่น กิจการอย่างอื่นก็เหมือนกันหรือแม้ที่สุดแต่ท่านจะนั่งเล่นนอนเล่น; ถ้าท่านไม่สามารถจะควบคุมสิ่งเหล่านี้ได้ละก็มันจะไม่มีเวลาพักผ่อน มันจะเป็นเรื่องรบกวนใจไปหมด; เหลือบไปทางไหนก็จะได้สิ่งที่รบกวนใจ, หูได้ยินอะไรก็จะเป็นเรื่องรบกวนใจมา, จมูกได้กลิ่นอะไรมาก็จะเป็นเรื่องรบกวนใจมา, ความคิดนึกโน้มไปทางไหนก็จะเป็นเรื่องรบกวนใจมา, มันหาความสงบสุขไม่ได้ ที่กล่าวนี้ก็เพื่อจะชี้ให้เห็นว่า เรื่องปฏิจจสมุปบาท นี้คือเรื่องที่เกิดขึ้นแก่เราทุกคนเป็นประจำวัน แล้ววันหนึ่ง ๆ หลายเรื่องเรียกว่าหลายกรณี; กรณีหนึ่งหรือ Case หนึ่งนี่หมายความว่าเป็นทุกข์ครั้งหนึ่ง; เช่นว่าตาได้กระทบรูปแล้วความคิดปั่นป่วนไปจนกระทั่งถึงได้เป็นทุกข์อย่างนี้ จบเรื่องลงเรื่องหนึ่ง นี้เรียกว่าเรื่องหนึ่ง กรณีหนึ่ง หรือเคสหนึ่ง มีความทุกข์เป็นผล. แต่ถ้าเราควบคุมไว้ได้ไม่ให้ไปถึงนั่น ไม่ให้ไปถึงความทุกข์ ก็แปลว่ายังไม่มีเรื่อง, มันยังปกติอยู่ยังไม่มีทุกข์ยังว่างอยู่ เพราะฉะนั้นขอให้นักศึกษาที่อยากจะเข้าใจธรรมะทุกคน ขอให้สังเกตดูชีวิตประจำวันของเราว่าวันหนึ่ง ๆ มันมี ปฏิจจสมุปบาท ทำนองนี้เกิดขึ้นกี่เรื่อง: ทางตา ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ แล้วก็อย่าลำเอียงถ้าเป็นเรื่องก็ดูให้เห็นเรื่องจริง ๆ แล้วจะพบว่าวันหนึ่งหลายเรื่อง เราดิ้นรนกวัดแกว่งขึ้น ๆ ลง ๆ ฟู ๆ แฟบ ๆ ก็เพราะสิ่งเหล่านี้-ทั้งนั้น ค่าที่เราไม่สามารถควบคุมกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาท.

ทีนี้เพื่อความเข้าใจที่ละเอียดยิ่งขึ้นไปอีกหน่อย ขอให้ไปสนใจที่คำว่าชาติ; ชา-ติ, ชาตินี่ ที่ได้กล่าวแล้วว่าถ้าลงมีชาติแล้วก็ต้องมีทุกข์ ชาติแล้วก็ต้องมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ซึ่งเป็นทุกข์ ทีนี้คำว่าชาตินี่มันไม่ได้หมายถึงว่าคลอดจากท้องแม่ เกิดคลอดจากท้องแม่เรียกว่าชาติอย่างนั้น ชาติอย่างนั้นมันเป็นภาษาชาวบ้านภาษาทั่วไป ไม่ใช่ภาษาธรรมะ เป็นภาษาชาวบ้านทั่วไป แต่ชาติที่เป็นภาษาธรรมะในที่นี้ไม่ได้หมายถึงคลอดจากท้องแม่; แต่หมายถึงความรู้สึกในใจที่รู้สึกว่า ตัวฉัน ตัวเรา หรือตัวกู ที่พลุ่ง

ขึ้นมาอย่างเต็มที่จนสุดขีดอย่างนี้ เรียกว่าชาติคือความเกิดขึ้นของตัวกูหรือของตัวเรา; แล้วแต่เราจะใช้ความหมายอย่างไหน ในกรณีไหน ทั้งนี้ก็โดยที่ถือหลักว่า จะเกิดมามีชีวิตอยู่หรือไม่มีชีวิตอยู่ก็ตาม ถ้าไม่มีความรู้สึกว่าตัวกูแล้วมันก็เหมือนกับไม่ได้เกิดมา. ฉะนั้นการที่เกิดขึ้นมาจากท้องแม่มาเป็นคนที่ไม่รู้ประสีประสาอะไร เป็นคนไม่มีความนึกคิด เป็นก้อนหินก้อนดินอะไรมันก็เหมือนกับไม่ได้เกิดมา ต่อเมื่อใดในนั้นมีใจ แล้วก็รู้สึกยึดถือเป็นตัวเราขึ้นมามันจึงมีสิ่งที่เรียกว่าตัวเราขึ้นมา ตัวฉันขึ้นมา ทั้ง ๆ ที่ความรู้สึกว่าตัวฉันมันเป็นของหลอก เป็นของมายาไม่ใช่ของจริง; เป็นเพียงความคิดความนึกความปรุงแต่งทั้งนั้นแต่มันทำให้มีความหมายเป็นเรื่องเป็นราว ที่จะฆ่ากันตาย หรือที่ว่าจะรักกันตาย หรือว่ารักกันอย่างยิ่งอะไรก็สุดแท้; มันอยู่ตรงที่มีความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเรา ซึ่งเขาเรียกว่า **Egoism** หรือ **Self** นี่ ที่เรียกกันทั่วไปว่าอย่างนี้ ถ้าความรู้สึกที่ว่า **Self** หรือว่า **Egoism** นี้ไม่มีแล้ว มันก็เหมือนกับไม่มีตัวใครเลย ไม่มีความหมายอะไรเลย มีแต่เปลือกร่างกายกับใจล้วน ๆ ร่างกายกับใจล้วน ๆ นั่นเรียกว่าเปลือกได้; ต่อเมื่อมีความรู้สึกว่าเป็น **Egoism** อยู่ในใจด้วย ร่างกายกับจิตใจนี้จึงจะเป็นคนที่สมบูรณ์ขึ้นมาได้ ฉะนั้นถ้าเมื่อใด **Egoism** นี้ระงับอยู่ เราก็ถือว่าเรายังไม่มีชาติหรือความเกิดชนิดนี้ เราจึงนั่งสบาย เยือกเย็นอยู่ในใจ พอมีอะไรมาจี้ มากระตุ้นให้เกิด **Egoism** ขึ้นในใจเมื่อนั้นแหละ ทั้งกายทั้งใจนี้จะสมบูรณ์เป็นตัวกูขึ้นมาเลย แล้วจะต้องร้อน ๆ อย่างใดอย่างหนึ่ง; เช่นรักก็ร้อน เกลียดก็ร้อน กลัวก็ร้อน ชอบใจก็ร้อนอย่างชอบใจ ไม่ชอบใจก็ร้อนอย่างไม่ชอบใจ.

ขอให้ฟังดูให้ดี ๆ ว่า แม้ที่กำลังหัวเราะอยู่นั่น มันก็ต้องมีความทุกข์อย่างคนหัวเราะ คนร้องไห้ก็มีความทุกข์อย่างคนร้องไห้ คนที่เต็มปรื่อยู่ด้วยความรัก ที่รักของรัก ของพอใจ ก็ร้อนอย่างคนที่เต็มปรื่อยู่ด้วยของรักของพอใจนี่ นึกต้องไปคิดดู; นี่เรียกว่า **Egoism** หรือตัวกูของกู ตัวกูหรือของกูนี้ หรือตัวฉันหรือตัวข้าพเจ้าหรืออะไรก็ตาม มันถึงขีดสูงสุดของมันแล้ว อาการอย่างนี้มันปรากฏเกิดขึ้นเต็มรูปนี่เรียกว่าชาติ

ชา-ติ ในที่นี้คือความเกิดที่แท้จริง เป็นโวหาร พูดทางธรรมะหรือทางศาสนา. เพราะฉะนั้น เราไม่ต้องการให้ชาติอย่างนี้เกิด คือไม่ให้เป็นทุกข์ อย่าให้ชาติอย่างนี้เกิด ส่วนชาติที่เป็นการคลอดจากท้องแม่นั้นไม่มีความสำคัญอะไรที่จะทำให้เราเป็นทุกข์. แม้จะทุกข์ก็ทุกข์ทางกายแล้วมันไม่มีความหมายอะไรมากมาย; แต่ความทุกข์ที่เร้าร้อนที่เผาลนที่เป็นตัณหาที่ต้องมีพระพุทธเจ้าช่วยแก้นี้มันเรื่องความทุกข์ที่เกิดมาจากตัวกูหรือของกู; มันเป็นคำหยาบ แต่อาตมาก็ไม่ทราบว่าจะพูดว่าอย่างไรเลยพูดตรง ๆ ว่าตัวกูหรือของกู นี่เป็นคำที่ใช้ในบาลีว่า อัตตา อัตตนียา, ยึดมั่นว่าเรา ยึดมั่นปรุงแต่งขึ้นมาว่า-ฉันนี่, อย่างฉันลูกผู้ชาย ไม่ยอม ยืนยันที่จะสู้จนตาย หรืออะไรอย่างนี้. นี่คืออาการของตัวกูหรือเกิดขึ้นที่เราดันทุรังทำอะไรไปทั้งผิด ๆ ก็เพราะว่าตัวกูนี้มันจัดแรงเกินไป แม้ว่าเราทำถูกแต่เราก็ไม่ยอมผ่อนผันสั้นยาวอะไรอย่างนี้ มันก็เพราะตัวกูนี้มันจัดเกินไป ไม่ใช่ว่าเราทำถูกแล้วเราจะดันทุรังเอากับคนอื่นได้. มันก็ยังมีการต้องลดตัวกูลงมาเป็นการผ่อนผันสั้นยาวหรือให้เหมาะสมแก่รูปเรื่อง หรือถ้าดีที่สุดแล้วอย่ามีตัวกู.

ขอให้จำไว้ว่าความรู้สึกที่พลุ่งขึ้นมาเป็นตัวกูหรือของกูนี้มีขึ้นมาเมื่อไรแล้วนั่นมันเป็นอันว่ามีความทุกข์ครบทุกประการจะมีความเผาร้อนในใจแก่บุคคลนั้น นี่ข้อหนึ่งแล้ว. เขาจะมีความมืด, ความมืดที่จะทำให้เขาทำอะไรผิดหมด พูดผิด คิดผิด ทำผิดอะไรหมด ขอให้ท่านลองนึกดูเถอะมันจะสักเท่าไร. ความมืดของตัวกูที่พลุ่งขึ้นมานี้ มันไม่ใช่แสงสว่าง ต่อเมื่อตัวกูนี้หายไป หมดไป มีความว่างจากตัวกูนั่นแหละจึงจะเป็นแสงสว่าง; จิตใจจึงจะมีแสงสว่าง คือมีสติปัญญา มีสัมมาทิฏฐิ อย่างนี้มันไม่ร้อน มันเย็นด้วยแล้วมันสว่าง คือมันจะไม่มีอะไรทำผิด มันจะพูดถูกทำถูก คิดถูกอะไรถูกไปหมด นี่เพราะไม่มีตัวกูโผล่ขึ้นมา. ดังนั้นตัวกูนั้นจึงเป็นเพียงนามธรรมชนิดหนึ่ง แล้วก็เป็นมายาที่สุด รู้จักยากที่สุด หลอกลวงที่สุด ควบคุมยากที่สุด เบาหวิวที่สุด ไวต่อความเกิดความรู้สึกที่สุด นี่เป็นเรื่องยากของการปฏิบัติธรรมอยู่ที่ตรงนี้ ถ้าว่าตัวกูมันเป็นเหมือนก้อนหิน ท่อนไม้อย่างนี้มันก็ง่าย ทุบให้แตกหรือเผาไฟเสียก็ได้ แต่เราก็คว้าไม่พบไม่รู้ว่า

ตัวกูอยู่ที่ตรงไหน. แม้ว่าเราจะทุบที่ร่างกายนี้ว่าตัวกูนี้มันก็ไม่ถูกตัวกู มันเจ็บเนื้อเปล่า ๆ หรือแม้ว่าจะชี้ไปที่ใจมันก็ยังไม่ใช่ตัวกู ใจนั้นมันเป็นความรู้สึกอะไรอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งอยู่ในใจอีกทีนั้นคือตัวกู เราเรียกว่าอุปาทานความยึดมั่นถือมั่น. อุปาทานความยึดมั่นถือมั่นนี้เป็นไปถึงที่สุดแล้วก็จะเกิดความพร้อมขึ้นมาที่จะเกิด พร้อมที่จะเกิด นี่เรียกว่าภพ พอภพแล้วก็ต้องชาติ ต่อมาเกิดเป็นตัวกูโผล่หัวออกมาเลย, ยิ่งกว่าโผล่ออกมาจากท้องแม่ แต่ว่าโผล่ออกมาจากจิตใจของมนุษย์เรา ออกมาเป็นตัวร้ายกาจที่สุดที่จะทำความทุกข์อย่างแนบเนียนที่สุด มาในหน้าตาของมิตร; แต่ว่าในความหมายของศัตรู. อย่างนี้เหมือนกับเขาชอบเปรียบคำว่า ซาตานอย่างนี้ ซาตานหรือพญามารที่จะมาล่อลวงสัตว์ มันต้องมาในรูปของสิ่งที่น่ารักที่สุด สวยงามที่สุด นิ่มนวลที่สุด สุภาพที่สุดอย่างนี้ ตัวกูนี้ก็เหมือนกันมันมาในรูปที่ไม่ให้เราเกลียดชังมันได้เลย มันมาหลอกให้เราหลงไป แล้วทำไปตามความต้องการของตัวกู ฉะนั้นเราจึงเป็นทุกข์ ตัวกูที่ปรากฏออกมาเราก็เรียกว่าชาติในที่นี้.

ทีนี้การประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนาเพื่อทำชาติให้สิ้นไป. นี้ขอให้จำไว้ด้วยว่าเป็นประโยคที่มีอยู่ในพระบาลี หรือพุทธภาษิตเกี่ยวกับการประพฤติพรหม-จรรย์นี้ เพื่อทำชาติให้สิ้นไป เพื่อทำที่สุดของชาติ หรือว่าถ้าเป็นพระอรหันต์เขาก็พูดว่าชาติสิ้นแล้ว. ถ้าใครคนใดคนหนึ่งชาติสิ้นแล้ว คนนั้นเป็นพระอรหันต์ได้ แต่ไม่ได้หมายความว่าท่านตาย ท่านยังอยู่ยังเดินได้ยังเป็นอยู่นี้ เราเรียกว่าชาติสิ้นแล้ว หมายความว่าความรู้สึกที่เรียกว่าชาติชนิดที่กล่าวนี้จะไม่เกิดขึ้นแก่ท่านอีกได้เลย แต่สำหรับพวกเราตามธรรมดานี้มันเกิดวันละหลาย ๆ ชาติ กลางวันก็เกิด กลางคืนก็เกิด ถึงแม้เมื่อเกิดชาตินี้ กรณีนี้ ทำอะไรไว้ มันมีอิทธิพล พอที่จะไปปรุงแต่งชาติที่จะเกิดในชั่วโมงต่อมาด้วย คือว่าสิ่งใดที่ได้เข้ามากระทบใจเรา มีผลแก่จิตใจเราแล้ว ใจนั้นไปคิดทำอะไรเข้าอีกมันก็มีอิทธิพลของสิ่งนั้นแหละ ติดไปด้วย ฉะนั้นจึงเรียกว่าได้รับผลกรรมระหว่างชาติชาติที่แล้วมา ชาติที่กำลังเกิดอยู่ และชาติที่กำลังจะเกิดต่อไป. สมมติว่าวันนี้เราเกิดกัน

สิบชาติ คือมีเรื่องที่ทำให้เราต้องเป็นทุกข์นี้สิบเรื่อง แล้วขอให้สังเกตดูให้ดี ๆ ว่า มันเนื่องกันชาติที่หนึ่ง จะมีผลอะไรบางอย่างเหลืออยู่ ให้มีอิทธิพลอยู่ในชาติครั้งที่ ๒ เช่นว่าเดี๋ยวนี้เห็นสิ่งนี้ได้รับความสุขความทุกข์เสร็จไปแล้ว แล้วเหลือบไปเห็นสิ่งอื่นนี้ หรือไปได้ยินสิ่งอื่นนี้ มันจะมีอะไรเหลืออยู่จากที่นี่ ที่ทำให้จิตของเราไม่อยู่ในสภาพที่ปกติ หรือมีสติปัญญา คงแก่เนื้อแก่ตัว หรือว่าอะไรอย่างใดอย่างหนึ่งไปเจืออยู่ด้วยเสมอไป. นี้เป็นที่ให้สังเกตเห็นแล้วจะได้ควบคุมอย่าให้ต้องทำผิด ชนิดที่ว่าผล หรือปฏิกิริยาที่เหลืออยู่จากชาตินี้ไปทำให้เกิดทุกข์มากขึ้นอีกในชาติต่อไป. ถ้าเราประสงค์จะให้มันดีแล้วก็ทำเรื่องนี้ให้เป็นเรื่องดีไว้ แล้วเรื่องถัดมาคือการเกิดขึ้นครั้งที่ ๒ ในวันนี้มันก็จะดีขึ้น แล้วถัดไปก็จะดียิ่งขึ้นไปอีก มันเป็นแต่เกิดดี ๆ ๆ, แต่ไม่ได้หมายความว่ามันหมดทุกข์สิ้นเชิงถ้าชาติแล้วต้องเป็นทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ แต่มันยังดีกว่าเกิดชั่ว. ดังนั้นเราจึงมีสอนในขั้นศีลธรรมว่าให้ละชั่ว แล้วก็ทำดี แล้วมีสอนในขั้นสัจจธรรมว่าไม่เอามันทั้งสองอย่าง คือไม่เกิดเลย. การที่สอนว่า อย่าเกิดชั่วให้เกิดดีไว้ก่อนนี้ เป็นเรื่องศีลธรรมทั่วไป; เพื่อความสงบสุขของสังคม แต่ถ้าเรื่องเป็นพระอรหันต์สูงสุด เป็นพระอริยเจ้าเป็นพระอรหันต์ละก็ไม่เอาความเกิดแต่อย่างใดหมดคือไม่เอาทั้งดีทั้งชั่ว นี้เรียกว่าไม่เกิดเลย. แต่ถ้าจะเกิดก็ขอให้เกิดดี ๆ ไว้ แต่ถ้าจะให้พ้นทุกข์เด็ดขาดแล้วอย่าเกิดเลย.

ทีนี้วิธีปฏิบัติขั้นที่อย่าเกิดเลย นั่นแหละเราลองคิดดูเถอะว่า มันไม่ใช่เหมาะแก่พระอรหันต์ มันเหมาะแก่คนทุกคนด้วยเหมือนกัน. เพราะเหตุไร? เพราะเหตุว่าหัวเราะก็ทนไม่ไหว ร้องไห้ก็ทนไม่ไหว หมายความว่าให้กินอร่อยอยู่เรื่อยมันก็ทนไม่ไหว, ให้กินไม่อร่อยอยู่เรื่อยมันก็ทนไม่ไหว, สุขเวทนาชนิดไหนบ้างที่เขาเอามาอัดให้เรา แล้วอยู่กันอย่างนั้นตลอดทุกชั่วโมงทั้งวันทั้งเดือน ทั้งปี อย่างนี้มันทนไหวที่ไหน มันสู้ไม่ไหวทั้งนั้น ก็แปลว่ามันล้วนแต่หลอกลวงเพราะมันเปลี่ยนแปลง แต่เราไปยึดถือมันเข้า หัวใจของเรานี้จะร้อนเป็นไฟเสมอ; ฉะนั้นจึงพูดได้ว่าคนดีก็มีความทุกข์ไปตามแบบของคนดี, คนชั่วก็มีความทุกข์ไปตามแบบของคนชั่ว, คนมั่งมีก็ทุกข์ไปตามแบบคนมั่งมี, คน

ยากจนก็ทุกข์ไปตามแบบคนยากจน, ผู้แพ้จะทุกข์ไปตามประสาผู้แพ้, แต่ผู้ชนะ ๆ เด็ดขาดเลย; ในชนะนั้นก็ยังจะต้องทุกข์ไปตามประสาผู้ชนะ. ข้อนี้จะต้องไปคิดอย่างยิ่งอีกขั้นหนึ่ง ผู้ชนะจะมีความทุกข์อย่างไรบ้าง; ผู้เอาเปรียบเขาก็จะทุกข์ตามแบบผู้เอาเปรียบเขา, ผู้ถูกเขาเอาเปรียบก็จะทุกข์ตามแบบของผู้ถูกเขาเอาเปรียบ, นี่ถ้าเราได้เกิดเป็นอะไรเข้าอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วจะต้องมีความทุกข์ตามแบบนั้น ดังนั้นเราอย่าเกิดมาเป็นอะไรเสียดีกว่า คือมีจิตใจที่ไม่ยึดถือว่าเป็นอะไรเสียเลย นั่นแหละเรียกว่า ไม่เกิดแล้วจะไม่ทุกข์.

เดี๋ยวนี้เรายังหวังสิ่งเอร็ดอร่อย สนุกสนาน เพลิดเพลิน ทางเนื้อทางหนังทางตา ทางหู อย่างนี้ เรียกว่าเรายังไม่อาจจะเป็นผู้ที่ไม่เกิดได้. เรายังจะต้องเกิดเพราะว่าความหวังอันนี้มีอำนาจเป็นตัณหาชนิดหนึ่ง ทำให้มีอุปาทาน มีภพ มีชาติ แล้วต้องการจะเกิดเป็นอย่างนั้น ก็ระวังให้เกิดอย่างดี ๆ ไว้ก่อน แต่พร้อมกันนั้นก็ให้ศึกษาไปเรื่อย ๆ ว่าเกิดนี้อย่างไหนก็ตาม ในที่สุดมันก็ยังทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่เสมอ. นี่เป็นความไม่ประมาท.

ขอพูดกันตรง ๆ อย่างพวกเรากันเองในที่นี้ว่า ถ้าเราประสบความสำเร็จในการงานในหน้าที่ ได้เงินมากได้ชื่อเสียงมากได้เกียรติยศสูงสุดอะไรต่าง ๆ นี้; ฯลฯ แล้วได้อะไรที่นี้ ในที่สุดก็ใช้สิ่งเหล่านั้น แสวงหาสุขเวทนา สุขเวทนาอย่างว่านี้ไม่พ้นที่จะทำความเร่าร้อนอย่างใดอย่างหนึ่งให้แก่เรา. นี่ขอให้จำไว้ เพื่อจะไปรู้ความจริงเอาในวันหน้า, เมื่อไปประกอบการงานในหน้าที่การงาน ประสบความสำเร็จในการงาน มีทรัพย์มีชื่อเสียงมีอะไรต่าง ๆ แล้วจะไปรู้ในวันนั้นว่า ถ้าเรายังปล่อยมันไปอย่างนี้ คือเป็นทาสของกิเลสตัณหาอย่างนี้ มีตัวกูเกิดมาเป็นตัวกูอย่างที่ว่านี่ที่เรียกว่าชาตินี้แล้วจะต้องเป็นทุกข์เหมือนกัน. เราจะต้องมีอุบาย, มีวิธีที่ฉลาดที่ควบคุมมันให้ได้ อย่าให้มันโผล่รู้สึกว่า ตัวกู ขึ้นมาเลยจะมีอะไรก็มีไปเถอะ จะมีเงินทรัพย์มีชื่อเสียงมีอะไรก็ตามเถอะ อย่ามีตัวกูที่ออกรับมันไม่ร้อน เงินทองชื่อเสียงของเราจะไม่ร้อน เรามีไว้เหมือนกับเป็นทาสเรา คืออยู่ใต้

ฝ่าเท้าเรา เพราะว่าในใจนี้มีแต่สติปัญญา ไม่มีตัวกู; พอสติปัญญาหายไป เกิดความรู้สึกอย่างโง่เง่า เป็นตัวกูเป็นของกูขึ้นมาในใจแล้ว อะไรทั้งหมดมาอยู่บนศีรษะคือเราเป็นทาสมัน. อย่างนี้มันร้อนอย่างทาส เป็นทุกข์อย่างทาส นี่แปลว่าถ้าเราไม่มีธรรมะ เราควบคุมตัวกูไม่ได้แล้ว อะไร ๆ จะเป็นทุกข์หมด ที่เรามีแม้แต่อะไรสักนิดก็จะเป็นทุกข์หมด, ไม่ต้องพูดถึงมาก ๆ, ยิ่งเป็นทุกข์มาก.

ทีนี้ ถ้าเรามีธรรมะชนิดที่ควบคุมตัวกูหรือชาตินี้ได้แล้ว อะไร ๆ จะไม่เป็นทุกข์เลย. จะมีอะไรสักเท่าไรมากน้อยเท่าไรจะไม่เป็นทุกข์เลย; ล้วนแต่อำนวยความสะดวกความสะดวกสบายอะไรอย่างนั้น ไม่เป็นทุกข์เลย. จิตใจจะมีความสะอาด สว่าง สงบเยือกเย็นอยู่ได้ อย่างนี้มันดีไหม? ลองคิดดูแล้วอย่างนี้ อาการอย่างนี้มันสำเร็จขึ้นมาได้เพราะเรารู้จักควบคุมกระแส แห่งปฏิจจสมุปบาท โดยนัยอย่างที่ว่านี้. ควบคุมไม่ให้ตัวกูเกิดขึ้น ก่อหวอดขึ้นหลังจากเวทนานั่นแหละหลังจากเวทนาแล้วอย่าให้มันก่อหวอดเป็นตัณหาขึ้น เป็นตัณหาแล้วมันจะก่อหวอดเป็นอุปาทาน เป็นภพ เป็นชาติ เป็นตัวกูเต็มที่แล้วก็ต้องทุกข์แน่ ๆ, นี่ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า "อนัตตา ๆ" อย่างนี้ไม่ใช่ของน่าหัวเราะเยาะหรือครึคระอะไร; ท่านบอกมันเป็นแต่กระแส แห่งปฏิจจสมุปบาท มันเป็นแต่การอาศัยกันเกิดขึ้น อาศัยกันเกิดขึ้น อาศัยกันเกิดขึ้น เราจะไปชี้อะไรที่ไหนก็ชี้ได้มีแต่กระแสแห่งความไหลเวียนนั้น แม้แต่ตัวสุขเวทนาเองก็เป็นแต่กระแสแห่งความไหลเวียนที่สืบต่อมาจากผัสสะ จากอายตนะ จากนามรูป จากวิญญาณ

ฉะนั้น ถ้าท่านศึกษาในแง่สัมพัทธทฤษฎีนั้น ท่านจะพบว่าคน ๆ หนึ่งก็ไม่มีอะไร นอกจากกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงของเซลล์ต่าง ๆ ของธาตุต่าง ๆ มันเหมาะรูปและอยู่เป็นปรากฏการณ์ และเป็นคน ๆ หนึ่ง เช่น นาย ก. นาย ข. นาย ค. นาย ง. เป็นหญิงเป็นชาย ดิ้นรนขวนขวายอย่างนั้นอย่างนี้ ***ถ้าดูด้วยสายตาของนักธรรมะแล้วไม่มีคนเลย มีแต่กระแสแห่งความไหลเวียนหรืออาการที่เรียกว่าปฏิจจสมุปบาท นี้ทั้งนั้น. ทางฝ่ายร่างกายแท้ ๆ มันก็มีของมันกระแสหนึ่ง, ทางฝ่ายจิตก็มีของมัน***

กระแสหนึ่ง, รวมกันมันก็มีของมันอีกกระแสหนึ่ง, ดังนั้นจึงไม่มีอะไรนอกจากความไหลเวียน เพราะสิ่งนี้อาศัยสิ่งนี้แล้วเกิดขึ้น สิ่งนี้อาศัยสิ่งนี้แล้วเกิดขึ้น สิ่งนี้อาศัยสิ่งนี้แล้วเกิดขึ้น เรื่อยกันไปอย่างนี้. นี่คือความหมายของคำว่าอนัตตา ไม่มีตัวเราที่แท้จริงที่ตรงไหน มีแต่ตัวเราที่หลอกลวง.

ที่เรียกว่าตัวกูหรือของกูในที่นี้ที่เป็นมายา เป็นความเข้าใจผิด เป็นกิเลสมืดมนเข้าใจผิดสำคัญว่ามีตัวกู. พร้อมกันนั้นเราก็เข้าใจคำว่าอนัตตาซึ่งเป็นหลักสำคัญของพระ-พุทธศาสนา โดยอาการที่เห็นว่า ทุกอย่างไม่มีอะไรเลยนอกจากกระแสแห่ง ปฏิจจสมุปบาทเท่านั้น. แล้วที่มีปัญหาอย่างยิ่งก็คือตัวกูที่เป็นทุกข์ ตัวกูที่เป็นมายาที่สุด มายายิ่งกว่าภูตผีปีศาจเสียอีก ทำความเจ็บปวดให้ยิ่งกว่าภูตผีปีศาจเสียอีก ตัวกูชนิดนี้ เพราะฉะนั้น เราจะเป็นมนุษย์อยู่ด้วยความสงบสุขต้องควบคุมสิ่งนี้ให้ได้ เราจึงจะเป็นผู้ที่ปกติอยู่อย่างปกติสุข แล้วก็ทำให้ความเป็นอยู่ มีอยู่ นี่เป็นประโยชน์มากที่สุดได้ ถ้ามิฉะนั้นแล้วส่วนตัวก็จะเป็นทุกข์ที่สุด แล้วจะไม่เป็นประโยชน์อะไรแก่ใครเลย เพราะเรามีความมืดมนเสียแล้ว ทำอะไรไปด้วยความมืดมนเสียทั้งนั้น ฉะนั้นจึงเห็นว่าการที่เรามีความรู้เรื่องนี้ก็เพื่อประโยชน์ว่า ให้เราได้รับประโยชน์หรือสิ่งที่ดีที่สุดที่เราควรจะได้ ให้ได้รับสิ่งที่ดีสุดที่มนุษย์ควรจะได้ แล้วก็ความเป็นอยู่มีชีวิตอยู่นี้มันก็มีประโยชน์แก่กันและกันมากที่สุด. แต่แล้วคอยสังเกตว่าอาตมาก็ต้องใช้คำว่า *"ตัวเรา"* นี่; ตัวเรานี้มันก็เป็นเพียงคำพูดเท่านั้น ที่อาตมาว่าตัวเรา ๆ ๆ นั้น มันก็คือกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาทเท่านั้น ฉะนั้นเราก็จัดให้กระแสแห่งปฏิจจสมุปบาท ที่จะสมมติเรียกว่าตัวเราหรือของเรานี้ให้มันเป็นกระแสที่ไปในทางไม่ทุกข์หรือทุกข์น้อย ที่จะไม่ให้เป็นกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาทในวันหนึ่ง ๆ นั้นมันก็เป็นไปไม่ได้ ยากที่จะเป็นไปได้ แต่ว่าเราก็จัดมันให้เป็นไปในทางที่ทุกข์น้อยหรือไม่ทุกข์; ให้มันดับ เป็นไปเพื่อดับทุกข์หรือดับตัวตน ดังนั้นเราก็จะเป็นมนุษย์ที่เยือกเย็นเป็นสุขส่วนตัวและจะทำหน้าที่ตุลาการหรือหน้าที่ที่ประเสริฐ ๆ อย่างหน้าที่ตุลาการนี้ได้โดยสะดวกสบาย เยือกเย็นบริสุทธิ์ผุดผ่องที่สุด.

ถ้าเราเอาชนะตัวเราที่เป็นภายในไม่ได้แล้ว ไม่มีทางที่เราจะทำสิ่งภายนอกหรือเอาชนะสิ่งภายนอกได้. ฉะนั้นธรรมะนี้จึงจำเป็นก่อน สำหรับเราที่จะมีชีวิตอยู่ในโลกนี้; หมายความว่าถึงจะไม่มีตัวเราก็ให้มีกลุ่มของสติปัญญา จัดคุมควบคุมร่างกายและจิตใจและความรู้สึกในจิตใจนี้ให้เป็นไป แต่ในลักษณะของปฏิจจสมุปบาทที่เป็นไปเพื่อดับลงแห่งความทุกข์. ถ้ามันจะมีการไหลเวียนไปก็ให้มันเปลี่ยนแปลงในทางที่จะดับลงแห่งความทุกข์. อันนี้เองเป็นใจความสำคัญของคำกล่าวที่ว่าพระพุทธศาสนานี้ไม่ใช่วัตถุนิยม. ถ้าเราต้องการกันแต่เพียงว่ามีเงินมาก ๆ, มีชื่อเสียงมาก ๆ, มีอำนาจวาสนาบริวารอะไรมาก ๆ, พอแล้วอย่างนี้ มันก็เป็นวัตถุนิยมเพราะว่าสำเร็จได้ด้วยเรื่องทางวัตถุ. ส่วนจิตใจของเราเร่าร้อน. นี้เราจะต้องให้ส่วนที่จิตใจของเราสมบูรณ์ด้วย. คือเต็มไปด้วยคุณธรรมที่ทำความเยือกเย็นด้วย และทรัพย์สมบัติก็มี ชื่อเสียงก็มี อะไรก็มีด้วย รวมกันแล้วอย่างนี้ไม่ใช่วัตถุนิยม มันมีธรรมะเต็มเปี่ยมอยู่: และมันยิ่งกว่านั้นอีกว่า ถ้าเรามีจิตใจอย่างนี้สามารถทำให้มีจิตใจอย่างนี้แล้ว วัตถุจะมีหรือไม่มี ไม่มีปัญหาเลย; มีความสุขเยือกเย็นถึงที่สุดเหมือนพระพุทธเจ้าท่านไม่มีสมบัติอะไรเลยนอกจากจีวรชุดหนึ่งกับบาตรใบหนึ่ง นี่พระอรหันต์ทั้งหลายก็เหมือนกัน หรือพวกที่ปฏิบัติตามท่านก็เหมือนกันไม่มีอะไรเลยนอกจากจีวรชุดหนึ่งกับบาตรใบหนึ่ง แต่แล้วมาเปรียบหัวใจกันดูว่าหัวใจของท่านกับหัวใจของพวกเราที่มีอะไรเยอะแยะเต็มบ้านเต็มช่องนี้เป็นอย่างไรบ้าง? ของใครร้อนอย่างไร ของใครเย็นอย่างไร ของใครสะอาด สว่าง สงบ. ของใครไม่สะอาด สว่าง สงบ แล้วก็เอาจิตใจมาวินิจฉัยอรรถคดีปัญหายาก ๆ อย่างนี้ใครจะทำได้ดีกว่าใครอย่างนี้เป็นต้น แล้วใครจะลำเอียงใครจะไม่ลำเอียง ใครจะควบคุมสิ่งต่าง ๆ ให้เป็นไปถูกทางหรือผิดทางอย่างนี้เป็นต้น. นี่ประโยชน์คุณค่าของสิ่งที่เรียกว่าธรรมนิยมหรือมโนนิยมหรืออุดมคตินี่ มันมีอย่างนี้.

ถ้าเป็นเพียงวัตถุนิยมล้วน ๆ แล้ว มันก็เป็นเรื่องที่น่าเกลียดชังที่สุด และเป็นทุกข์ชนิดที่เร่าร้อนที่สุด แล้วยังจะทำโลกนี้ทั้งโลกให้เร่าร้อนด้วย ไม่ใช่เฉพาะแต่

ตัวบุคคลผู้นั้น เพราะฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าบรรดาสิ่งที่ดีที่สุดที่ประเสริฐที่สุด ที่สูงสุดที่มนุษย์เราควรจะได้ ให้ได้ในชาตินี้ ในชีวิตนี้ก่อนแต่ร่างกายแตกดังนี้มันคือสิ่งนี้; คือความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง จนสามารถควบคุมตัวกูหรือของกู คือชาติความเกิดแห่งตัวกูหรือของกูนี้ได้ แล้วกลุ้มนี้มีแต่ความเยือกเย็นสอาด สว่าง สงบเย็น แล้วกลุ้มนี้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นหรือแก่โลกทั้งสิ้นมากที่สุด. ความได้เป็นอย่างนี้เรียกว่าสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้แล้ว แล้วก็อาศัยอะไร ก็อาศัยการควบคุมกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาทเป็นประจำวัน. การกระทำอย่างนี้ชี้ชัดอยู่อย่างนี้ มันเปิดเผยทุกชั้นอย่างนี้ เขาเรียกว่ามันสบหลักวิชาเป็น Scientific ไม่ใช่บอกให้เชื่อกันอย่างงมงายด้วยศรัทธา อย่างนี้ไม่ใช่ มันชี้ให้เห็นชัด ๆ อยู่เลยว่าต้องเป็นอย่างนี้ ๆ ๆ ๆ ใครที่ฉลาดมีสติปัญญาตามปกติจะเห็นได้ด้วยกันทุกคน ต้องยกเว้นคนโง่ คนบ้า คนสติไม่สบประกอบนั้นไม่อาจจะเห็นได้ แต่ถ้าที่ Intelligence ตามธรรมดาสามัญอย่างนี้แล้วจะเห็นได้ว่า; เพราะมีนามรูปจึงมีอายตนะ มีอายตนะ มีผัสสะ มีเวทนา มีตัณหา มีอุปาทาน มีภพ แล้วมีเพิ่มขึ้นมาเป็น ตัวกู ของกู แล้วก็ทุกข์. และโดยเหตุที่เห็นได้อย่างนี้มันจึงทำกันได้ทุกคน. และถ้าเป็นอยู่ด้วยอาการอย่างนี้คือควบคุมกระแสแห่ง ปฏิจจสมุปบาท ได้อย่างนี้แล้วจะมีผู้ที่ได้รับผลของพระพุทธศาสนา เพราะว่าการเป็นอยู่อย่างนี้คือการเป็นอยู่ที่ถูกต้องโดยชอบที่สุดแล้ว การเป็นอยู่ด้วยการควบคุมกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาท มิให้เกิดทุกข์ขึ้นมาได้นี้ คือเป็นอยู่โดยชอบชนิดที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า จะทำให้โลกนี้ไม่ว่างจากพระอรหันต์, หมายความว่ายังมีคนที่ไม่มีความทุกข์อยู่ในโลกนี้. นี่ทำให้โลกนี้ไม่ว่างจากพระอรหันต์แล้วท่านยิ่งพิจารณาท่านยิ่งเห็นว่ามันใช้ได้แก่คนทุกคน เพราะว่าคนทุกคนจะต้องมีตามีหู มีจมูกแล้วก็ต้องพบรูปเสียงกลิ่นรส สัมผัส, ฉะนั้นทุกคนจะต้องพยายามควบคุมมัน ให้ดีที่สุดเท่าที่จะควบคุมได้ คือให้เป็นทุกข์น้อยที่สุด; โดยการที่อย่าให้มันพลุ่งขึ้นมาเป็นตัวกูหรือของกูมากมายเกินไป หรือไม่ให้พลุ่งขึ้นมาเลยเป็นอย่างดี. และจะเห็นได้ว่า เรามีหลักประจำพระพุทธศาสนาอย่างนี้ ซึ่งไม่เหมือนกับลัทธิอื่น ซึ่งพูด

เป็นอย่างอื่น อาศัยสิ่งบางสิ่งซึ่งเราเข้าใจไม่ได้ กระทั่งต้องขอร้องอ้อนวอนหรือบวงสรวงหรืออะไรทำนองนี้เป็นต้น นั่นไม่ใช่หลักของพระพุทธศาสนา. หลักของพระพุทธศาสนาต้องแฉกันได้อย่างนี้: แล้วจัดทำจัดเหมือนอย่างกับเราจัดของได้เลย. อย่างนี้จึงจะเรียกว่าวิธีการพระพุทธศาสนา และเรียกว่าเรื่องปฏิจจสมุปบาทที่เกิดขึ้นเป็นวง ๆ ๆ ๆ รอบหนึ่ง ๆ ๆ ๆ กรณีหนึ่ง ๆ ๆ แก่เราทุกคนเป็นประจำวัน; วันหนึ่งมากหรือน้อยแล้วแต่ว่าคนนั้นจะเป็นอย่างไร แต่เสมอเหมือนกันหมดตรงที่ว่าถ้ามันควบคุมไม่ได้, เป็นไปในทางที่เกิดตัณหา เวทนา ภพ ชาติ แล้วต้องเป็นทุกข์. ถ้าควบคุมได้แล้วก็ไม่เป็นทุกข์; เรื่องก็เท่านั้น.

ในที่สุดพระพุทธเจ้าก็ได้ประกาศยืนยันออกไปว่า *"ตลอดเวลาที่ฉันยังไม่พบเรื่องนี้ ไม่เข้าใจเรื่องนี้ ไม่ปฏิบัติสำเร็จในเรื่องนี้ตลอดเวลานั้น ตถาคตก็ยังไม่ยืนยันคือไม่ปฏิญญาว่าเป็นพระอรหันต์ สัมมาสัมพุทธเจ้าอยู่เพียงนั้น. เมื่อใดรู้เรื่องนี้, รู้เรื่องนี้หมายความว่ารู้จนปฏิบัติได้เสร็จ. เมื่อไรรู้เรื่องนี้ เมื่อนั้นจึงปฏิญญาว่าเป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าโดยชอบ."* ต้นตอของเรื่องปฏิจจสมุปบาทเป็นอย่างนี้; พระพุทธเจ้าท่านประทานไว้ให้สำหรับสัตว์ทั้งหลายจะได้รับเอาไปปฏิบัติเพื่อกำจัดความทุกข์อย่างนี้ ให้ใช้ได้แก่ทุกคน แต่โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคคลที่จะต้องกระทำหน้าที่ที่สูงสุดหรือที่ประเสริฐในฐานะเป็นปูชนียบุคคลของโลก เช่นตุลาการเป็นต้น จะต้องควบคุมตนดำรงตนไว้ในสภาพที่บริสุทธิ์ผุดผ่อง แล้วก็ดำเนินสิ่งที่เป็นหน้าที่ให้เป็นไปอย่างบริสุทธิ์ผุดผ่อง. นี่อาตมาขอร้องให้สนใจศึกษาเรื่องปฏิจจสมุปบาท และนำไปใช้ให้เป็นประโยชน์ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ทุกท่านด้วย. ในฐานะที่เป็นการตัดต้นเหตุของความทุกข์ ดับความทุกข์อย่างนี้.

อาตมาขอยุติการบรรยายวันนี้เพราะหมดเวลาเพียงเท่านี้.

คำบรรยาย "หลักพระพุทธศาสนา" ครั้งที่ ๔/๒๕๐๔

เรื่อง กรรม การเกิดใหม่ สังสารวัฏ

ภิกขุ พุทธทาส อินทปัญโญ

บรรยายอบรมผู้ช่วยผู้พิพากษา ณ กระทรวงยุติธรรม

๓๑ ธันวาคม ๒๕๐๓

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

ในโอกาสแห่งการบรรยายครั้งที่ ๔ นี้ อาตมาจะได้กล่าวถึงเรื่อง กรรม, การเกิดใหม่ และสังสารวัฏ; เรื่องกรรม, เรื่องการเกิดใหม่, เรื่องสังสารวัฏ ๓ เรื่องนี้เนื่องกัน เพราะฉะนั้นจึงเป็นธรรมดาที่จะต้องกล่าวร่วมกัน อธิบายคราวเดียวกัน.

ก่อนอื่นขอให้ท่านนักศึกษาทั้งหลายทราบว่า เรื่องกรรม เรื่องการเกิดใหม่ หรือเรื่องสังสารวัฏนี้ เป็นเรื่องที่คนภายนอกพุทธศาสนา โดยเฉพาะพวกฝรั่งสนใจมากกว่าเรื่องอื่น ในฐานะที่เป็นเรื่องแปลกประหลาด คือว่าพวกฝรั่งแทบจะกล่าวได้ว่า คนไหนก็คนนั้น เมื่อมาหาความรู้ทางพุทธศาสนาแล้ว ก็จะต้องถามเรื่องนี้โดยเฉพาะคือเรื่องการเกิดใหม่นี้ขึ้นหน้าขึ้นตามากที่สุด; แล้วก็เรื่องกรรมและเรื่องสังสารวัฏพร้อมกันไปเลยทีเดียว. นี้ก็เป็นสิ่งที่ควรเข้าใจไว้ เพราะถ้าเข้าใจว่าทำไมเขาจึงสนใจกันนักแล้ว ก็จะทำให้เข้าใจเรื่องนี้ได้ดีขึ้น. เราควรจะได้ทราบเสียเลยว่าเพราะเหตุที่พวกฝรั่ง นักศึกษาที่เป็นชาวตะวันตกเหล่านั้นชินหูกัน ในข้อที่ว่าทางตะวันออกนี้เชื่อการเกิดใหม่; โดยเฉพาะ

อย่างยิ่งก็ในอินเดีย. ที่นี้เขาก็ไปเอาศาสนาพุทธนี้ไปปนกันกับศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู โดยเหตุที่เขาได้อ่านทางฝ่ายพราหมณ์หรือฮินดูมากกว่า; มันแพร่หลายกว่าทางหนังสือ จึงพบเรื่องการเกิดใหม่ และการเกิดใหม่อย่างพิเศษที่เรียกว่า *"อวตาร"*; เช่นพระเป็นเจ้าอวตารมาเป็นคนนั้นคนนี้เป็นพระนารายณ์อย่างเรื่องรามเกียรติ์ อย่างนี้ก็เป็นเรื่องหนึ่งของการอวตาร; นี่เรียกว่าการเกิดใหม่ชนิดพิเศษของพวกเทวดาหรือพระเป็นเจ้า; นี่เรียกว่าการเกิดใหม่ชนิดพิเศษของพวกเทวดาหรือพระเป็นเจ้า; แล้วของคนธรรมดาสามัญ. ศาสนาฮินดูส่วนใหญ่เขาก็สอนว่า คนนั่นมาเกิดแล้วเกิดเล่า เกิดแล้วเกิดเล่า จนเปรียบเหมือนกับว่าคน ๆ เดียวกัน เพียงแต่เปลี่ยนเครื่องแต่งตัวเสื้อกางเกง ชุดนี้เก่าแล้วก็ซื้อชุดใหม่มาสวมอย่างนี้ หมายความว่าจิตหรือวิญญาณอันนั้นมันมาเกิดใหม่อีก หลังจากร่างกายนี้แตกตายแล้ว การพูดอย่างนี้มันแปลกมากหรือมันน่าอัศจรรย์มากสำหรับพวกฝรั่ง เขาจึงข้องอยู่ในใจ พอเขาได้วี่แววเกี่ยวกับพุทธศาสนาว่ามีพูดถึงการเกิดใหม่เหมือนกัน เขาก็เลยทึกทักเอาว่าเหมือนกันเลยเช่นการเกิดใหม่อย่างนั้นเขามักจะซักถามเรื่องนี้ก่อนเรื่องอื่น ฝรั่งบางคนที่ว่าศึกษาพุทธศาสนานั่นแหละ เข้าใจการเกิดใหม่อย่างนี้ว่า เป็นหลักพุทธศาสนาเอาเสียเลยทีเดียวก็มี ก็เลยทำให้เกิดสับสนกันขึ้น. รู้พุทธศาสนาไม่ถูกต้อง แล้วมันก็ยุ่งทีหลัง.

ทีนี้เรื่องกรรม รับผลกรรม ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว หลังจากการตายแล้วก็ยังได้รับอย่างนี้ก็เป็นเรื่องแปลก เพราะมันเนื่องกันกับการเกิดใหม่เหมือนกัน. ทีนี้เรื่องสังสารวัฏ ก็แปลว่า เวียน, เวียนเกิดไม่รู้สิ้นสุด นี่เรียกว่าสังสารวัฏ. การเกิดใหม่เพียงครั้งเดียวไม่เรียกว่าสังสารวัฏ; แต่ถ้าการเกิดใหม่นั้นวนซ้ำในลักษณะที่เป็นวงกลมเรื่อยไปละก็เรียกว่าสังสารวัฏ ยังจะมีการบัญญัติรวม ๆ ว่า ***การเกิดเป็นทุกข์แล้ว สังสารวัฏก็คือเป็นสายของความทุกข์ เป็นวงกลมของความทุกข์*** แล้วทีนี้ยังมีว่าการเกิดใหม่นี้ก็เป็นเพราะอำนาจกรรม ผลของกรรมทำให้เกิดใหม่ มันสัมพันธ์กันอย่างที่ไม่อาจจะแยกกันออก เรื่องกรรมกับเรื่องเกิดใหม่แล้วก็เรื่องสังสารวัฏ ฉะนั้นเราจึงควรจะศึกษา

พร้อมกันอยู่ในฐานะเป็นหลักพระพุทธศาสนาเรื่องหนึ่งด้วย. เรื่องที่สำคัญเรื่องหนึ่งด้วย ถ้าเราประสงค์จะมีความรู้เรื่องหลักพระพุทธศาสนาแล้วก็หลีกเรื่องนี้ไปไม่ได้ เพราะว่าเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กันอยู่ ฉะนั้นขอให้ตั้งอกตั้งใจศึกษาเรื่องที่รวม ๆ กันสามอย่างนี้พร้อมกันไปในคราวเดียวกัน แล้วก็จะมีความรู้ถูกต้องสำหรับตอบกับชาวต่างประเทศถูกและสำหรับเราเองก็มีความเข้าใจแจ่มแจ้ง หรือถึงกับสามารถปฏิบัติให้ไม่ต้องเวียนว่ายในสังสารวัฏอย่างนี้. นี้คือความมุ่งหมายการศึกษาเรื่องนี้.

ทีนี้เราก็จะได้วินิจฉัยกันถึงเรื่องกรรมก่อน คำว่ากรรม ก-ร-ร-ม นี้เป็นศัพท์สันสกฤต ถ้า ก-มฺ-ม อย่างนี้เป็นบาลี มันแปลเหมือนกับคำเดียวกัน แต่ว่ารูปต่างกันเพราะเป็นบาลีและสันสกฤต. ดังนั้นขอบอกกล่าวเสียด้วยเลยว่าคำ ๆ นี้ก็เหมือนกันเคยทำความยุ่งยากให้กับพวกฝรั่งในการที่จะแปลออกไปเป็นคำภาษาตะวันตก เช่นภาษาอังกฤษ เป็นต้น เขาพยายามแปลกันอยู่พักหนึ่งก็ไม่สำเร็จประโยชน์ ผลสุดท้ายก็ต้องใช้ทับศัพท์ว่ากรรมไปตามเดิม เหมือนกับคำว่าธรรม ธรรมะที่กล่าวมาแล้ววันก่อนนี้. คำว่ากรรมนี้ก็อีกคำหนึ่งซึ่งเราไม่สามารถจะแปล เพราะว่าถ้าจะแปลแต่เพียงว่าการกระทำอย่างนี้มันไม่ถูก ไม่ถูกเสมอไป บางทีมันก็มีผิด ท่านทั้งหลายที่รู้ภาษาไทย ก็ลองคิดดูว่าคำว่า กระทำ กับ การกระทำ นี้มันมีหลายคำแล้วความหมายมันไม่เหมือนกัน เช่นคำว่ากิริยาใคร ๆ ก็ทราบกิริยานี้ก็แปลว่าการกระทำ แล้วคำว่ากรรมก็แปลว่าการกระทำแต่สองคำนี้ไม่เหมือนกันเลย ต่างกันลิบ กิริยาหมายถึงการเคลื่อนไหวหรือการกระทำที่ไม่ประกอบด้วยเจตนา, ไม่ประกอบไปด้วยเจตนาที่เป็นกิเลสตัณหาที่ว่าจะเอาอะไรอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยกิเลสตัณหา ด้วยเจตนา; ถ้าเคลื่อนไหวหรือกระทำนั้นเรียกว่ากิริยา. แต่ถ้ากระทำไปด้วยเจตนาของโลภะ โทสะ โมหะ ของกิเลสตัณหาอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วการกระทำนั้นก็เรียกว่ากรรม. ฉะนั้นกิริยาจึงหมายความว่าการกระทำหรือการเคลื่อนไหวที่ไร้เจตนา; กรรมคือการเคลื่อนไหวหรือการกระทำที่ประกอบอยู่ด้วยเจตนา เข้าใจว่าคำว่ากรรมโดยศัพท์อย่างนี้เสียก่อน.

ทีนี้โดยผลของมัน กิริยาก็มีผลเพียงแต่ปฏิกิริยาเท่านั้นเป็น Re-action เกิดขึ้นตามสมควรแก่กิริยาเท่านั้น; ส่วนผลของกรรมนั้นไม่ใช่ปฏิกิริยา แต่เขาเรียกว่า **วิบาก.** วิบากแปลว่าผลกรรมที่เป็นเหตุให้ได้ดีได้ชั่ว; นี้เราก็ได้เป็น ๒ คู่; กริยาคู่กับปฏิกิริยา แล้วก็กรรมนี้คู่กับวิบากหรือผลของกรรม. ทีนี้พวกกิริยานี้เนื่องจากไม่มีเจตนาไม่เจือด้วยกิเลสตัณหา เพราะฉะนั้นจึงไม่บัญญัติว่าดีหรือชั่วได้ ไม่สามารถจะบัญญัติว่าดีหรือชั่วลงไปได้ มันก็เป็นแต่กิริยาเลยเป็นกลาง. ส่วนกรรมนั้นต้องประกอบด้วยเจตนาหรือกิเลสตัณหา ถ้าประกอบด้วยเจตนาดีก็เรียกว่ากรรมดี, ถ้าประกอบด้วยเจตนาชั่วก็เรียกว่ากรรมชั่ว; ดังนั้นวิบากคือผลของมันจึงเกิดขึ้นแบ่งได้เป็นวิบากดี วิบากชั่ว หรือผลดีผลชั่ว; ถ้าท่านบางคนสงสัยว่าทำไมอาตมาจึงกล่าวว่า กรรมนี้ทำด้วยกิเลส ต้องทำด้วยกิเลสแล้วทำไมแบ่งเป็นดีเป็นชั่วได้ กิเลสมีทั้งดีทั้งชั่วอย่างนั้นหรือ? ก็ขอให้เข้าใจเสียแต่เดี๋ยวนี้ว่า กิเลสนั้นมีทั้งดีทั้งชั่ว. แต่ว่ากิเลสชั้นดีหรือกิเลสอย่างดีนั้นเป็นอย่างละเอียด แต่ก็จัดเป็นกิเลสเหมือนกันตามหลักของธรรมะชั้นสูง. พวกชาวบ้านอาจจะไม่จัดกิเลสชั้นดีชั้นสูง ว่าเป็นกิเลสก็ได้หรือไม่อาจจะจัดความดีว่าเป็นกิเลสประเภทหนึ่งก็ได้. แต่ตามทางธรรมะนั้นสิ่งที่เรียกว่ากิเลสนั้น ชั้นหยาบ ๆ ก็เป็นเรื่องชั่ว ชั้นละเอียดชั้นดีก็ยังมีกิเลสที่เป็นเหตุให้อยากเกิด อยากเกิดดีอย่างนี้ก็เรียกว่ากิเลสแล้วก็ได้เกิดมา แล้วก็ได้เป็นทุกข์ไปตามประสาเกิดดี กิเลสชั้นดีอย่างนี้ก็ยังมี ดังนั้นจึงว่าการกระทำกรรมนี้แต่กรรมดีก็ทำด้วยกิเลสชั้นดี กรรมชั่วก็ทำด้วยกิเลสชั้นชั่ว ผลจึงมีดีมีชั่ว แล้วต้องเป็นไปตามกรรม แล้วจะต้องได้รับทุกข์อย่างดีอย่างชั่ว. นี่ขอให้จำคำอย่างนี้ไว้ด้วยว่าความทุกข์ก็มีทั้งอย่างดีอย่างชั่ว ความทุกข์อย่างดีนั้นมันซ่อนเร้นจนคนปรารถนาความทุกข์; ความทุกข์ประเภทดีประเภทที่ซ่อนเร้น; ซ่อนเร้นพิษสง ซ่อนเร้นอันตรายของมันไว้มาในรูปของความน่าปรารถนานี้ก็มี. นี่ต้องศึกษากันอย่างละเอียดอย่างนี้ เช่นว่าปรารถนาเกิดเป็นเทวดา, แล้วก็ได้เกิดเป็นเทวดาจริง ๆ อย่างนี้ ตามภาษาชาวบ้านก็ต้องว่าดีซิ, แล้วก็ไม่ใช่กิเลสตัณหาซิ, เพราะว่าได้เกิดเป็นเทวดาแล้วมีความสุขอย่างเทวดา. แต่ภาษา

ธรรมะนั้นการอยากเกิดเป็นเทวดาก็เป็นกิเลส แล้วได้เกิดเป็นเทวดาก็ไม่ใช่พ้นทุกข์ ยังมีความทุกข์ไปตามภาษาสัตว์ที่เป็นเทวดามี เกิด แก่ เจ็บ ตาย อย่างเทวดา มีกิเลสตัณหาอย่างเทวดา รบราฆ่าฟันกันอย่างเทวดา กลัวตายอย่างเทวดา มีวิตกกังวลอย่างเทวดาอย่างนี้เป็นต้น. ดังนั้นการเกิดเป็นเทวดาก็ต้องเกิดด้วยกิเลส เกิดแล้วก็ยังไม่พ้นทุกข์เพราะการได้เกิดเป็นเทวดา จึงได้กล่าวว่ากรรมแล้วก็ต้องมาจากกิเลส ต้องทำด้วยกิเลสเป็นอย่างดีก็ได้เป็นอย่างชั่วก็ได้ ผลของมันจึงมีทั้งดีทั้งชั่ว. นี้ขอให้ท่านจำคำ ๒ คู่นี้ไว้ก่อนว่า ***กิริยากับปฏิกิริยา แล้วก็กรรมกับวิบาก.***

เรื่องกิริยากับปฏิกิริยานั้นไม่มีความหมายเราเลิกพูดเสียได้ ไม่เกี่ยวกับสัตว์ทั่วไปโดยตรง เราจะต้องเห็นในการกระทำของเราเองนี้ที่มันไม่เกี่ยวกับเจตนานี้เป็นกิริยาเฉยๆ อย่างนี้ อย่างว่าตื่นขึ้นมาก็ล้างหน้า, ถูฟัน, อาบน้ำอย่างนี้ การกระทำเหล่านี้เป็นกิริยาทั้งนั้นไม่ได้เป็นกรรมอะไร ต่อเมื่อเราคิดด้วยความต้องการ ด้วยความเกลียดชังด้วยความอะไรอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วทำลงไปนั้นเป็นกรรม. ฉะนั้นถ้าว่าเป็นการทำตัวเองให้เดือดร้อนปรากฏชัด, ให้ผู้อื่นเดือนร้อนปรากฏชัดไม่มีใครปรารถนา; บัณฑิตติเตียนกันโดยทั่วไปแล้วก็เรียกว่ากรรมชั่ว, ถ้าเป็นกรรมดีก็หมายความว่าคนธรรมดาสามัญหรือโดยสังคมทั่วไปต้องการกัน เรียกว่ากรรมดี, มีวิบากดี, มีผลดี, กรรมชั่วมีวิบากชั่ว มีผลชั่ว.

การที่เรารู้กันทั่วไปโดยมากก็ ๒ กรรม คือกรรมดี กรรมชั่ว เราต้องพูดกัน ๒ กรรมนี้ก่อน ให้หมดปัญหาเรื่องนี้ไปเสียทีก่อน. ที่ว่ากรรมดีให้ผลดีกรรมชั่วให้ผลชั่วนั้นเถียงกันมามาก, ในข้อที่ว่า ทำไมบางคนทำดีอยู่แท้ๆ ตั้งใจทำดีจริงๆ แล้วก็ทำอยู่ด้วยกลับมีอันตรายมาถึง, กลับมีทุกข์มาถึง, มีความวิบัติมาถึงอย่างนี้ก็มี; ทำไมจึงไม่ได้ดี; แล้วบางคนเป็นคนทุจริตทำชั่ว ทำไมยังมีชื่อเสียงอยู่ ยังร่ำรวยอยู่ ยังสนุกสนานสรวลเสเฮฮาอยู่ ก็เลยเกิดไม่เชื่อขึ้นมาว่า; กรรมดีนี้ให้ผลดี กรรมชั่วให้ผลชั่วแล้วก็เลยไม่ถือกฎเรื่องนี้ ไม่เชื่อกฎเรื่องกรรม แล้วก็ทำไปตามใจชอบคือตามกิเลส อยากได้อย่างไร

ก็ทำอย่างนั้น โดยไม่ต้องคำนึงถึงว่าดีหรือชั่ว. เขาว่าเขาถูกของเขาเหมือนกัน แล้วเขาก็ถือหลักอย่างนั้นอย่างนี้ก็มี แต่ขอให้เข้าใจว่าอย่างนั้นมันผิดหลักเรื่องกรรม. กรรมดีมันต้องดีแน่กรรมชั่วต้องชั่วแน่; เพราะว่าเราดีหรือชั่วอยู่ในตัวการกระทำแล้ว การกระทำลงไปอย่างนี้ได้ถูกบัญญัติรับรองกันทั่วไปว่ามันเป็นกรรมชั่ว; แล้วพอไปทำเข้ามันก็ชั่วอยู่ที่ตัวการกระทำแล้ว ไม่ต้องพูดถึงผลของมันก่อน. กรรมชั่วก็เหมือนกันถ้ามันชั่วอยู่แล้วพอทำลงไปมันก็ชั่วทันที. ที่ทำเพราะมันเป็นกรรมชั่วอยู่แล้วไปทำเข้ามันก็ชั่วแล้ว. กรรมดีมันก็ดีเมื่อกระทำนั้นเอง; เพราะว่ามันเป็นกรรมที่ดี ไปทำเข้าแล้ว ความดีในตัวกรรมนั้นมันก็ทำให้คนนั้นดีได้ ฉะนั้นถ้ากันฟั่นเฝือละก็ จำไว้อย่างนี้ดีกว่าว่า ทำกรรมดีก็ดี ทำกรรมชั่วก็ชั่ว; อย่าไปเติมว่าทำกรรมดีได้ผลดี ทำกรรมชั่วได้ผลชั่ว; แล้วเขวไปว่าเป็นเงินเป็นทองอย่างนี้. อย่า, อย่าเข้าใจอย่างนั้น คือว่าทำกรรมดี ก็ดี เพราะมันดีอยู่ในตัวกระทำ, ทำกรรมชั่ว ก็ชั่ว เพราะชั่วในตัวการกระทำ.

ทีนี้ ผลที่เกิดขึ้นมาอันแท้จริงนั้น มันคือดีหรือชั่วในตัวกรรมนั่นเอง; แต่มันมีผลหลอกลวงอีกชนิดหนึ่งคือของที่ตามมาทีหลัง เช่นเงินทอง ชื่อเสียงทรัพย์สมบัติอะไรเหล่านี้; มันไม่แน่อย่างนี้ อันนี้ไม่แน่ บางทีไม่ได้ก็มี ทำกรรมดีเป็นคนดีเสร็จแล้วแต่ไม่ได้เงิน ไม่ได้ชื่อเสียง ไม่ได้อะไรก็มี. ทำกรรมชั่วก็เหมือนกัน ชั่วเสร็จไปแล้วแต่ไม่ถูกลงโทษ, ไม่ถูกเฆี่ยนถูกตี ไม่ถูกประณาม, ไม่เสียหายเสียเงิน อะไรก็มี; นั่นมันอีกเรื่องหนึ่ง. ขอให้ยุติตรงที่ว่า ถ้าทำกรรมดีก็เป็นคนดีเพราะมีการกระทำดี. ทำกรรมชั่วก็เป็นคนชั่วเพราะมีการกระทำชั่ว. ทีนี้ผลเป็นวัตถุสิ่งของเช่นนั้นเรียกว่าพลอยได้มา ถ้าสมมติว่าได้เงินมาจากการทำดีเงินนั้นก็ต้องเป็นเงินดีเหมือนกัน. ขอให้ลองคิดดูเพราะมันเป็นเงินสะอาดเอามาใช้มากิน เอามาให้ลูกให้เมียกิน มันก็ไม่สกปรกอะไร ก็เป็นคนดีอยู่. ทีนี้ถ้าไปทำชั่วแล้วได้เงินมานั้นมันไม่สะอาดมันเป็นเงินสกปรก; เอามากินเองใช้เองหรือให้ลูกเมียกินมันก็พลอยสกปรกไปด้วย มันเป็นเลือดเนื้อที่ชั่วไปตามเงินที่ซื้อของมากินด้วย. ทีนี้ส่วนที่คนอื่นเขาจะเข้าใจหรือไม่เข้าใจเขาเข้าใจเป็นอย่างอื่นนั้นมันเป็นเรื่องสับปลับของ

สังคม ไม่ใช่เรื่องกรรม ไม่ใช่เรื่องของกรรม. เรื่องของกรรมต้องแน่นอน ที่ว่าทำดีแล้วก็ต้องทำดีทำชั่วแล้วก็ต้องชั่ว; ถ้ามีผลพลอยได้อะไรตามมามันก็ต้องพลอยดีและพลอยชั่วตามกรรมที่กระทำนั้น; แล้วเงินของรัฐบาลไทยอย่างเดียวกันนี่แหละ มันกลายเป็นเงินดีหรือเงินชั่วไปก็ได้แล้วแต่มูลเหตุที่เป็นเหตุให้ได้มานี้เป็นการทำความเข้าใจในเรื่องคำสอนที่ว่า ทำดี-ดี, ทำชั่ว-ชั่ว; ทั้งสองกรรมนี้ล้วนแต่ทำให้มีผลดีผลชั่วแล้วก็ปรุงแต่งการเกิดใหม่ทั้งนั้น.

ทีนี้อยากจะกล่าวเลยไปถึงกรรมที่ตรงกันข้าม อีกพวกหนึ่งเรียกง่าย ๆ ว่า กรรมที่ ๓ กรรมที่ ๑ คือกรรมดี, กรรมที่ ๒ คือกรรมชั่ว, คู่นี้ธรรมดาสามัญเป็นเรื่องโลก ๆ ทีนี้กรรมที่ ๓ นี้หรือว่ากรรมที่ตรงกันข้ามนั้น เขาเรียกว่ากรรมไม่ดีไม่ชั่วกรรมไม่ดำไม่ขาว เพราะว่าไม่อาจจะบัญญัติลงไปได้ว่ากรรมดำหรือกรรมขาวกรรมดีหรือกรรมชั่ว นี้ได้แก่การปฏิบัติธรรม (คอยฟังดูให้ดี) *"ชนิดที่ทำให้อยู่เหนือกรรม ชนิดที่ทำให้อยู่เหนือโลก"* ถ้าเรียกอีกอย่างหนึ่งก็คือว่า *"ชนิดที่ทำให้บรรลุมรรคผลนิพพาน;"* การปฏิบัติที่มุ่งไปเพื่อมรรคผลนิพพานโดยตรง ไม่มุ่งเพื่อเกิดใหม่เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ แล้วก็เรียกว่าเป็นกรรมที่ไม่บัญญัติได้ว่าดีหรือชั่ว; เพราะว่ามุ่งหมายที่จะขึ้นเหนือความดีความชั่ว อย่างนี้เรียกว่า *"อริยมรรค."*

ท่านควรจะจดหรือจำไว้เลยว่า อริยมรรคนั้นคือกรรมที่ ๓ ที่ไม่ดีไม่ชั่ว; ใครไปทำกรรมที่ ๓ นี้เข้าแล้วจะอยู่เหนือโลก จะอยู่เหนือกรรมแล้วจะนิพพาน, ดังนั้นจะเห็นได้ทันทีว่า กรรมชนิดนี้ไม่ค่อยมีใครสนใจ, และไม่เคยได้ยินได้ฟังด้วยซ้ำไปสำหรับบางคน; จึงควรทราบไว้ เป็นกรรมที่ทำให้เป็นพระอริยบุคคลอยู่เหนือดีหรือชั่ว. เขาไม่นิยมบัญญัติพระอริยบุคคล พระอรหันต์ หรือมรรคผลนิพพานนี้ว่าดีหรือชั่วอย่างเดียวกับกรรมทั้งสองอย่างข้างต้น; เพราะว่ามันเป็นไปเพื่อไม่เกิด. มันเป็นไปเพื่อหยุดเกิด และอยู่เหนือความเกิด อยู่เหนือโลก; อยู่เหนือทุกข์อยู่เหนืออะไรทุกอย่างเลย, เหนือกิเลสตัณหา เหนืออะไรหมด, มันฆ่ากิเลสตัณหาด้วยอริยมรรคนี้เหมือนกับไฟที่เผากิเลสตัณหา,

อริยมรรคนี่เหมือนกับอาวุธที่ทำลายกิเลสตัณหา, เหมือนกับอะไรก็ตามเถอะที่ทำลายกิเลสตัณหา นี่เป็นกรรมที่ ๓ กรรมนี้ไม่ปรุงแต่งสัตว์; เพราะฉะนั้นที่ว่า เวียน ว่าย ตาย เกิด ไปตามกรรมนั้น มันหมายถึงกรรม ๒ อย่างข้างต้นเท่านั้น คือกรรมดีกรรมชั่วเท่านั้น, ส่วนกรรมที่ ๓ คืออริยมรรคโดยตรงนี้ไม่ปรุงแต่งสัตว์ให้ เวียน ว่าย ตาย เกิด. มันออกจะแปลกหรือว่าออกจะทำให้เข้าใจไม่ค่อยได้สำหรับผู้ที่ไม่เคยฟัง แต่ถ้าฟังดีแล้วก็จะเข้าใจได้. อาตมามีความหวังว่าท่านที่จะเป็นผู้พิพากษานี้ควรจะมีความรู้เรื่องกรรมถึงขนาดนี้ ไม่ใช่มีความรู้อย่างเด็ก ๆ ทั่ว ๆ ไป. คนทั่ว ๆ ไปที่รู้แต่เพียงทำดี, ดี; ทำชั่ว, ชั่ว. เพราะเหตุไร? เพราะเหตุว่าพูดเพียงเท่านั้นในศาสนาอื่นก็มี ในศาสนาไหนก็ตามจะต้องสอนเรื่องทำดี, ดี. ทำชั่ว, ชั่ว. ทั้งนั้น; ฉะนั้นเรื่องกรรมชนิดนั้นยังไม่ใช่ของพุทธศาสนาโดยสมบูรณ์ เพราะมันเป็นของทุกศาสนาทุก ๆ ศาสนา. แต่ถ้าพอเอากรรมที่ ๓ เข้ามากล่าวกันด้วยแล้วละก็ เราก็พูดว่ามันไม่มีกรรม แต่กรรมชนิดนี้ไม่มีในศาสนาอื่น และมีในพุทธศาสนา, เราจึงเรียกว่าหลักกรรมที่สมบูรณ์ ในพระพุทธศาสนานั้น ต้องกล่าวครบอย่างนี้ คือต้องกล่าวถึงกรรมดี กรรมชั่ว แล้วก็กล่าวถึงกรรมอีกประเภทหนึ่งซึ่งมันล้างหมดทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว จนอยู่เหนือกรรมจึงจะเป็นกรรมโดยสมบูรณ์ในพระพุทธศาสนา; เรื่องกรรมที่สมบูรณ์ในพระพุทธศาสนานำมากล่าวเพื่อความสมบูรณ์ในความรู้เรื่องกรรม ตามหลักแห่งพระพุทธศาสนา แล้วก็จับกันให้ได้ว่ามันตรงกันข้ามอยู่กรรมทั่ว ๆ ไป, ดีชั่วทั่ว ๆ ไปนั้น มันปรุงแต่งสัตว์ให้เกิด กรรมที่ ๓ นี้มันไม่ปรุงแต่งสัตว์ให้เกิด.

ทีนี้ย้อนไปพูดถึงเรื่องกรรมดี กรรมชั่ว ซึ่งมีปัญหามากต่อไปอีกหน่อย การให้ผลของกรรมก็สับปลับ ขอให้จดประโยคนี้ หรือจำประโยคนี้ไว้ว่า แม้การให้ผลของกรรมก็สับปลับ. ทำไมจึงว่าอย่างนี้ เพราะว่ามันทำกรรมมาก คน ๆ หนึ่งทำกรรมมาก ในวันหนึ่ง ๆ ก็ยังมีหลายกรรม เป็นเดือนเป็นปีเป็นสิบ ๆ ปีอย่างนี้มันก็มากมาย มันเลยสับปลับในการชิงกันให้ผล. ทีนี้ถ้าอยากจะศึกษาเพื่อกันความเข้าใจผิดเป็น *"มิจฉาทิฏฐิ"*

โดยไม่ไปหลงเชื่อว่ากรรมไม่มี กรรมไม่ให้ผลอะไรทำนองนี้ละก็ท่านแนะให้พิจารณาว่า การให้ผลของกรรมนี้อาจจะแบ่งได้เป็นพวก ๆ เช่นว่า การให้ผลตามเวลา.

การให้ผลตามเวลา นี้ กรรมบางกรรมให้ผลทันตาเลย แล้วกรรมบางกรรมให้ผลในชาติ, ชา-ติ, ชาติถัดไป แล้วก็กรรมบางกรรมนั้นยังล้าหลังไปกว่านั้นอีก; ยังจะให้ผลในหลาย ๆ ชาติถัด ๆ ไป; เหมือนกับที่เรียกว่าสุนัขไล่เนื้อ เมื่อไล่ทันจึงจะกัดอย่างนี้เป็นต้น. แล้วก็กรรมบางชนิดก็ให้ผลเสร็จไปแล้วง่าย ๆ ด้วยการยกเลิกไป; เหมือนกับโจทก์จำเลยประนีประนอมยอมความกันเสียพริบตาเดียวก็เสร็จอย่างนี้ก็มีเช่นเราไปล่วงเกินเขาด้วยวาจาแล้ว เราก็ไปเอาดอกไม้ธูปเทียนไปขอขมาโทษ กรรมนั้นก็เป็นอโหสิกรรมไป คือให้ผลเสร็จเลิกล้างกันไป. นี่ก็เป็นหลักของกรรมในหลักพระพุทธศาสนาเรียกว่าอโหสิ-กรรม; คือกรรมที่เลิกร้างกันไปแล้วทั้ง ๔ อย่างเรียกว่าตามเวลา. ตัวอย่างแรกทันตาเห็นในชาตินี้, อย่างที่ ๒ ชาติหน้า, อย่างที่ ๓ ชาติถัด ๆ ไปไม่รู้เมื่อไร, แล้วอย่างที่ ๔ ก็คือให้ผลเสร็จไปชั่วแวบเดียวชั่วไม่กี่นาทีอย่างนี้ เช่นไปขอโทษก็เลิกกันอย่างนี้.

ทีนี้ถ้าเอาตามหน้าที่, การให้ผลของกรรมตามหน้าที่ของมันนั้นมีอยู่ว่ากรรมบางกรรมนั้นมันให้ผลเป็นการช่วยตกแต่งให้เกิดมา; กรรมบางกรรมให้ผลได้แต่ในลักษณะเป็นการช่วยตกแต่งให้เกิดขึ้นมานั้น ทีนี้กรรมบางกรรมมันให้ผลในทางที่ช่วยอุปถัมภ์ช่วยอุปถัมภ์ให้ยิ่งขึ้นไป ถ้าเกิดมาอย่างไร แล้วก็อุปถัมภ์ ให้มันยิ่งขึ้นไป นี่กรรมบางกรรม คือว่ากรรมชนิดนี้มันช่วยทำให้เกิดไม่ได้ ไม่เหมือนกรรมที่แรกแต่มันช่วยอุปถัมภ์ให้แรงขึ้นได้ ทั้งในทางดีและทางชั่ว. ทีนี้กรรมถัดไปอีกมันช่วยตัดทอน มันช่วยตัดทอนให้น้อยลง เช่นว่าเกิดมาดีมันตัดทอนให้ดีน้อยลง เกิดมาชั่วมันตัดทอนให้ชั่วน้อยลงอย่างนี้เป็นต้น นี้เรียกว่ากรรมตัดทอน ทีนี้มีกรรมอีกกรรมหนึ่งก็คือกรรมตัดขาดเลยซึ่งส่วนมากมักจะเป็นกรรมชั่วตัดทอนความดีให้ขาดไปเลย จนไม่มีโอกาสที่จะรับผลเช่นว่าเขาทำดีนิดเดียว ๆ ๆ ๆ ๆ นี่แล้วเขาทำชั่วอย่างยิ่งทีเดียว มันก็สามารถตัดทอนกรรมดีทั้งหมดได้ หรือว่าทำชั่วนิดเดียว ๆ ๆ ทำกรรมดีอย่างใหญ่หลวง ก็สามารถตัดทอนที

เดียวได้อย่างนี้เป็นต้น กลุ่มนี้จึงมีว่า:- กรรมตกแต่งให้เกิดขึ้นมา, แล้วกรรมช่วยส่งเสริมมันขึ้นไป, แล้วกรรมที่กดมันลงมา, แล้วกรรมชนิดตัดขาดเลย. นี่ตามหน้าที่มีอยู่ ๔ อย่าง.

ทีนี้ถ้าว่ากล่าวตามน้ำหนัก เขาจัดไว้ว่าเป็นกรรมหนักอย่างหนึ่ง และถัดไปก็คือกรรมเบา นี้ตามน้ำหนักแล้ว น้ำหนักมากน้ำหนักน้อยแล้ว. ทีนี้กรรมที่ใกล้ตายที่ทำเมื่อใกล้ตาย นี้ไม่เกี่ยวกับหนักหรือเบา; บางทีมันเป็นกรรมเบาแท้ ๆ ไม่ใช่กรรมหนักอะไรเลย แต่มันผอิญไปทำเข้าเมื่อใกล้ตาย มันก็มีทางที่จะให้ผลได้เร็วกว่ากรรมหนักที่มีอยู่ก็ได้ ก่อนกรรมหนักที่มีอยู่ก็ได้ ซึ่งทำให้สับปลับได้; ซึ่งเขาเปรียบว่าเหมือนกับวัว แม้แต่เป็นลูกวัวตัวเล็ก ๆ; ถ้ามันอยู่ที่ประตูอยู่แล้ว พอเปิดประตูมันก็ออกได้ก่อนวัวตัวใหญ่ที่แข็งแรงเพราะมันอยู่ชิดประตูอย่างนี้เป็นต้น นี่เป็นคำเปรียบ.

ทีนี้อีกกรรมหนึ่งก็เรียกว่ากรรมที่สักแต่ว่าทำ คือว่าไม่มีเจตนาที่จะทำแต่มันมีความไม่ดีอย่างอื่นเช่น ความสะเพร่า ซึ่งเราเอาโทษเขา แต่ตรงที่ความสะเพร่า แต่ไม่เอาโทษเขาว่าเขาเป็นผู้ฆ่าคนอย่างนี้เป็นต้น แต่เขาทำให้คนตายได้เหมือนกัน อย่างนี้ก็เรียกว่ากรรมที่สักว่ากระทำ อาตมาบอกชื่อเป็นไทย ๆ ทั้งนั้นเพราะถ้าบอกชื่อเป็นบาลีแล้วมันยาว มันยุ่งกลุ่มนี้ก็มีว่า:- กรรมหนัก, กรรมเบา, กรรมเมื่อใกล้ตาย, แล้วกรรมที่สักว่าทำ. ที่แท้ก็ไม่ใช่กรรมแต่สักว่ากรรมเช่นการสะเพร่าเป็นต้น.

นี่ท่านเห็นได้แล้วว่ามันตั้งสามกลุ่ม แล้วมันกลุ่มหนึ่งตั้งสี่; มันเป็นสิบสองชนิดเท่านั้น มันก็พอที่จะปนเปกันยุ่ง มันสับสนกัน แล้วก็มีอาการสับปลับจนเราเข้าใจไม่ได้ว่า *"นี่มันผลของกรรมอะไรกัน"* แต่ถึงอย่างไรก็ตามถ้าเราสามารถเข้าใจได้มันก็อาจจะสางได้ว่าอันไหนของกรรมไหน อันไหนระงับไปแล้วเพราะเหตุใด อันไหนยังให้ผลอยู่ในปัจจุบันนี้ อันไหนกำลังจะมา อย่างนี้เป็นต้น. ถ้าเราศึกษาอย่างนี้แล้วเราจะไม่มีความเห็นเป็นมิจฉาทิฏฐิได้เลย ความเห็นเป็นมิจาฉาทิฏฐิเรื่องกรรมมันก็คือว่า เข้าใจว่า กรรมไม่มี กรรมไม่ให้ผล หรือว่ากรรมให้ผลก็ให้ไม่แน่นอน ดีให้เป็นชั่ว ชั่วให้เป็นดี อะไร

ทำนองนั้น นี่เรียกว่าเป็นเรื่องมิจฉาทิฏฐิในเรื่องกรรม. พอเราเข้าใจอย่างนี้แล้วเราก็ไม่เป็นมิจฉาทิฏฐิในเรื่องกรรม ก็นับว่าดี ตรงที่ว่ามีความรู้ถูกต้องด้วย แล้วก็สามารถที่จะปฏิบัติให้พ้นทุกข์ได้ด้วย เราเมื่อยังอยู่เหนือกรรมไม่ได้; คือยังไม่สามารถทำกรรมที่ ๓ ได้ ยังจะต้องเกี่ยวข้องกับ ๒ กรรมแรกแล้วก็พยายามระวังให้ดี ๆ คือให้มันเป็นแต่ในทางที่มีความทุกข์น้อยที่สุด. ถ้าเมื่อจะต้องรับผลกรรมก็ยินดีที่จะรับผลกรรมเพื่อความรู้ที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพื่อความเข็ดหลาบหรือเพื่อความเข้าใจในข้อที่ว่า ถ้าขึ้นชื่อว่ามีกรรมหรือเป็นไปตามกรรมแล้วไม่น่าสนุกเลย, สู้อยู่เหนือกรรมหรือหลุดพ้นไม่ได้อย่างนี้เป็นต้น. นี้เรียกว่าการให้ผลของกรรมเป็นอย่างนี้ และใช้ได้สำหรับกรรมที่ให้ผลให้วิบากปรุงแต่งสัตว์เท่านั้น จึงไม่ใช้กับกรรมที่ ๓ ซึ่งเป็นกรรมไม่ดำไม่ขาว ไม่ปรุงแต่งสัตว์ ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยอะไรหมด ได้แก่ *"อริยมรรค"*; กฎการให้ผลนี้ไม่ใช้กันกับอริยมรรค แต่ใช้กับกรรมดีกรรมชั่ว ๒ อย่างข้างต้น.

ทีนี้เราก็วินิจฉัยกันต่อไปถึงความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับกิเลส; กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม มันสัมพันธ์กันอย่างนี้ กิเลสเป็นเครื่องผลักไสให้ทำกรรม; หรือว่าเพราะมีกิเลสเข้ามาเป็นต้นเหตุ การกระทำนั้นจึงจะจัดเป็นกรรมอย่างที่กล่าวมาแล้วข้างต้น. สิ่งที่เรียกว่ากิเลสนั้นตามตัวมันแปลว่าเครื่องเศร้าหมอง. ตัวหนังสือแปลว่าเครื่องเศร้าหมอง เลอะเทอะหมด; และโดยเหตุที่ว่าความดีก็จัดเป็นกิเลสชั้นละเอียดนั้น มันก็เป็นเครื่องเศร้าหมองชั้นละเอียด. เหมือนอย่างว่าถ้าเราเปื้อนด้วยโคลนด้วยอุจจาระ ปัสสาวะอย่างนี้ เราเรียกว่าสกปรก แต่ถ้าเราเปื้อนด้วยแป้งด้วยน้ำหอมอะไรอย่างนี้ ทำไมเราว่าไม่สกปรก, ที่จริงมันก็เป็นความสกปรกชนิดหนึ่งเหมือนกัน แต่โดยเหตุที่เราถูกลวงด้วยของเป็นคู่ เราจึงเห็นแป้งครีมน้ำหอมอย่างนี้ไม่ใช่ของสกปรก มาแล้วไม่สกปรกไม่เหมือนโคลนเหม็น ๆ หรืออุจจาระ ปัสสาวะอย่างนี้; แต่ที่แท้แล้วมันก็เป็นของที่ทำให้เปื้อนชนิดหนึ่งด้วยเหมือนกัน แต่มันเปื้อนในทางที่ถูกใจของคนที่ทำ ก็เลยไม่เห็นเป็นของเปื้อน. กิเลสก็เหมือนกัน กิเลสหยาบ ๆ มันเปื้อนเน่าเหม็น, เผาผลาญ, เร่าร้อน, แต่กิเลสที่

ละเอียดนั้นมาในรูปสวยงาม หอมหวน หรือเยือกเย็นหรืออะไรก็ตาม แต่ว่าเป็นเรื่องปลอมทั้งนั้น แม้จะเยือกเย็นก็เยือกเย็นปลอม เช่นเย็นอกเย็นใจเพราะมีเงินใช้มาก มีอะไรสวย ๆ งาม ๆ อย่างนี้มันเป็นเรื่องเยือกเย็นปลอม ไม่ใช่เยือกเย็นแท้; ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าขึ้นชื่อว่ากิเลสแล้วก็ จะอย่างดีก็ตามจะอย่างเลวก็ตามเถิดมันเศร้าหมองทั้งนั้น; คือมันทำให้ร้อนให้เป็นทุกข์ไม่โดยตรงก็โดยอ้อม, ไม่อย่างเปิดเผยก็อย่างเร้นลับที่สุด เพราะฉะนั้นพระอริยเจ้าท่านจึงกล่าวว่ากิเลสชั้นละเอียดนี้น่ากลัว หรือสิ่งที่เรียกว่าดีนั้นน่ากลัว. กิเลสหยาบหรือความชั่วนั้นยังไม่น่ากลัวเพราะมันมาเด่น มาในรูปที่เป็นของเป็นอันตรายเปิดเผยเข้ามาทีเดียว เราเข้าใจมันได้ง่าย ๆ เราป้องกันมันได้ง่าย ๆ เราต่อสู้กับมันซึ่งหน้าได้. แต่ทีนี้มันมาในรูปที่น่ารักน่าปรารถนาอย่างนี้; เราก็ไม่รู้ว่านี่เป็นกิเลสหรือเป็นข้าศึกแล้วก็เลยรับเอาเต็มประตู; ที่เห็นกงจักรเป็นดอกบัวไปทำนองนี้ ฉะนั้นความดีหรือกิเลสละเอียดจึงน่ากลัว อย่างว่าถ้ามันมาในรูปของยักษ์หรือมารปิศาจโดยตรง เราก็รู้ว่ามันเป็นมารเป็นปิศาจเราก็ป้องกันได้, แต่ถ้ามันมาในรูปของเทพธิดาหรือนางสาวที่สวยงามอย่างนี้เราจะว่ายังไง เราไม่รู้ เราก็เลยตะครุบเอา แล้วก็เป็นทุกข์ชนิดที่ถอนได้ยากที่สุด. เพราะฉะนั้นพระอริยเจ้าจึงกลัวกิเลสชั้นละเอียดที่เป็นเครื่องปรุงความดี ที่เรียกกันว่าความดี เพราะท่านต้องการจะอยู่เหนือทั้งความชั่วและความดี.

ที่ว่ากิเลสเป็นต้นเหตุของกรรมนั้นไม่ยาก; คิดดูก็เห็นได้ด้วยกันทุกคน กิเลสเป็นเรื่องทางจิตใจ โดยชื่อเป็นหัวโจกใหญ่ ๆ แล้วก็โดยชื่อท่านวางไว้ ๓ คือ โลภะ โทสะ โมหะ แต่ว่าในชื่อหนึ่ง ๆ นี้มันมีแยกแขนงไปได้มากหลาย ๆ ชื่อ เช่น โลภ, มันมีโลภอย่างนั้นโลภอย่างนี้โลภอย่างโน้น เช่น คำว่าโลภ; บางทีก็มีชื่อเป็นว่า ราคะ กำหนัดรักไปก็มี แต่รวมความแล้วก็อยู่ในเครือเดียวกันนั่นแหละคือโลภ พวกโลภทั้งนั้น. ทีนี้โทสะเรียกว่าโกรธบ้าง, เรียกว่าพยาบาทบ้าง, เรียกว่าอึดอัดใจบ้าง, เรียกอื่น ๆ บ้าง; แต่แล้วมันก็คือโทสะอันเดียวกันนั่นแหละ. ทีนี้โมหะความหลงนี้ ก็ยังมีชื่ออื่นเรียกอีกหลาย ๆ ชื่อ แต่รวมความแล้วก็คือความหลง. ทีนี้ชื่อมันมากท่านนักศึกษาจะจัดมันยังไง มันมีอำนาจ

หรือมันมีความหมายในทางที่จะดึงเข้ามาหาเรา ดึงเข้ามากอดรัดไว้ ถือเอาไว้ เข้ามาหาเรา อย่างนี้ นี่เป็นกิเลสพวกแรก คือพวกโลภหรือพวกราคะ, คือว่าของนั้นมันน่ารักน่าปรารถนาแล้วก็ดึงเข้ามา, ที่นี้กิเลสพวกถัดไป พวกโทสะหรือโกธะอะไรก็ตาม กิเลสพวกนี้มันมีอำนาจหรือความหมายในทางผลักออกคือไม่ชอบ ไม่ชอบก็ผลักออก นี่เป็นพวกที่ ๒ พวกโทสะ ทีนี้กิเลสพวกที่ ๓ เรียกว่าโมหะ นี้มันยังไม่รู้มันยังไม่เข้าใจ มันเลยทำไม่ถูก จะดึงเข้ามาก็ไม่ใช่ จะผลักออกไปก็ไม่เชิง คล้ายกับวนๆ เวียนๆ ลังเลอยู่นั่น เรียกว่าเหลือบดูอยู่รอบๆ เวียนดูอยู่รอบๆ ไม่รู้ว่าจะเอาเข้าหรือเอาออก แต่ก็มีความติดพันอย่างยิ่ง สงสัยอย่างยิ่ง ลังเลอย่างยิ่งอย่างนี้ นี่กิเลสพวกโมหะ ดังนั้นกิเลสจะมีชื่อมากมายสักกี่สิบกี่ร้อยก็สุดแท้ รวมกลุ่มกันแล้วก็ได้เป็น ๓ ชนิดเท่านั้น; โลภะ โทสะ โมหะ อันที่หนึ่งก็เป็นเหตุให้ดึงเข้ามาหาเรา แสวงหาเข้ามาหาเรา กอดรัดไว้เป็นของเรา; อันที่สองก็ผลักออกไปเป็นเขาเป็นผู้อื่น เป็นศัตรู มีความคิดในทางทำลายล้าง; ที่นี้พวกที่สามก็ไม่แน่ แต่ก็ละไปได้ ยังติดใจอยู่ ยังข้องใจอยู่ด้วยความสงสัยลังเล, นี่เรียกว่ากิเลส.

ทีนี้มันเป็นเหตุให้ทำกรรมอย่างไร? กิเลสพวกแรกก็ทำให้ตะครุบหรือแสวงหา, หรือขวนขวายอะไรทำนองนั้น มันก็ทำกรรมชนิดที่สมรูปกัน ติดตามแสวงหา หลงรัก พัวพัน ไม่ได้ก็ขโมย ไม่ได้อย่างบริสุทธิ์ก็ขโมยเอา หรือข่มเหงเอา หรือทำอะไรก็ตามให้มันได้มาก็แล้วกัน ฉะนั้นปาณาติบาต หรือ อทินนาทานนี้มันเกิดขึ้นได้เยอะแยะเพราะกิเลสข้อนี้.

ทีนี้กิเลสข้อที่ ๒ ที่ว่าผลักออกไม่ชอบ นี่มันก็เป็นเหตุให้ฆ่าคน ลักของๆ คน หรือว่ากระทำอะไรบางอย่าง แม้แต่ว่าการล่วงละเมิดของรักอย่างนี้ บางทีก็ไม่ได้ทำเพราะความรัก แต่ทำเพราะเกลียดเจ้าของ อย่างนี้ก็มี; แล้วมันก็เป็นเหตุให้ผิดปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร หรืออะไรต่างๆ ได้ แม้เพราะโทสะ.

ทีนี้โมหะ นี้มันก็มีทางที่จะทำกรรมของมัน ไปตามประสาโมหะคือ โง่หลงไม่รู้ ก็ทำไปอีกแบบหนึ่ง; แต่ก็จัดเป็นกรรมด้วยเหมือนกัน ทำไปด้วยความโง่อย่างนี้ก็จัด

เป็นกรรมด้วยเหมือนกัน. ฉะนั้นการกระทำไม่ว่าชนิดไหนหมดจะต้องมีกิเลส

การกระทำกรรมไม่ว่าชนิดไหนหมด ต้องมีกิเลสเป็นมูลเหตุทั้งนั้นไม่ข้อใดก็ข้อหนึ่ง แม้จะมีการเจือกันบ้าง. กรรมบางกรรมจะเจือด้วยกิเลส ๒ กิเลส; มันก็ต้องมีกิเลสนำหน้าอยู่กิเลสหนึ่งเสมอไป อันหนึ่งก็เป็นของฝาก. ดังนั้นจึงกล่าวว่า ต้องทำกรรมนี้ด้วยโลภะ หรือด้วยโทสะ หรือด้วยโมหะนี่โดยแน่นอน กรรมกับกิเลสจึงเป็นสิ่งที่ไม่แยกกันได้ เพราะว่าถ้าไม่มีกิเลสแล้วก็ไม่ทำกรรมได้ จะมีกรรมโดยไม่มีกิเลสไม่ได้; แต่ถ้ามีกิเลสแล้วก็ยากที่จะไม่ให้ทำกรรม. เพราะเหตุใด? เพราะเหตุที่ว่ากิเลสนั้นมันก็เป็นกรรมอยู่ในตัวมันเองได้ ในเมื่อความคิดนั้นได้เป็นไปโดยสมบูรณ์ เช่นเกิดความโลภขึ้นมาเป็นกิเลส แล้วคิดจะลักเท่านั้น ท่านจัดเป็นมโนกรรม กรรมนี้เรียกว่ากรรมโดยสมบูรณ์แล้วเหมือนกัน. ถ้าพูดออกมาก็เป็นวจีกรรม ไปลักเข้าจริง ๆ ก็เป็นกายกรรม กายกรรมนี่มันทำได้ทั้งทางใจทั้งทางคำพูด และทั้งทางมือเท้า ทางร่างกายนี้ กิเลสจึงต้องเป็นเหตุให้เกิดกรรมเสมอ อย่างน้อยก็เป็นมโนกรรมคือการคิด. พอโกรธขึ้นมาคิดจะฆ่าเขา ความคิดนั้นก็เป็นมโนกรรม เป็นกรรมไปแล้วโดยสมบูรณ์หรือโง่คิดไปในทางเบียดเบียน พยาบาท คิดไปในทางทำผู้อื่นให้เดือดร้อน ทำตัวเองให้เดือดร้อน นี้ก็จัดเป็นมโนกรรมแล้วเหมือนกัน; เพราะฉะนั้นกิเลสเป็นเหตุให้เกิดกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม อย่างใดอย่างหนึ่งโดยแน่นอน. ทีนี้ที่ว่าฝ่ายดีนั่นก็เป็นกรรมเหมือนกัน; คิดดี พูดดี ทำดี ก็จัดเป็นกรรมเหมือนกัน และฝ่ายดีก็อาศัยกิเลสที่ถูกต้องกิเลสชั้นดีได้เหมือนกัน เช่นว่าเราอยากจะเกิดเป็นเทวดาอย่างนี้; มีความโลภที่จะได้ทรัพย์สมบัติอย่างเทวดาอย่างนี้ ก็อุตส่าห์ทำความดีเพื่อให้ได้เกิดเป็นเทวดาอย่างนี้ก็เรียกว่าความโลภชั้นดี ชั้นละเอียด เป็นเหตุให้ทำกรรมที่ดี หรือยิ่งไปกว่านั้นอีกเราอยากจะมีจิตใจอย่างพรหม คือว่าอยากจะเป็นพรหมขึ้นมาแล้ว คือทำการเจริญวิธีปฏิบัติชนิดที่ทำให้จิตใจเหมือนพรหม เช่นพรหมวิหารหรือฌานสมาบัติต่าง ๆ อย่างนี้เราก็ได้เป็นพรหม มีจิตใจอย่างพรหม นี่ก็ต้องอาศัยความอยากความโลภชั้นดีชนิดดีจึงว่าเป็นกรรมดีอย่างนี้ บัญญัติได้ว่าดี แต่ไม่ใช่พ้นทุกข์; ไม่ใช่เรื่อง

กรรมที่ ๓ เกิดเป็นพรหมก็ได้ทุกข์อย่างพรหม แต่เขามองไม่เห็นเขาก็อยากไปก่อน. ฉะนั้น จึงว่ากิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรมทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว กรรมทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่วมาจากกิเลส ไม่อย่างหยาบก็อย่างละเอียดอย่างซ่อนเร้น; เพราะฉะนั้นจึงกล่าวสั้น ๆ ว่า กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม. ทีนี้เมื่อทำกรรมลงไปแล้วไม่ต้องสงสัยต้องผลมีกรรม มันกฎเกณฑ์อันเดียวกันที่ว่ากิริยา แล้วก็ต้องมีปฏิกิริยา เช่นว่ากิ่งไม้หล่นลงมาอย่างนี้ หรือพัดลมขาดลงมาจากเพดานอย่างนี้ เป็นกิริยาเฉย ๆ นี่มันก็ต้องมีปฏิกิริยาเช่นทำให้กระดานสะเทือนโครมใหญ่ หรือว่าคนที่นั่งตรงนั้นศีรษะแตกไปอย่างนี้ มันก็เป็นปฏิกิริยาอย่างชนิดที่ต้องมีแน่ ๆ ไม่มากก็น้อย; กรรมก็เหมือนกันต้องมีวิบากทุกอันไปตามสมควรแก่กรรมนั้น เป็นสิ่งที่หลีกไม่ได้ จึงให้ถือว่ากรรมกับวิบากนี่คู่กันอย่างนี้. ทีนี้วิบากกรรมนี้มันเนื่องไปได้ถึงชาติถัดไป ชาตินี้ทำกรรมแล้วผลของกรรมในชาตินี้เนื่องไปถึงชาติถัดไป.

ทีนี้ คำว่าชาตินี้ ท่านทั้งหลายจะเอาความหมายไหนต้องให้แน่กันเสียก่อนตามหลักของพระพุทธศาสนา. คำว่าชาติหมายถึงการเกิดความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกูหรือของกูอย่างที่อธิบายแล้ววันก่อนนั้นแหละ ชาติตามหลักของพระพุทธศาสนาแท้ ๆ หมายความอย่างนั้น. ส่วนชาติภาษาชาวบ้านหรือโลกียโวหาร เขาเรียกว่าโลกียโวหารตามภาษาชาวบ้านพูดหมายถึงคลอดมาจากท้องแม่ แล้วก็อยู่ไปราว ๑๐๐ ปี ก็ตาย สิ้นชาติหนึ่งอย่างนี้ เป็นชาติภาษาชาวบ้านพูด มันเกิดทีตายที คนหนึ่งชาติหนึ่ง. ส่วนชาติตามภาษาธรรมะที่เรียกว่าปรมัตถโวหาร หรือโลกุตตรโวหารก็ตาม, ***ชาติตามปรมัตถโวหารนั้น หมายถึงการเกิดแห่งตัวกูที่พลุ่งขึ้นมาด้วยความยึดถือเป็นตัวกูพลุ่งอยู่แล้ว นั่นแหละเรียกว่าเกิดแล้ว; ถ้าความรู้สึกว่าตัวกูนั้นดับไปก็เรียกว่าตาย*** แล้ว; เพราะฉะนั้นเราเกิดได้วันหนึ่งหลายชาติหลายสิบชาติดังที่ได้อธิบายแล้วในวันก่อน. แล้วความมุ่งหมายก็คือชาติในลักษณะเช่นนี้ เมื่อเรื่องนี้เกิดขึ้น ได้รับผลเป็นทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งไปแล้ว มันเหลืออิทธิพลอะไรบางอย่าง สำหรับทำให้การเกิดชาติหลังความคิดคราวหลังจะต้องเป็นไปตามความสัมพันธ์ของการเกิดชาติก่อนหรือความคิดคราวก่อนนั้นด้วยตามสมควรเสมอ. เช่นว่าเราคิดผิดแล้วก็ได้รับความร้อนใจ;

ทีนี้มันก็มีผลทำให้เป็นความคิดใหม่ที่จะเป็นไปในทางไหนก็สุดแท้ คำแก้ตัวมันเป็นความผิดยิ่งขึ้นไปอีกก็ได้ หรือเพราะว่าเราได้ทำกรรมอันหนึ่ง ได้รับผลดีเป็นที่พอใจถูกใจ แล้วมันก็อยากจะทำอันอื่นอีกตามนั้น ในลักษณะนั้นอีก. ความฉลาดของความคิดครั้งแรกเป็นปัจจัยของความฉลาดของความคิดคราวหลังก็ได้; ความโง่ของความคิดเรื่องแรกกรณีแรก รายแรกนี้มันเป็นปัจจัยของความโง่รายหลังก็ได้; มันแล้วแต่ว่ามันจะสัมพันธ์กันอย่างไร.

ที่เรียกว่าระลึกชาติระลึกชาติได้ถอยหลังมาก ๆ หมายถึงการระลึกชาติอย่างนี้, อย่างความคิดนี้ก็ได้ เช่นว่าเราระลึกว่าเมื่อชั่วโมงที่แล้วมาเราได้มีความคิดอย่างไรบ้าง เกิดตัวกูของกูอะไรบ้างขึ้นมาบ้าง มีผลเป็นอย่างไร เดือดร้อนยังไง แล้วก็ชั่วโมงถัดไป แล้วก็ชั่วโมงถัดไปแล้วก็ชั่วโมงถัดไป ก็ระลึกได้หลายชาติ; และระลึกไปถึงวานนี้ เมื่อวานนี้ตื่นนอนขึ้นมาตอนเช้า ตอนสาย ตอนบ่าย ตอนค่ำ ตอนเย็นมันมีเรื่องอะไรบ้างที่เป็นชาติ ๆ เป็นตัวกูของกู เร่าร้อนกี่ชาติ ๆ มันก็หลายสิบชาติแล้ว หรือถอยหลังไปถึงวันวาน วานซืน เรื่อยไปจนสิบวันร้อยวันพันวันหมื่นวันแสนวันอย่างนี้ ระลึกถอยหลังอย่างนี้ก็นับเป็นอสงไขยชาติ. ถ้าใครสามารถระลึกได้อย่างนี้ก็เรียกว่าคนนั้นระลึกชาติได้ ยังยากหรือยังเก่งกว่าระลึกเป็นชาติ ๆ อย่างที่เขาพูดกันเสียอีก; เช่นชาตินี้ตายทีแล้ว ชาติก่อนมีอะไรบ้าง ยังไม่สำคัญเท่าที่ว่ากระแสของการกระทำที่เนื่องกันเกี่ยวกับตัวกูของกู, ที่มันทะยอยกันมาวันหนึ่ง เดือนหนึ่ง ปีหนึ่ง ที่แล้วมานั้น ขอให้ระลึกมันได้นั่นแหละ เรียกว่าระลึกชาติได้ แล้วจะมองเห็นทันทีว่าชาติหนึ่งมันมีปฏิกิริยาหรือมีวิบากก็ตาม สืบเนื่องไปถึงชาติถัดไป ๆ ๆ อย่างไร. นี่เป็นคำอธิบายของคำว่า กรรมนี้มันให้ผล ผล กรรมไปถึงชาติหลัง ๆ ได้; โดยปรมัตถโวหารหรือโดยคำพูดที่แท้จริงไม่ใช่สมมติแล้วต้องเป็นอย่างนี้. เราจึงเห็นได้ว่า กรรมแล้วก็ผลกรรมนี้มันมีความสัมพันธ์กับการเกิดใหม่; เพราะฉะนั้นมันจึงวกไปทำให้เกิดความอยากอย่างเดียวกันอีก หรือแปลกออกไปบ้างตามสมควรแก่กรณี เมื่ออยากใหม่ก็เป็นกิเลสขึ้นมาอีก แล้วก็ทำอีกแล้วก็ได้รับผลอีก.

ท่านจำคำสามคำนี้ไว้ให้ดีว่า อยากทำนี้เป็นกิเลส, ทำลงไปแล้วเป็นกรรม,

ได้ผลมาเป็นวิบาก; และวิบากนี้ก่อให้เกิดกิเลสใหม่. วิบากหรือผลกรรมนี่มันจะต้องก่อความรู้สึกความคิดนึก ความอยาก ความปรารถนาอันใหม่ขึ้นมาอีก; มันก็เป็นกิเลสอีกแล้วก็ทำกรรมอีก แล้วก็รับผลกรรมอีก; แล้วก่อกิเลสใหม่อีกแล้วทำกรรมอีกแล้วรับผลกรรมอีก; เป็นสามอยู่เสมอ กลุ่มหนึ่งสามอยู่เสมอคือกิเลส กรรม และวิบาก. ถ้าเป็นไทยก็ว่า ความอยาก, การกระทำ, และการได้รับผลของการกระทำเป็นสามเส้าอย่างนี้ พอมันเป็นสามเส้าครบวงกลมแล้วก็เรียกว่า *"วัฏฏะ"* วัฏฏะแปลว่าวงกลม วงกลมวงหนึ่งประกอบด้วยส่วนสามส่วนคือ ความอยาก การกระทำ และได้รับผลของการกระทำ. นี่เรียกว่าวงกลมวงหนึ่งนี่คือวัฏฏะ; เรียกเป็นบาลีว่าวัฏฏะแปลว่าวงกลม. ทีนี้ถ้าวงกลมหลายวงเกิดขึ้นพร้อมกันไปอย่างนี้เป็นอย่างนี้ก็เรียกว่าสังสารวัฏ หรือวัฏสงสาร ก็สุดแท้เรียกเป็นบาลีว่าสังสารวัฏ. ถ้าเรียกเป็นไทยว่าวัฏสงสาร ก็คือว่า: เราอยากแล้วทำ, ทำแล้วได้ผล, ได้ผลแล้วหยุดอยากไม่ได้ มันอยากอย่างอื่นต่อไปอีก. ลองคิดดูไม่ต้องอธิบายมากมายมันก็อยากอย่างอื่นอีก แล้วทำอีกทำได้ผลอีกแล้วก็อยากอย่างอื่นอีกอย่างนี้ มันจึงเป็นเหมือนกับลูกโซ่แล้วก็เรียกว่าสังสารวัฏ วัฏฏะแปลว่าวงกลม สังสาระแปลว่าไหลเรื่อย สังสาระนี้ไม่ใช่แปลว่าสงสาร ที่เรามาใช้เป็นภาษาไทยว่าสงสารเขาอย่างนี้ ที่จริงมันก็คือว่าเพราะเขาไหลเรื่อย ไหลไปอย่างน่าทุเรศอย่างน่าสมเพชอย่างทนทรมานแล้วเราก็เอ็นดูเขา เพราะเขาตกอยู่ในสังสาร ก็เลยเรียกความเมตตากรุณานี้ ว่าความสงสาร; ฉะนั้นคำว่าสงสารนี้ไม่ใช่ภาษาบาลี เป็นภาษาไทยว่าเอาเอง. คำว่าสงสารในภาษาบาลีหมายถึงสายที่คล้องกันของวงกลมคือลูกโซ่นี้ กิเลส กรรมวิบาก ๆ ๆ. เราจึงเห็นได้ว่ากิเลสกรรมวิบากนี้วงหนึ่ง แล้ววิบากของวงนี้มันไปก่อกิเลสของวงใหม่แล้วเป็น กิเลส กรรม วิบาก แล้ววิบากของวงนี้ไปก่อกิเลสของวงใหม่อย่างนี้เรื่อยไปเป็นสายอย่างนี้ นี่คือสังสารวัฏ. สังสารวัฏจึงเป็นสิ่งที่มี ที่กำลังมีที่อยู่ในเรา แม้ที่นั่งอยู่ที่นี่ ไม่ใช่จะมีต่อเมื่อตายแล้ว ก็ได้กล่าวแล้วว่าชาติ, ชา-ติ หรือความเกิดนั้นเกิดได้วันหนึ่ง ๆ ไม่รู้สักกี่ชาติ ฉะนั้นการที่มันเกิดทะยอยกันนั่นแหละคือสังสารวัฏ; ฉะนั้นในวันหนึ่ง ๆ ก็เป็นสังสารวัฏ สองวัน

ก็เป็นสังสารวัฏ สามวันก็เป็นสังสารวัฏ แล้วก็เนื่องกันไปเป็นสาย มีเหตุมีปัจจัยเนื่องกัน จึงพูดได้ว่าเรากำลังอยู่ในสังสารวัฏ หรือเรากำลังเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏเหมือนกับตกลงไปในน้ำวน แล้วก็ว่ายอยู่ในน้ำวนออกมาไม่ได้ เพราะมันวน วนของกิเลสของกรรมและของวิบาก, เหมือนว่าเราตกอยู่ในทะเลวนในน้ำวน จึงเวียนว่ายอยู่ในนั้น, นี่แหละอาการที่ว่าเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏเป็นอย่างนี้. ถ้าเรามองเห็นในลักษณะอย่างนี้จริง ๆ; ทุกคนจะต้องสะดุ้ง จะสมเพชตัวเอง ว่าเกิดมาย่ำเท้าอยู่ในสังสารวัฏอย่างน่าสงสาร; ทำอย่างไร ๆ ก็ออกไปจากวงล้อมของ กิเลส กรรม วิบาก, กิเลส กรรม วิบาก, กิเลส กรรม วิบาก นี้ไม่ได้, มีอาการเหมือนกับว่าเป็นทาสของกิเลส เป็นบ่าวของกิเลส ทนทำไปตามอำนาจของกิเลสในการที่จะหมุนอยู่ในวงกลมนี้. นี่หลักพระพุทธศาสนาสอนให้มองเห็นความเป็นจริงที่เกี่ยวกับชีวิตอย่างนี้เสียก่อน แล้วจึงสอนเรื่องวิธีที่จะหลุดขึ้นมาได้อย่างไร จะถอนตัวให้ออกมาได้อย่างไร.

ทีนี้มันมีสิ่งที่ควรจะสนใจอยู่อีกข้อหนึ่งก็คือข้อที่ว่า วัฏสงสาร แม้อย่างนี้ก็เป็นอนัตตา คือว่า ***กิเลสมันก็เป็นอนัตตา, กรรมมันก็เป็นอนัตตา, ผลกรรมก็เป็นอนัตตา, รวมกันเข้าเป็นวงกลมเป็นวัฏฏะก็เป็นอนัตตา, ต่อกันเป็นสายยาวยืดเป็นสังสารวัฏก็ยังเป็นอนัตตา อนัตตาอยู่นั่นเอง.*** ทำไมมันจึงเป็นไปได้ทั้ง ๆ ที่มันเป็นอนัตตา ไม่มีตัวตน ไม่ใช่ตัวตน นี่ถ้าเข้าใจไม่ได้ก็เรียกว่า เข้าใจพุทธศาสนาไม่ได้หรือกำลังงงอยู่ทีเดียว. นี่ก็เพราะเขาบอกความจริงกันในตอนนี้เองว่า ตัวกูของกูที่กล่าวมาแล้ว ที่โผล่ขึ้นมาแล้วนี่มันก็เป็นอนัตตา มันไม่ใช่เป็นตัวตนที่แท้จริงอะไรเลย มันเป็นความคิดปรุงขึ้นมา ความยึดมั่นถือมั่นของความคิดที่ปรุงขึ้นมาด้วยความโง่ ความหลง ยึดมั่น คิดนึกยึดมั่นถือมั่นเอาเองว่าเป็นตัวกูเป็นของกู; แท้จริงมันเป็นอุปาทานที่เพิ่งเกิดมาจากตัณหา ตัณหาเกิดมาจากเวทนา เวทนามันเกิดมาจากผัสสะ ผัสสะมันเกิดมาจากอายตนะ อายตนะเกิดมาจากนามรูป เหมือนกับที่กล่าวมาแล้วในเรื่อง ปฏิจจสมุปบาท แต่ทุกอย่างทุกตอนทุกชั้นเป็นเพียงมายา อาศัยสิ่งหนึ่งเกิดขึ้น อาศัยสิ่งหนึ่งเกิดขึ้น อาศัยสิ่งหนึ่งเกิดขึ้น ตัวกูของกูที่

เป็นความรู้สึกอันนั้นก็เป็นอนัตตา หรือไม่มีตัวจริงเป็นความยึดมั่นถือมั่น แต่มันทำให้นามรูปหรือร่างกายจิตใจนี้เป็นทุกข์ได้ทั้ง ๆ ที่เป็นอนัตตา. กิเลสมันก็ไม่ใช่ตัวตน มันเป็นของเพิ่งเกิดตามสิ่งแวดล้อมที่ปรุงขึ้นมา ทั้ง ๆ ที่เป็นอนัตตา ก็ทำให้จิตใจร่างกายนี้เร่าร้อนได้. กรรมไม่มีตัวตนผีสางที่ไหน มันมีแต่ใจที่ประกอบอยู่ด้วยกิเลส, แล้วมันก็เคลื่อนไหวไปตามกิเลส. ร่างกายนี้ก็ไม่ใช่ตัวตน, จิตนั้นก็ไม่ใช่ตัวตน เพราะเป็นธรรมชาติอันหนึ่งเป็นธาตุอันหนึ่ง ดังนั้นความรู้สึกที่เกิดขึ้นในจิตก็ไม่ใช่ตัวตน มันเป็นธรรมชาติอันหนึ่งที่มันจะต้องเกิดอย่างนั้น ในเมื่อมันได้รับการผสมปรุงแต่งอย่างนี้ แวดล้อมอย่างนี้. ทีนี้ความคิดมันก็เป็นเหตุให้ทำกรรมได้ แล้วกรรมก็คือร่างกายจิตใจที่เคลื่อนไหวไปตามความคิดหรือกิเลส; เพราะฉะนั้นกรรมนั้นมันก็เป็นอนัตตา แต่แล้วมันก็ยังมีผลได้อยู่นั่นเอง แม้เป็นอนัตตาก็ยังมีผลเป็นวิบากอย่างนั้นอย่างนี้ ที่ปรากฏแก่ร่างกายนี้หรือใจนี้. เพราะฉะนั้นผลกรรมที่เป็นอนัตตายังทำให้เกิดความรู้สึกสบายก็ได้ ไม่สบายก็ได้ ชอบก็ได้ ไม่ชอบก็ได้ สุขก็ได้ทุกข์ก็ได้ ดีก็ได้ชั่วก็ได้ ทั้งที่เป็นอนัตตา นี่เป็นตอนที่เข้าใจยากที่สุดของพุทธศาสนา. ฉะนั้นต้องอาศัยความไม่ประมาท; มองเห็นให้จริงตามที่หลักเกณฑ์ของ *"ปฏิจจสมุปบาท"* ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ว่าไม่มีอะไรเป็น *"อัตตา"*; แต่เป็น *"อนัตตา"*. แต่ทั้งที่เป็นอนัตตามันมีโผล่ให้เห็นรูปเป็นกิเลส เป็นกรรมเป็นวิบากได้; เป็นกิเลสขึ้นมาแล้วมันก็มีกรรมแล้วก็มีวิบากมันหล่อเลี้ยงกันเองอยู่เรื่อย นี่เรียกว่าวงกลมของกิเลสของกรรมของวิบากแท้ ๆ เท่านั้นแหละ แต่เราไปเรียกว่าของเราของฉันของนาย ก. นาย ข. นาย ค. นาย ง. ของเทวดาองค์นั้นของอะไรองค์นี้เป็นต้น เป็นอัตตาไป คือว่าเป็นของใคร คนใดคนหนึ่งซึ่งเป็นตัวตนแท้จริงไป. ที่จริงเป็นเพียงธรรมชาติแห่งการไหลเวียนของ กิเลส กรรม และวิบาก จนกว่ามันจะหยุด. เมื่อหยุด, ความหยุดนั้นก็เป็นอนัตตา ความไหลก็เป็นอนัตตา แต่ยังเห็นไม่ได้เข้าใจไม่ได้ เพราะความคิดความสำคัญว่าตัวกู ว่าของกูนี่มันแบ่งเต็มที่อยู่เรื่อย มันเข้าแทนที่ความจริงอยู่เรื่อย หลงไปเรื่อย.

ทีนี้ความที่กิเลสเกิดเป็นตัวกูเป็นของกูนี้มันรุนแรงมาก; ถึงกับเขาบัญญัติใหม่เป็นคำขึ้นมา ๒ คำว่า *"อหังการ"* คำหนึ่ง *"มมังการ"* คำหนึ่ง เป็นสองคำ; อหังการนั่นแหละคือตัวกู, มมังการนั่นแหละคือของกู *"อหัง"* แปลว่าเราหรือกู *"การะ"* แปลว่ากระทำ, อหังการแปลว่าการกระทำความยึดมั่นว่ากู *"มะมะ"* แปลว่าของเรา *"การะ"* แปลว่าทำ, มมังการก็แปลว่าการกระทำการยึดมั่นว่าของเรา. นี้เราปุถุชนทั้งหมดนี้เต็มอัดอยู่ด้วยอหังการและมมังการ. อหังการนั้นไม่ใช่หมายถึงความจองหองอย่างเดียว ในภาษาไทยเรา Dictionary ปทานุกรมภาษาไทยเราอาจจะให้ความหมายของคำอหังการนี้ว่าจองหอง. แต่คำว่าอหังการไม่ได้หมายแต่จองหองอย่างเดียว มันหมายถึงมีความรู้สึกยึดมั่นว่าตัวกูก็แล้วกัน แล้วตัวกูจะเป็นอะไรก็อย่าง จองหองหรือไม่จองหอง จะเป็นฝ่ายแพ้หรือฝ่ายชนะเป็นอหังการทั้งนั้น; จะถูกเขาข่มขี่จนโงไม่ขึ้นก็ยังเป็นอหังการ คือมีตัวกูอยู่นั่นเอง ตัวกูนี้ไม่หมดไปได้. ฉะนั้นมันก็มีกิเลสอยู่เรื่อยตลอดเวลาที่อหังการยังมีอยู่ และนั่นคือต้นตอของกิเลส นั่นคืออวิชชา อวิชชาทำให้ยึดมั่นถือมั่นในอหังการ มมังการมีอหังการมีมมังการ คือรู้สึกว่าตัวกูหรือของกูเต็มอัดอยู่เสมอ. ***นี่คือรากฐานอันมั่นคงของกิเลสเขาเรียกว่าอหังการ, มมังการ*** ให้รักก็ได้, ให้โกรธก็ได้, ให้หลงก็ได้, ให้โลภก็ได้. อหังการ, มมังการ เราทำอะไรไปเพราะเห็นแก่ตัวเราหรือของ ๆ เราทั้งนั้น ขอให้คิดดูเถอะ ไม่มีอะไรมากกว่านี้ เราทำอะไรลงไปตามอำนาจของกิเลสตามปกตินี้ เพราะอหังการ คือความเห็นว่าเรา; เพราะมมังการคือความเห็นว่าของเรา เช่น เพราะเห็นแก่ลูกของเรา เมียของเรา คนของเรา พ่อแม่ของเราอะไรของเราตาม แล้วก็ทำไปตามกิเลส. อหังการมมังการเป็นเหตุให้คนทำอะไรไปตามกิเลส เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงกิเลส เป็นรากฐานของกิเลส ถ้าอันนี้ยังไม่ถูกตัดไปละก็แปลว่ากิเลสยังไม่ถูกขุดราก. กิเลสยังไม่ถูกขุดรากหมายความว่ามันไม่อาจจะหมดไปได้ เหมือนกับหญ้าคาอย่างนี้จะต้องตัดและเผาไฟอย่างไรข้างบนนี้ ถ้ารากยังไม่ถูกขุด ไม่ถูกทำลายแล้ว มันไม่ตายได้ มันงอกมาอีก เดี๋ยวเดียวมันก็งอกมาอีก เดี๋ยวมันเกิดงอกมากกว่าเดิมอีกก็มี ต้องขุดรากของมัน คือ ทำลายอหังการ

มมังการนี้ให้หมดไป แล้วเราก็จะหลุดพ้น หลุดพ้นจากอำนาจของกิเลส หลุดพ้นจากอำนาจของกรรม หลุดพ้นจากวงของสังสารวัฏ ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป. นี่เป็นจุดหมายปลายทางของพระพุทธศาสนา เป็นที่มุ่งหมายของพระพุทธศาสนา; เราเรียกว่าความหลุดพ้นหรือนิพพาน แล้วแต่จะเรียก.

ถ้าดับกิเลส ดับอำนาจของกรรม ทำลายสังสารวัฏขาดลงไปได้ แล้วจะเรียกว่าหลุดพ้นก็ได้ เรียกว่านิพพานก็ได้ เรียกว่าดับทุกข์สิ้นเชิงก็ได้ เรียกว่าถึงที่สุดของพรหมจรรย์ก็ได้, เรียกว่าสิ้นชาติสิ้นภพก็ได้; แล้วแต่จะเรียก มันมีความหมายเหมือนกันหมด เมื่อนั้นแหละคือความที่ไม่มีทุกข์เลย. ความที่ไม่มีทุกข์เลยจะไปเรียกสมมติความไม่มีทุกข์เลยว่าเป็นความสุขหรือว่าอะไรมันแล้วแต่ภาษา แต่ถ้าเรียกไปด้วยความยึดถือแล้วละก็ไม่ใช่ทั้งนั้น เพราะว่าพระนิพพานจะมาเป็นสุขชนิดที่เป็นความเอร็ดอร่อยสนุกสนาน เพลิดเพลินอะไรอย่างนี้ไม่ได้ มันคนละคำ. ความสุขชนิดที่สุกร้อน ก. สะกดก็มี สุกเพราะว่าไฟเผา ไฟต้มหรือเผามันก็สุก สุกอย่างนั้นคือสุขเวทนา สุข ข. สะกดยังพอดูได้ เรียกว่าไม่ต้องสู้ทน หรือว่าทนอยู่ในลักษณะที่พอทนได้ แต่อย่างนั้นก็ยังไม่ตรงกับความหมายของความสุข หรืออะไรก็ตามที่เนื่องด้วยนิพพาน ถ้าจะพูดว่านิพพานให้ความสุข นำมาซึ่งความสุข ให้เกิดรสที่ความสุขแล้ว ขอให้เข้าใจว่าสุขชนิดนั้นจะไม่เหมือนกับสุขอย่างที่เรารู้จักกัน จะเป็นสุขเย็นหรือสุขร้อนก็ตามมันยังสูงกว่านั้นยังประณีตกว่านั้น ดังนั้นเราจะได้วินิจฉัยกันในวันหลังถึงข้อที่ว่า: ผลของการปฏิบัติธรรม หรือพระนิพพาน หรือมรรคผลนิพพานนี้ เป็นอย่างไร? เพื่อความเข้าใจโดยสมบูรณ์ในหลักของพระพุทธศาสนาสืบไป.

อาตมาขอยุติการบรรยายในวันนี้ เพราะหมดเวลาลงเพียงเท่านี้.

คำบรรยาย "หลักพระพุทธศาสนา" ครั้งที่ ๔/๒๕๐๔

เรื่อง มายากับของจริง

ภิกขุ พุทธทาส อินทปัญโญ

บรรยายอบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา ณ กระทรวงยุติธรรม

๒ มกราคม ๒๕๐๔

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

ในโอกาสแห่งการบรรยายครั้งที่ ๕ นี้ อาตมาจะได้กล่าวถึงเรื่อง **"มายา"** กับ **"ของจริง"** หรือความจริง. การที่ต้องกล่าวเรื่องนี้ก็เพราะเหตุว่าความยากลำยากเกี่ยวกับการดับทุกข์ มันอยู่ตรงที่หลงในเรื่องมายาเป็นของจริง หรือเข้าไม่ถึงของจริง; หรือถ้าจะกล่าวมาอีกทางหนึ่งก็กล่าวได้เหมือนกันว่า ความรู้และการปฏิบัติในพระพุทธศาสนานั้น ก็เพื่อจะให้มองทะลุสิ่งที่เป็นมายาและเห็นของจริง. ถ้าหากว่าไม่มีสิ่งที่เรียกว่ามายาแล้ว สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่ตกอยู่ในห้วงของความทุกข์ยากลำบากที่เกี่ยวกับกิเลส เพราะฉะนั้นการรู้เรื่องสิ่งที่เป็นมายาให้ถูกต้องว่าเป็นมายาอย่างไรนั้น เป็นความจำเป็นอย่างยิ่งและเป็นวิธีลัดหรือง่ายในการที่จะเข้าถึงตัวของจริงโดยเฉพาะคือตัวศาสนา.

ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ถึงเรื่องอริยสัจจ์ เรื่องปฏิจจสมุปบาท เรื่องกรรมเรื่องสังสารวัฏเหล่านี้ ก็เป็นการกล่าวถึงเรื่องสิ่งซึ่งเป็นมายาอยู่ด้วยเหมือนกัน แต่ว่าไม่ได้ระบุชัดในแง่ที่เป็นมายา เช่นเรื่อง ปฏิจจสมุปบาท ที่แสดงให้เห็นชัดว่าความทุกข์เกิดขึ้นอย่างไร?

ความรู้สึกยึดถือว่าตัวเราหรือของเราเกิดขึ้นอย่างไร? นั่นแหละคือแสดงถึงสิ่งที่ปิดบังให้เข้าใจผิด; ให้เห็นว่าที่จริงไม่มีตัวเราหรือตัวคนตัวตน. มีแต่ธรรมะอาศัยกับธรรมชาติ มีแต่ธรรมะในความหมายของธรรมชาติ อาศัยกันเกิดขึ้นอาศัยกันเกิดขึ้นตามลำดับ แต่แล้วจิตที่ปราศจากความรู้ที่ถูกต้อง ไปยึดเอาด้วยความสำคัญมั่นหมายให้เป็นตัวเป็นตน เหมือนกับที่เราทุกคนที่นั่งอยู่นี่หรือที่ไหนก็ตามยังมีความรู้สึกว่าตัวเรา; เราเป็นอย่างนั้น, เราเป็นอย่างนี้, ของเราเป็นอย่างนั้น, ของเราเป็นอย่างนี้ และที่เกี่ยวกับของเรานั้นเราก็มีความเข้าใจในสิ่งนั้นว่าน่ารักน่าปรารถนา น่าพอใจ น่าหวงแหน น่าหึงหวงอะไรไปทั้งหมดทั้งสิ้น. และโดยสรุปมันก็อยู่ตรงที่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อันเป็นที่ตั้งของสุขเวทนา; มันมุ่งหมายจะให้เกิดสุขเวทนา แล้วสิ่งที่เรียกว่าสุขเวทนานั้นครอบงำจิตใจคนหรือสัตว์ทั้งหลายได้ทั้งที่เป็นมายา. ถ้าหากว่าสิ่งนี้ถูกมองเห็นตามที่เป็นจริงแล้วสัตว์จะก็ไม่หลงใหลในสุขเวทนา มีใจเป็นอิสระ หรือเป็นกลางได้ และไม่มีความยินดียินร้าย ไม่ชอบ, ไม่รัก, ไม่ชัง; คือไม่มีการตกไปข้างโน้นหรือข้างนี้แต่ว่าอยู่เป็นกลางได้. เพราะฉะนั้นพระพุทธ-ศาสนาส่วนใหญ่ จึงกล่าวได้ว่าสอนให้รู้เรื่องความเป็นมายาของสิ่งที่สัตว์กำลังหลงรัก เพื่อจะเลิกหลงด้วยความเข้าใจผิด เพราะเหตุนี้เราจึงต้องทำความเข้าใจกันในเรื่องมายาหรือของจริง

ทีนี้ตามหลักของพุทธศาสนานั้น นิยมแบ่งไว้เป็นขั้น ๆ เช่นพูดว่า ของจริงหรือสัจจะ หรือของจริงนี่ มันมีอยู่หลายแง่ เอาแต่ที่ใหญ่ ๆ ที่เกี่ยวข้องกับคนเราอยู่โดยตรง มันก็มีอยู่ ๓ ขั้นด้วยกัน. ใช้เรียกด้วยคำบาลีว่า **"จริงอย่างสมมต"** ที่เราเรียกธรรมดาว่า สมมุติ หรือสมมุตินี่, แล้วก็ **"จริงอย่างที่เรียกว่า บัญญัติ"** คือตามที่บัญญัติ, แล้วก็ **"จริงอย่างปรมัตถ์"** คือจริงเมื่อมองดูกันอย่างลึกซึ้งจริง ๆ. จริงอย่างสมมต นี่มันเป็นเรื่องที่สมมตตามความหลงในมายา; บัญญัตินั้นไม่หลงถึงอย่างนั้น แต่ก็ยังเที่ยวบัญญัตินั่นว่าเป็นอย่างนั้น นี่ว่าเป็นอย่างนี้อยู่; ถ้าเป็นอย่างปรมัตถ์แล้วก็มองเห็นว่ามันไม่ควรจะบัญญัติว่าอะไรเลย เป็นของว่างหรือไม่มีตัวตนเหมือนกันหมดอย่างนี้เป็นต้น.

นี้เพื่อให้ได้ผลสมบูรณ์เกี่ยวกับเรื่องมายา และบางทีก็จำเป็นที่จะต้องใช้เรื่องสมมตนี้เป็นเครื่องมือในการอธิบายธรรมะก็มี เพราะฉะนั้นเมื่อเราจะกล่าวถึงสมมต, เรื่องสมมตอาตมาอยากจะแนะให้มองย้อนให้มองต่ำลงไปดูถึงสิ่งสมมตซึ่งเป็นเรื่องสมมตกันเสียก่อนจะดีกว่า. โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็เช่น เรื่องชาดกหรือเรื่องนิทาน.

เรื่องชาดกเรื่องนิทานชาดกนี้ส่วนมากเราได้ยินได้ฟังกันอยู่ว่ามันมีเรื่องว่าอย่างไรบ้าง แต่แล้วคนที่มีความคิดในทางเชื่อตัวเอง หรืออะไรทำนองนั้นมากเกินไปละก็จะคิดว่ามันเป็นเรื่องเหลวไหล เป็นเรื่องหลอกคนเล่น เป็นเรื่องหลอกเด็ก เป็นเรื่องเหลวไหล โดยที่เขาไม่รู้ว่ามันเป็นเรื่องจริงอย่างที่เป็นเรื่องสมมติขึ้นมา ทั้งนี้เพราะมันมีความจำเป็นอยู่ว่า นิยายเรื่องชาดกที่ฟังแล้วประหลาด ๆ นั้น มันจะต้องถูกใช้เป็นเหมือนภาชนะสำหรับใส่ของที่มีค่า สำหรับอาหารที่ดีที่แพงอย่างนี้ ถ้าไม่มีถ้วยชามภาชนะใส่แล้วมันจะทำอย่างไรกันได้ มันก็ไม่สำเร็จประโยชน์เหมือนกัน มันจะมีแต่เนื้อในที่มีค่าล้วน ๆ โดยไม่มีภาชนะใส่นั้นมันก็ไม่ไหวแน่ เช่นอาหารไม่มีภาชนะใส่ก็ต้องใส่มือ หรือถ้ามือก็กลายเป็นภาชนะไปอีก. ทีนี้ไม่ใส่อะไรมันก็ตกดินกินไม่ได้; ทีนี้ธรรมะก็เหมือนกันเป็นของมีค่าฉะนั้นต้องมีภาชนะที่เหมาะสม ทีนี้เพื่อเหมาะสมแก่ชาวบ้านทั่วไปซึ่งยังมีสติปัญญาน้อยสติปัญญาต่ำ เขาก็เลือกภาชนะที่เหมาะที่สุดคือนิทานชาดกอย่างนี้; ดังนั้นนิทานชาดกเหล่านี้จึงเป็นเรื่องสมมติ เราไม่จำเป็นจะต้องเชื่อตามนั้น ตามท้องเรื่องของนิทานชาดกว่าสัตว์พูดได้ ต้นไม้ก็พูดได้; บางทีก้อนหินก็พูดได้ ในเรื่องชาดกต่าง ๆ นี้ แต่มันมีความจริงอยู่ว่ามันพูดว่าอย่างไรแล้วคำพูดนั้นถูกหรือผิดเป็นคำสอนว่าอย่างไรอย่างนี้ต่างหาก ถ้าจะไปพูดตัวธรรมะตรง ๆ ให้เขาฟังพอพูดเสร็จเขาก็ลืม ผู้ฟังขั้นต่ำ ๆ นั้นก็จะลืม แต่ถ้าใส่ไว้ในนิทานซึ่งน่าอัศจรรย์ชวนหัวชวนขัน หรือว่าชวนคิดอะไรก็ตามมันไม่ลืม มันไม่ลืมตัวชาดกหรือตัวนิทาน, เมื่อจำตัวนิทานไว้ได้มันก็จำไว้ได้ว่า ตัวละครในชาดกนั้นมันพูดว่าอะไร ก็เลยได้เรื่องนั้นเข้าไว้ไม่สูญหายไปเสีย. ทีนี้คำพูดที่ตัวละครในชาดกนั้นมันยังพูดเป็นอีกอย่างหนึ่งที่เขาเรียกว่า *"บุคคลาธิษฐาน"* คือพูดอย่าง

เป็นสัตว์ เป็นคน เป็นเรื่องของคนของสัตว์ไปเลย นี่ยังต้องแปลเป็นอีกทีหนึ่งแปลเป็นธรรมาธิษฐานให้เป็นใจความทางธรรมะล้วน ๆ ว่าสอนว่าอย่างไรมันจึงเป็นหลาย ๆ ขั้นอย่างนี้ อย่างนี้เรียกว่าเป็นเรื่องสมมต. ให้อาตมายกตัวอย่างเล่านิทานที่เขาใช้สอนธรรมะนี้ให้ฟังดูสักเรื่อง บางทีจะเข้าใจได้ดี.

เช่นนิทานที่ชอบเล่ากันว่านิทานเรื่องยายกะตานี้ ลองดูที่ว่าเล่าเรื่องยายกะตานี่มันจะเกี่ยวกับธรรมะอย่างไร สองคนผัวเมียอยู่ด้วยกัน แต่ว่ายายเป็นคนหัวดื้อหัวรั้นยิ่งแก่มากก็ยิ่งดื้อมากเข้า จนตาทนไม่ไหว จนตาตกลงใจว่าถึงแม้จะเป็นภรรยาก็ไม่ไหวแล้ว ต้องสละแล้วต้องบริจาค. ดังนั้นแกจึงคิดที่จะบริจาคไปให้พ้น ๆ โดยบอกว่า อย่าไปเที่ยวในป่า ยายก็ดื้อตามเคย พูดจาหยาบคายทีเดียวว่าจะไป, ตาก็ว่าอย่าไปใกล้เหวยายก็ยิ่งจะไป, ทีนี้ถ้าไปใกล้เหวแล้วอย่าไปยกหินก้อนหนัก ๆ ขึ้นแบกขึ้นทูน, ยายก็ยิ่งจะทำอย่างนั้น, เพราะฉะนั้นจึงพลัดตกลงไปในเหวทำให้ปิศาจนี้ขึ้นมาจากเหวได้เพราะมันพ้นสาปที่มีอยู่ว่า ถ้ามีคนตกไปแทนแล้วผีก็ขึ้นมาได้ ทีนี้ผีขึ้นมาในโลกซึ่งเมื่อก่อนไม่เคยมีผีในโลกนี้ ก็เลยเป็นครั้งแรกและเป็นของประหลาดอย่างยิ่ง; ทีนี้ตาแกก็เห็นว่าผีนี้มันอะไรกันแน่ ก็เข้าไปพูดด้วยแล้วขอร้องว่า อย่าให้ผีนี้ไปยุ่งกับคน เพราะรู้ว่าเป็นผีแล้วไม่ควรไปยุ่งกับคน; ผีก็เออออวยเพราะว่าขอบใจที่ตาทำให้ยายพลัดตกลงไปแล้วผีขึ้นมาได้ทีนี้เมื่อผีรับปากอย่างนั้นแล้วก็จากกันไป. ทีนี้ตามธรรมดาของผีย่อมหลอกหรือโกหกฉะนั้นที่รับปากกับตาว่าไม่ไปยุ่งกับคน, มันก็ไปยุ่งกับคน คือไปสิงคนเข้า. ทีนี้ก็เป็นการโกลาหลครั้งแรกในโลกเพราะว่าผีไม่เคยมีในโลกและไม่เคยสิงคน เป็นเหตุให้โกลาหลกันทั้งบ้านกระทั่งตาก็มาดูกะเขาด้วยว่ามันเรื่องอะไรกัน. ทีนี้ผีเห็นตามาแต่ไกล มันกลัวอย่างคนที่เรียกว่าโกหกแล้วเขาจับได้คาหนังคาเขา อะไรทำนองนั้น มันไม่ได้คิดอะไรมากมันคิดจะหนีท่าเดียว เหมือนกับคนทำผิดเห็นตำรวจมาอย่างนี้, ส่วนมากที่สุดมันคิดแต่จะหนีท่าเดียว. ผีก็เหมือนกันเห็นตามาก็หนีออกวิ่งหนี ตาเห็นก็จำได้เอาไม้ไล่ตีทำให้ผีล้มลง ศีรษะฟาดกระโหลกศีรษะแตกกระจาย ทำให้น้ำมันของผีกระเด็นไปทั่วโลก ไป

ติดอยู่ที่อะไรสิ่งนั้นก็กลายเป็นของเสพติดไปหมด. ของที่เสพติดมากเช่นยาฝิ่น เช่น สุรา สุรายาฝิ่นนี้ก็หมายความว่ามีน้ำมันผีชิ้นโต ๆ หรือมาก ๆ ลงไปในนั้น ของเบา ๆ เช่น น้ำชากาแฟ บุหรี่ อะไรอย่างนี้ ก็มีอยู่ตามสมควร ไม่ว่าอะไรทั้งหมดในโลกนี้น้ำมันของผีตัวนี้ลงไปอยู่ก็เป็นของเสพติดทั้งนั้น; ยั่วใจจนทำให้คนหนุ่ม ๆ สาว ๆ ทนอยู่ไม่ได้ก็ต้องไปทำสิ่งที่ไม่ควรทำเหล่านั้น.

นี่ลองคิดดูว่าชาดกก็ตาม, นิยายชาดกก็ตาม หรือนิทานเรื่องยายกะตาก็ตามนี้, ทำไมเขาจึงต้องพูดอย่างนี้ เขามุ่งหมายให้เสียเวลาเล่นหรือว่าหลอกคนเล่นหรือเปล่า ท่านลองไล่ไปดูเถอะจะเห็นว่ามันเป็นความฉลาดหรือเหมาะสมที่จะต้องสร้างภาชนะ คือตัวนิยายเรื่องยายกะตา ขึ้นเป็นเหมือนกับภาชนะแล้วก็ใส่คำสอน บรรจุคำสอนไว้ แต่ว่าคำสอนนั้นยังเป็นปุคคลาธิษฐาน; ขอให้ช่วยกันจำคำนี้ไว้ด้วยว่าปุคคลาธิษฐาน ซึ่งมีอยู่ว่าเป็นผีเป็นตายาย เป็นผี เป็นคุณยายหัวดื้อ แล้วเป็นผีสิงคน แล้วเป็นน้ำมันผีที่ลงไปในอะไรแล้วกลายเป็นของเสพติด อย่างนี้เรียกตามภาษาธรรมะว่าเป็นการพูดหรือเป็นการกล่าวอย่างปุคคลาธิษฐาน คือพูดให้เป็นคนขึ้นมาให้มีตัวคนขึ้นมา แต่ถ้าพูดอย่างความจริงแล้วก็เรียกว่า *"ธรรมาธิษฐาน"* ขอให้จำคำว่าธรรมาธิษฐาน นี้ไว้; คู่กันด้วยกับคำว่าปุคคลาธิษฐาน. ธรรมาธิษฐานก็คือคุณยายหมายถึงความดื้อ ความดื้อดึงไม่เชื่อฟังคำสั่งสอน ไม่เชื่อคำพูดของพระอริยเจ้า ไม่นับถือขนบธรรมเนียมประเพณี ความดื้ออย่างนั้นคือคนที่เรียกว่าคุณยาย ทีนี้คำว่าผี เมื่อกล่าวอย่างปุคคลาธิษฐานก็เรียกว่าเป็นผี; แต่ถ้ากล่าวอย่างธรรมาธิษฐาน มันก็คือกิเลสตัณหาหรืออวิชชา คือมีอวิชชาเป็นมูล เป็นรากเง่ากิเลสตัณหานานาชนิด ที่เรียกว่าเป็นผี; แต่ก่อนนี้มันไม่ปรากฏออกมาสู่ความสำนึก หรือว่ามีพิษมีสงอะไร จนกว่าความดื้อนั้นจะไปดึงเอามันขึ้นมา. ฉะนั้นหัวใจที่เคยบริสุทธิ์สะอาดนั้นมันก็กลายเป็นสกปรกไป มันจึงทำอะไรที่ไม่ควรทำได้. ถ้าพูดกันตรง ๆ เรื่องความดื้อ, เรื่องความโง่, เรื่องความไม่บังคับตัวเองอย่างนี้มันก็ไม่สนุก ฟังก็ง่วงนอนเดี๋ยวก็ลืมเสร็จแล้วก็ลืม. การกล่าวอย่างธรรมาธิษฐานนั้นไม่สำเร็จประโยชน์ในตอนนี้ทั้ง ๆ

ที่เป็นคำพูดจริง เขาเลยต้องกล่าวอย่างปุคคลาธิษฐานให้มียายกะตา ให้มีผีมีอะไรต่าง ๆ ขึ้นมา เขาจำเป็นจะต้องเล่าเป็นนิทาน คือเป็นเรื่องสมมติหรือนิยายสมมติขึ้นมา แล้วกล่าวอย่างปุคคลาธิษฐาน เราต้องถอดมันออกมาอีกทีหนึ่งเป็นธรรมาธิษฐาน. จึงจะรู้ว่า อ่อ...คนเราคนหนึ่งนี้ก่อนแรกเกิดมาเด็ก ๆ นี้มันอินโนเซ้น (Innocent); มันไม่มีคดโกง, มันไม่มีดื้อดึง, ไม่มีอะไร. แล้วต่อเมื่อมันได้เหยื่อในทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ไปหลงเหยื่อเหล่านั้นเข้ามันจึงเกิดดื้อดึงขึ้นมา มันตกอยู่ใต้อำนาจของกิเลส แล้วมันจึงทำชั่วทั้ง ๆ ที่ทีแรกไม่อยากจะทำ นี้เรียกว่าธรรมาธิษฐาน ฉะนั้นเราควรจะเห็นใจเขาที่ว่าจะต้องมีเรื่องสมมติ แล้วก็มีการกล่าวอย่างปุคคลาธิษฐาน.

เมื่อท่านได้ยินได้ฟังคำสอนที่จะเป็นเรื่องประวัติหรือเรื่องธรรมก็ตามในทางพระพุทธศาสนานั้น จะต้องจับให้ได้ว่ามันเป็นเรื่องสมมติขึ้นเพื่อประโยชน์อย่างนี้หรือเปล่า แล้วก็ดูว่าคำกล่าวนั้นจำเป็นจะต้องกล่าวอย่างปุคคลาธิษฐานเพราะเหตุไร นี่เราก็ไม่สนใจ เรื่องว่านี่คนพูดหรือสัตว์พูดได้ต้นไม้พูดได้อะไรอย่างนี้ หรือว่ายายกะตาผีหรืออะไรอย่างนี้ไม่ต้องสนใจ ก็ไปสนใจตัวเรื่องว่ามันหมายความว่าอย่างไร อย่างนี้อาตมาเอามารวมไว้กล่าวไว้เสียในวันนี้ด้วย ก็เพื่อให้รู้ว่าแม้แต่วิธีสอนศาสนาเองก็ยังจำเป็นที่จะต้องใช้สมมติหรือมายาบางอย่างนี้ เพื่อประโยชน์แก่การสอนนั่นเอง คือเอามายานี้มาแก้มายากันอีกที เอาสมมติมาแก้สมมติทำนองนี้ นี่ขอให้จำไว้ขั้นหนึ่งก่อน เพื่อไม่ตู่เอาพระคัมภีร์ต่าง ๆ ว่า โกหกเหลวไหล สำหรับคนโง่หรืออะไรทำนองนี้, แต่ที่จริงเขาฉลาดกว่าเรา โดยที่เขาจะใช้มายาหรือสมมตินี้มาแก้มายาหรือสมมติของเราอีกทีหนึ่ง โดยให้เรารับดื่มเข้าไปโดยไม่รู้สึกตัวได้.

ทีนี้อาตมาจะกล่าวถึงคำว่าสมมติโดยตรงหรือเต็มตามความหมาย ซึ่งมาในลำดับเดียวกับคำว่า **สมมติ, บัญญัติ, ปรมัตถ์.** เราเปรียบเทียบกันโดยคร่าว ๆ ก่อน; สมมติ, บัญญัติ, ปรมัตถ์ ๓ คำนี้ถ้าเข้าใจดีแล้วจะง่ายที่สุดที่จะเข้าใจเรื่องต่าง ๆ ต่อไปข้างหน้าเมื่อไรก็ตาม สมมตินั้นมันเป็นมายาชั้นนอกที่สุดเลย ตามทางธรรมะถือว่าอย่าง

นั้น แต่ชาวบ้านแล้วจะถือว่าเป็นของจริงไปเลยไม่ใช่มายา เช่นการที่คนนั้นคนนี้มีชื่อเป็น นาย ก. นาย ข. นาย ค. นาย ง. หรืออันนั้นอันนี้มีชื่อว่าเงิน ทอง เพชร พลอย หรือสมมติ ว่าเป็นขุนนั่นหลวงนี่ พระนั่น พระยานี่ เป็นเศรษฐีเป็นขอทานหรือว่าเป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นมาร เป็นพรหม เป็นยักษ์ หรือว่าเป็นสัตว์นรก สัตว์เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย อย่างนี้เป็นต้น ก็ล้วนแต่เรียกว่าสมมติทั้งนั้น แต่ว่ามันสูงต่ำกว่ากันเป็นชั้น ๆ; หรือแม้ที่สุดแต่จะพูดว่าคนนี้เป็นผู้พิพากษา คนนี้เป็นโจทก์ คนนี้เป็นจำเลย อย่างนี้ก็เรียกว่าเป็นสมมติด้วยชั้นหนึ่งด้วยเหมือนกัน. ท่านลองคิดดูว่าคนที่เป็นโจทก์นั้นหรือเป็นจำเลยก็ตามเถอะ บางทีเขาไม่ได้ทำผิดแต่เมื่อเขาถูกกล่าวหาเขาก็ต้องเป็นจำเลย เขาทำผิดจริงเขาถูกกล่าวหา เขาก็มีชื่อเป็นจำเลย. เขาไม่ทำผิดเลยแต่เมื่อเขาถูกกล่าวหา ก็ต้องมีชื่อเป็นจำเลย อย่างนี้ก็เรียกว่าสมมติด้วยเหมือนกัน. หรือว่าระเบียบ วินัย กฎ กฎหมาย กฎเกณฑ์ พระบรมราชโองการอะไรต่าง ๆ ก็ตาม ยังต้องถูกจัดไว้ในเรื่องที่สมมติแต่งตั้งขึ้นทั้งนั้นเหมือนกัน แต่ว่าเป็นชั้นสูงขึ้นมานี่พูดตามทางธรรม. แต่ถ้าพูดตามทางโลกก็จะต้องถือเป็นของจริงไปหมดเพราะ นาย ก. นาย ข. นาย ค. นาย ง. นี้แกก็เป็นนาย ก. นาย ข. นาย ค. นาย ง. จริง ๆ ใช้ได้ตามกฎหมาย ชาวบ้านก็ร้องเรียกกันอย่างนั้น แล้วดำเนินอะไรไปได้ในนามนาย ก. นาย ข. นาย ค. นาย ง. แต่ทำไมทางศาสนาถือว่าเป็นสมมติ ก็เพราะมันมองลึกมากเกินไป คือลึกจนถึงความจริง นาย ก. นาย ข. นาย ค. นาย ง. นี้มันเป็นชื่อสมมติ เท่าที่เนื้อหนังร่างกายจิตใจกลุ่มหนึ่งเท่านั้น มันก็เลยมองดูเป็นเนื้อหนังร่างกายจิตใจเป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม วิญญาณธาตุ อากาศธาตุ ที่กล่าวแล้ววันก่อนว่าธาตุหกประกอบขึ้นมาเป็นคนอย่างนี้ นาย ก. นาย ข. นาย ค. นาย ง. ชื่อนั้น ชื่อนี้ มันก็หายไปเหลืออยู่แต่กลุ่มหนึ่ง กลุ่ม ๆ หนึ่งของธาตุ ของขันธ์, ของอายตนะ แล้วแต่จะเรียกชื่อ อย่างนี้ก็เรียกว่าสมมติหายไป ที่เหลืออยู่นั้นเป็นเพียงบัญญัติ ถ้าแยกก็จะเห็นว่าส่วนนี้เป็นกาย ส่วนนี้เป็นใจ ส่วนนี้เป็นธาตุดิน ส่วนนี้เป็นธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลมอย่างนี้เรียกว่าสมมติหายไปเหลืออยู่แต่สิ่งที่บัญญัติ.

หรือว่าเงิน ทอง เพชร พลอยอย่างนี้ ที่ได้ถูกสมมติว่าเงินว่าทอง ว่าเพชร ว่าพลอยนั้น มันเป็นเรื่องสมมติภายนอก แท้จริงมันก็เป็นแร่ธาตุ เรียกอย่างนี้ง่ายกว่า เป็นแร่ธาตุอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอกัน มันไม่มีความแตกต่างกันโดยความที่มันเป็นแร่ธาตุ ตามธรรมชาติ เราไม่มองดูเป็นเงินเป็นทอง. แต่ทีนี้มันมาเกิดเป็นเงินเป็นทองเป็นเพชร ขึ้นมาได้เพราะหลังจากถูกสมมติ ทีนี้มันมีอะไรเสมอกันอีกอย่างหนึ่งก็คือค่า ความที่เป็น ของมีค่าในทางใช้สอยตามที่สมมตินั่นเอง คือว่ามีค่าในทางซื้อขายในทางเศรษฐกิจนี่ ถ้า มองดูในแง่ของทางเศรษฐกิจนี่เราเห็นว่าเงินก็มีค่าอยู่ระดับหนึ่ง ทองก็มีค่าระดับหนึ่ง เพชรก็มีค่าอยู่ระดับหนึ่ง มันมีความเป็นของมีค่าเสมอกัน ถ้าไปมองดูที่ค่านี้แล้วก็จะเห็น แต่เพียงว่ามันมีค่าทั้งนั้น มีแต่ค่าเว้นแต่ว่ามากน้อยมากกว่ากัน เงิน ทอง เพชร พลอย ก็ไม่ต้องมีชื่อว่าเงินทองเพชรพลอยก็หายไปอย่างนั้น เหลืออยู่แต่ความที่มันมีค่าหรือมี อำนาจในทางซื้อขายมากน้อยสูงต่ำกว่ากัน อย่างนี้เรียกว่าเรามองทะลุสิ่งที่สมมติว่าเงิน ทองว่าเพชรว่าพลอย ไปอยู่ที่ความเป็นธาตุอย่างหนึ่งบ้าง หรือไปอยู่ที่ความเป็นของมีค่า ระดับใดระดับหนึ่งบ้างเท่านั้น นี่เรียกว่ามองทะลุสมมติไปได้.

ทีนี้เรื่องที่ว่ามียศมีศักดิ์ เป็นขุน เป็นหลวง เป็นพระ เป็นพระยา นั่นนี่ เป็น เศรษฐีเป็นขอทานหรืออะไร นี่ก็ทำนองเดียวกันอีก มันอยู่ตรงความสมมติ การสมมติที่ ยึดถือว่าเป็นอย่างนั้นตามระเบียบของการสมมติ; ถ้ามองดูโดยความเป็นคนก็เสมอกัน โดยความเป็นคน, ถ้ามองดูโดยความเป็นธาตุส่วนประกอบธาตุหนึ่ง ๆ ก็เสมอกันโดย ความเป็นธาตุ.

ทีนี้มนุษย์เทวดา มาร พรหม สูงสุดขึ้นไปอะไรก็เหมือนกันอีก เลยทำให้ มนุษย์ เทวดา มาร พรหม นี้ไม่แปลกกัน เพราะว่าเป็นสัตว์ที่ตกอยู่ใต้กองทุกข์เสมอ กัน. มีความ เกิด แก่ เจ็บตาย อย่างเดียวกัน, ถูกแผดเผาอยู่ด้วยกิเลสอย่างใดอย่างหนึ่ง อย่างเดียวกัน, แล้วก็ทนทุกข์อยู่ด้วยกัน. แม้จะมองในทางต่ำเป็นสัตว์นรก สัตว์เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย อย่างนี้ก็ล้วนแต่เรื่องสมมติ ความจริงมันก็เป็นสัตว์ที่ประกอบอยู่ด้วย

ขันธ์ ธาตุ อายตนะ แล้วก็กำลังอยู่ในสภาพอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งทำให้ถูกสมมติอย่างนั้น แต่ถ้าว่าโดยที่แล้วมีความหมายอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอกันหมด. เหมือนอย่างสัตว์นรกก็หมายถึงคนที่กำลังถูกทรมานได้รับการทรมาน ไม่เป็นอิสระเพราะฉะนั้นรสชาติที่เป็นความหมายนั่นเอง ทำให้ได้ชื่อว่านรก จะเป็นนรกในชาตินี้ ในเรือนจำหรือในอะไรก็ได้ หรือจะเป็นนรกต่อเมื่อตายแล้วชาติหน้าก็ได้ถ้าหากมันจะมีแต่ว่าความหมายอันแท้จริงนั้นมันอยู่ตรงที่ว่าไม่เป็นอิสระและกำลังถูกทรมาน หรือถูกลงโทษอย่างใดอย่างหนึ่ง. ทีนี้เปรต คำว่าเปรตอย่างนี้ เขาก็หมายถึงคนที่มีอิสระปล่อยให้เป็นไปตามอิสระ แต่ว่ามันมีโรคภัยไข้เจ็บ มีความอดอยาก มีเหตุการณ์อย่างอื่น ทั้งๆ ที่เขาปล่อยให้เป็นอิสระ นั้นมันยังเป็นทุกข์ทรมานอย่างยิ่ง เพราะความเป็นโรค เพราะความมีข้อผูกพันอย่างอื่น ทั้งๆ ที่เขาปล่อยไม่ได้กักขัง เป็นอิสระ. อย่างอสุรกาย ก็คือพวกที่ไม่แสดงตัวให้ปรากฏ แต่ก็เป็นสัตว์ที่ต่ำกว่ามนุษย์มาก มีความลำบากอยู่ตามประสาของสัตว์ประเภทนั้น. ทีนี้สัตว์เดรัจฉาน ก็หมายความว่ามันยังเป็นสัตว์ที่ต่ำกว่ามนุษย์มาก ทั้งๆ ที่หลักเกณฑ์ในการมีชีวิตหรือความคิดความนึกอะไรต่างๆ นี้เป็นอย่างเดียวกัน แต่ว่ามันต่ำกว่ากันมาก. ความแตกต่างเหล่านี้เท่านั้นที่เป็นเหตุให้ถูกบัญญัติหรือถูกสมมติว่าเป็นสัตว์มนุษย์ สัตว์นรก สัตว์เดรัจฉาน เป็นเปรต เป็นอสุรกาย.

ทีนี้ในทางสูงก็เหมือนกัน เป็นมนุษย์ตรงกลางแล้วเป็นเทวดา เป็นพรหม เป็นมาร เป็นอะไรอย่างนี้สูงขึ้นไปอีก ขอให้เข้าใจคำว่ามารด้วย คำว่า "มาร" นั้นเป็นชื่อของเทวดาประเภทหนึ่ง ไม่ใช่ต่ำมาอยู่ในกลุ่มนรก เปรต เดรัจฉาน อสุรกายนี้ไม่ใช่. คำว่ามารนี่เป็นชื่อของเทวดาชั้นสูงสุดในพวกที่เสวยกามคุณ เช่นเทวดาพวกที่เสวยกามคุณนี้แบ่งเป็น ๖ ชั้น แล้วพวกที่เรียกว่ามารนี้อยู่ชั้นสูงสุดเลย ชั้นเหนือสุดเลย เหนือขึ้นไปจากนั้นอีกก็เป็นพรหม ไปแล้วไม่ใช่เป็นเทวดาแล้ว อย่างนี้เป็นต้น. นี่บัญญัติมารเท่าที่คความเป็นเทวดาชั้นสูงสุดนั้น เพราะว่าความอิ่มเอิบด้วยกามคุณในขั้นนั้นมันผูกพันจิตใจมากที่สุด คือเล่าให้ฟังย่อๆ อย่างนี้ก็แล้วกันว่า ที่ว่าเทวดาเสวยกามคุณมี ๖ ชั้น ชั้น

แรกนั้นมันไม่สู้ประณีตแม้แต่ชั้นดาวดึงษ์ อย่างนี้ ชั้นมายา ชั้นดุสิต นี้มีกามคุณประณีต ประณีตๆ ตามลำดับ. พอถึงชั้นที่เรียกว่าปรนิมมิตสวัตตีนี้ มีกามคุณอย่างประณีตที่สุด ด้วยแล้วไม่ต้องแสวงหาเอง ไม่ต้องทำไม่ต้องขวนขวาย มีคนอื่นคอยทำให้ด้วยนี่ อย่างนี้ มันจึงเป็นชั้นสูงสุดของเรื่องเสวยกามสุข และเทวดาพวกนี้ถูกจัดเป็นพวกมาร. ที่เราได้ยิน ในพุทธประวัติว่ามารมารังควานพระพุทธเจ้าเมื่อวันจะตรัสรู้หรือหลังจากตรัสรู้แล้วก็ยัง มาบ่อยๆ นี่; คำว่ามารหมายอย่างนั้น มันก็หมายถึงความรู้สึกอย่างรุนแรงในทางเสวย ความสุขอย่างโลกนั้นคือมาร แต่มาถูกบัญญัติให้ว่าเป็นเทวดามีรูปร่างสวยงามอยู่สวรรค์ ชั้นปรนิมมิตสวัตตีทำนองนี้. ถ้าเราเข้าใจคำเหล่านี้ให้ถูกแล้วจะช่วยได้มาก ไม่ใช่ว่ามาร แล้วก็จะเป็นสัตว์ หน้าตาอย่างกับยักษ์ดุร้ายกินคน เหมือนอย่างที่เราได้ยินในเรื่องนิยาย อย่างเก่าๆ อย่างนั้น. คำว่ามารในพุทธศาสนานั้น ถ้าพูดเป็น *"บุคคลาธิษฐาน"* ก็จะ หมายถึงคนที่สวยที่สุด ที่จะสนุกสนานเพลิดเพลินในทางกามคุณที่สุด แม้แต่รูปร่าง ก็สวย แม้แต่วาจาก็ไพเราะอะไรอย่างนี้ คือว่ายั่วยวน ไปทั้งหมดเลยอย่างนี้เรียกว่ามารนี่ อย่างบุคคลาธิษฐาน. ถ้าพูดอย่างธรรมาธิษฐานคำว่ามารนั้นหมายถึงกิเลส; คือความติดพัน อยู่ในกามสุขอย่างยิ่ง อย่างชั้นสูงสุดยอดสุข ของกามสุข. อยากจะให้นึกเปรียบเทียบ กว้างออกไปอีกนิดหนึ่งว่า อย่างพวกซาตานของคริสเตียนอย่างนี้ บางคนมาเขียนรูปซาตาน เป็นยักษ์น่าเกลียดมีเขา, มีอาวุธ มีอะไรนั้น พวกคริสเตียนที่เขารู้เรื่องดีเขาพูดว่า ถ้า เขียนรูปของซาตานแล้ว จะต้องเขียนให้มันสวยที่สุด ให้มันฉลาดที่สุด ให้มันงดงาม ที่สุด เก่งที่สุด อะไรทำนองนี้มากกว่าเพราะมันเป็นที่ตั้งของกาม ความติด ฉะนั้นรวม ความแล้วให้รู้จักคำว่าสมมติที่เขาใช้ครอบเข้ากับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ตามความหมายของคนสามัญ หรือสัตว์สามัญ ชาวบ้านทั่วไปนั่นแหละ

ทีนี้พอมาถึง **บัญญัติ.** พอมาถึงบัญญัติก็ฉลาดกว่านั้น ไม่มองดูเป็นอย่างนั้น

แต่มองดูลึกเข้าไป อย่างว่าคนนี้ถูกแยกออกไปเป็นธาตุ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม เหมือนกับว่ารถยนต์คันหนึ่งถูกรื้อออกเป็นชิ้นๆ; มันประกอบอยู่ด้วยโลหะเป็นเหล็ก เป็นทองเหลืองเป็นอาลูมิเนียม เป็นพลาสติก เป็นอะไรก็สุดแท้ เป็นยาง เป็นอะไรในที่สุด ฉะนั้นเมื่อไปมองดูกันที่ส่วนๆ นั้นแล้ว รถยนต์ก็หายไป ความรู้สึกว่ารถยนต์ก็หายไป แต่ถ้ามองดูอย่างลวกๆ อย่างไม่ฉลาด มันก็เห็นรถยนต์เป็นคนรถยนต์ขึ้นมาอีก แต่ถ้ามองดูอย่างฉลาดมันก็เห็นเป็นเพียงส่วนประกอบของสิ่งต่างๆ มากสิ่งกลุ่มหนึ่งเท่านั้น, คำว่ารถยนต์ก็หายไปอีก. นี่แปลว่าหูตามันฉลาดมองทะลุสมมติเห็นเป็นบัญญัติ แล้วเราก็คิดดูซิว่าความหลงไหลรักใคร่ยึดถือในสิ่งนั้นจะเป็นอย่างไร มันก็ต้องน้อยลง อย่างมีความฉลาดมากขึ้นอย่างนี้ ความยึดถือรักใคร่หวงแหน หรือความที่ว่ามีจิตใจไหวไปตามนั้น จึงมีน้อยลงอย่างนี้ก็เรียกว่าเพราะเห็นบัญญัติ.

ทีนี้ทางธรรมะยังเลยไปถึงว่า การบัญญัตินั้น มีบัญญัติว่าดี ว่าชั่ว นี่อย่างนี้คู่หนึ่งแล้ว, หรือบัญญัติว่าเป็นบัณฑิตเป็นคนพาลอย่างนี้ก็คู่หนึ่งแล้ว, หรือว่าบัญญัติว่ายุติธรรมหรือไม่ยุติธรรมอย่างนี้ก็คู่หนึ่งละ, มีมากมายหลายสิบหลายร้อยหลายพันคู่ เป็นคู่ๆ ไปแล้วแต่จะบัญญัติ. อย่างนี้ไม่พูดเป็นคน, นาย ก. นาย ข. นาย ค. นาย ง. เพราะมันสมมติมากเกินไป; เอามาจัดเป็นคนดีคนชั่ว เป็นคนพาลเป็นคนบัณฑิต คนมีธรรม คนไม่มีธรรม หรือแม้แต่จะบัญญัติว่าความยุติธรรม ความอยุติธรรมอย่างนี้ก็เหมือนกัน, มันเป็นเรื่องบัญญัติเท่าที่ภาวะอย่างใดอย่างหนึ่ง กิริยาอย่างใดอย่างหนึ่ง อย่างนี้ก็ยังดี ยังไม่หลงไหลมากยังไม่ยึดถือมาก; แต่ก็ไม่ใช่หมดความยึดถือยังจะต้องไปต่อไปอีกไปจนถึงฉลาดกว่านั้น. แต่นี่เรากำลังพูดเรื่องว่ามายาอย่างบัญญัตินี้เป็นอย่างไร? ที่ว่าทำไมเป็นมายาอย่างบัญญัติ ก็ขอให้เข้าใจว่าดีกับชั่วนี้ ถ้าเมื่อกล่าวโดยสมมติหรือบัญญัตินี้มันต่างกันมาก จนใครๆ ก็อยากดีแล้วไม่อยากชั่ว แต่ว่าทำไมพระอริยเจ้าหรือพระอรหันต์จึงอยากอยู่เหนือนั้นขึ้นไปอีก คือเห็นว่าทั้งดีทั้งชั่วนี้ยังไม่ไหว แม้จะดีอย่างไร

ก็ยังไม่ไหว ยังเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์บางอย่างบางประการอยู่. เราจะพ้นไปเสียจากดีจากชั่ว ก็เพราะว่ามองเห็นว่าดีกะชั่วนี้มันเสมอกันอยู่ในลักษณะบางอย่าง เช่นที่พูดว่าเป็นคนดีแล้วต้องมีความทุกข์ไปอีกแบบหนึ่งตามประสาคนดี เป็นคนชั่วก็ต้องมีความทุกข์ไปอีกแบบหนึ่งตามประสาคนชั่ว เราไปดูซิ บางคนยังไปรักที่จะเป็นคนชั่ว จะได้มีความสนุกสนานไปตามประสาคนชั่วก็มี. เอาละทีนี้เราได้คนดีมาแล้วไม่อยากเป็นคนชั่ว อยากเป็นคนดี อยากมีความทุกข์ไปตามประสาคนดี มันก็ยังไม่ใช่ว่าพ้นจากความทุกข์โดยสิ้นเชิงขอให้ไปสังเกตคนที่เรียกกันว่าคนดีที่สุด มันก็ยังมีความทุกข์ตามประสาคนดี ถ้าว่าจะได้เป็นอย่างอื่นนอกจากนี้จึงจะอยู่เหนือความทุกข์ โดยประการทั้งปวงอย่างนี้เป็นต้น. ดังนั้นจึงบัญญัติเพียงว่าดีว่าชั่วนี้ยังไม่จริงแท้ มันยังไม่ได้ตรงกันข้ามอย่างนั้นโดยส่วนเดียว เพราะว่าในบางแง่ในบางกรณีมันยังเหมือนกันอยู่อีกเช่นว่ามันเป็นของที่เปลี่ยนแปลงได้ มันยังเป็นที่ตั้งแห่งความหลงรักหลงยึดถือเป็นความทุกข์ได้อย่างนี้เป็นต้น. ความเป็นพาลหรือเป็นบัณฑิตก็ทำนองเดียวกันอีก เพราะว่ามันยังมีเหนือนั้นคือไม่เป็นอะไรเลย. ทีนี้สำหรับความเป็นธรรมหรือความยุติธรรม ความไม่ยุติธรรมในโลกนี้ ถ้าอาศัยการบัญญัติแล้ว ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาย่อมรู้ได้เองว่ามันแล้วแต่การบัญญัติ เช่นว่ากฎหมายนี้ไม่ใช่ว่ามันจะตรงกันไปทุกชาติทุกประเทศ มันแล้วแต่การบัญญัติตามความประสงค์ของคนส่วนหนึ่ง ๆ แต่ว่าโดยส่วนใหญ่นั้นเราพูดได้ว่ามันตรง ๆ กันนั่นแหละ แต่ไม่ใช่ว่ามันจะตรงเป็นอย่างเดียวกัน เช่นคดีหนึ่งถ้าตัดสินตามกฎหมายไทยก็ไปอย่าง ถ้าตัดสินตามกฎหมายอังกฤษหรือประเทศอื่นมันก็อาจจะเป็นอย่างอื่นไปอย่างนี้เป็นต้น ฉะนั้นความยุติธรรมหรืออยุติธรรมอย่างโลก ๆ นี้จึงเป็นเรื่องของบัญญัติ หรือถ้ามากกว่านั้นก็เป็นเรื่องของสมมติไป, นี่เห็นได้อย่างนี้. อาตมาเอาเรื่องนี้มาพูดนี่เพราะว่ามันจำเป็นในเบื้องต้น ที่จะเป็นพื้นฐานสำหรับจะเข้าใจเรื่องที่จะยาก ๆ ขึ้นไปตามลำดับเป็นเรื่องที่น่าเบื่อหน่าย แต่ว่าเป็นเรื่องจำเป็นที่จะต้องเข้าใจ.

ทีนี้อาตมาจะชี้แจ้งให้เห็นชัดโดยเปรียบเทียบต่อไปอีกว่าสมมติ กับบัญญัติกับ

ปรมัตถ์ต่างกันอย่างไร? ถ้าอย่างสมมติเราสมมติว่า เราต้องพูดคราวเดียวกันจึงจะรู้เรื่อง เราสมมติว่านี่สะอาดแล้วนี่สกปรก นี่สมมติว่านี่สะอาดนี่สกปรกเป็นขั้นสมมติ. แต่ทีนี้ถ้าฉลาดกว่านั้นขึ้นไปอีกหน่อยหนึ่ง คือขั้นบัญญัติจะเห็นว่ามันสกปรกกันทั้ง ๒ อย่าง เหมือนอย่างจะเปรียบเทียบว่าอุจจาระ ปัสสาวะสกปรก แล้วก็น้ำหอมแป้งหอมนี้สะอาดแต่ถ้าว่าจิตใจสูงไปกว่านั้น จะเห็นว่าทั้งแป้งหอมและน้ำหอมทั้งอุจจาระปัสสาวะมันก็สกปรก มันเป็นสกปรกไปหมดอย่างนี้ ถ้ามันดูกันในสายตาที่สูงขึ้นไปหน่อย. ทีนี้ถ้าสูงขึ้นไปอีก คืออย่างชั้นที่เป็นปรมัตถ์ สายตาของพระอรหันต์อย่างนี้จะเห็นว่ามันไม่สกปรกเลยทั้งสองอย่าง นี่มันไม่สกปรกเลย อุจจาระปัสสาวะก็ไม่ได้สกปรก แป้งหอมน้ำหอมนั่นก็ไม่ได้สกปรก เพราะมันมองดูด้วยสายตาที่ฉลาดกว่านั้นจนเห็นว่าสะอาดหรือสกปรกนี้ไปว่าเอาตามสมมติ ว่าเอาตามความรู้สึกของคนที่ยังไม่รู้อะไร ที่แท้มันก็เป็นเพียงสักว่าธาตุตามธรรมชาติ หรือถ้ากล่าวอย่างพวกวิทยาศาสตร์ก็เป็นเพียงว่า ความแตกต่างระหว่างปริมาตรของไอระเหยที่ทำให้ทางนี้หอม ทางนี้เหม็นอย่างนี้ คือว่าไอระเหยที่มาสัมผัสประสาทจมูกนี้เข้มข้นกว่ากันเท่านั้นเอง คือว่าบางหรือหนากว่ากันเท่านั้นเองอย่างนี้ก็ได้; แม้แต่ทางวิทยาศาสตร์ธรรมดาสามัญล้วน ๆ สมัยนี้ ก็ยังพิสูจน์ว่าหอมกับเหม็นนี้มันยังเป็นสิ่งเดียวกัน แต่เป็นเพียงความบางหรือความหนาของ Volatile คือสิ่งที่ระเหยได้ มากระทบที่ประสาทจมูกเท่านั้น. แต่ว่าพระอรหันต์ท่านไม่เล็งกันในแง่วิทยาศาสตร์อย่างนี้ ท่านเล็งไปในแง่มันสักแต่ว่าธรรมชาติที่ไม่ควรยึดถือ ไม่ควรสนใจไม่ควรหลงใหลด้วยกันทั้งนั้น ไปหลงใหลเข้าแล้วโง่ทั้งสองอย่าง.

นี่ทำให้เราพูดได้ว่าในชั้นสมมติชาวบ้านธรรมดาสามัญนั้นมีหอมมีเหม็นอย่างหนึ่ง ; ทีนี้ถ้าฉลาดขึ้นมาอีกหน่อยก็เรียกว่าเหม็นทั้งสองอย่าง แล้วทีนี้ถ้าฉลาดขึ้นไปอีกก็ไม่มีหอมไม่มีเหม็นเลย อย่างนี้เป็นต้น. ถ้าท่านลองจับให้ได้แล้วจะเห็นว่าสติปัญญาที่มองเห็นสมมติ มองเห็นบัญญัติ มองเห็นปรมัตถ์มันต่างกันอย่างนี้ ในขั้นแรกเราได้รับคำสั่งสอนว่าอันนี้ปฏิกูลหรือสกปรก อันนี้ไม่สกปรกเราก็เห็นด้วย เพราะว่าถ้าโง่ต่ำไป

กว่านั้นอีก ก็จะไปหลงใหลแม้ในของที่สกปรกนั้นว่าไม่สกปรกก็ได้เหมือนกัน. ที่นี้มาสอนให้ฉลาดเพียงแต่ว่าสกปรกก็ว่ากันสกปรกไป สะอาดก็สะอาดไป แต่พอมาสูงเข้าไปอีกแหม..มันน่าเกลียดทั้งสองอย่างเลย ถ้าสูงไปอีกมันไม่มีสกปรกเลยอย่างนี้. นี้เรียกว่าความแตกต่างระหว่างจิตใจของบุคคลธรรมดาสามัญที่เรียกว่าปุถุชนนี้พวกหนึ่ง, แล้วก็พวกที่เป็นบัณฑิตเป็น *"กัลยาณปุถุชน"* นี้พวกหนึ่ง, แล้วก็พวกที่เป็นพระอริยเจ้าหรือพระอรหันต์ก็อีกพวกหนึ่ง. ท่านมองดูสิ่งทั้งหลายทั้งปวงนี้ผิดกัน ผิดกันมากอย่างมองดูของสะอาดของสกปรกนี้ พวกปุถุชนก็แยกเป็นสะอาด เป็นสกปรก ยึดมั่นถือมั่นกันไปตามเรื่องตามราว จนกระทั่งว่าขันล้างเท้านี้เองมาตักน้ำรดศีรษะไม่ได้ อย่าว่าแต่ขันใช้ล้างส้วม อย่างนี้เป็นต้น เพราะมันมีความยึดมั่นถือมั่นในเรื่องสะอาด สกปรก สูง ต่ำ แล้วแต่เขาจะยึดถือ; แต่ถ้าฉลาดขึ้นมาก็จะเห็นว่ามันเป็นเรื่องโง่ จนกระทั่งเห็นว่าขันที่ใช้ล้างส้วมกับขันที่ใช้ล้างเท้าหรือขันที่ใช้ตักน้ำกินอย่างนี้ ถ้าว่ามันเหมือนกันก็เหมือนกันซิ. มันไม่ได้เป็นขันเลวขันดีขันชั่วไปตามที่ว่ามันไปถูกใช้อย่างไร เว้นไว้แต่ว่ามันจะไปสกปรกด้วยสิ่งของนั้น จึงจะเรียกว่ามันไปสกปรกด้วยสิ่งนั้น แต่ถ้าเมื่อสิ่งนั้นถูกมองเห็นเป็นของธรรมดาไปมันก็หมดความสกปรกไปอีก. ความยึดมั่นถือมั่นอย่างนี้ ท่านองนี้ท่านเรียกว่า **"สีลัพพตปรามาส"** และเป็นข้อแรกอยู่ในพวกแรกที่ว่าจะต้องละแล้วจึงจะเป็นพระอริยบุคคล. ขอให้เข้าใจในข้อที่เรียกว่าสมมติบัญญัติ ปรมัตถ์ไว้อย่างนี้ ความเป็นมายาหลอกลวงพรางตาเรียกว่าเป็นมายา คือเท็จนี่มันมีได้ทั้งสองสมมติ มีได้ทั้งอย่างบัญญัติอย่างปรมัตถ์อย่างนี้ แล้วของจริงก็เป็นอย่างเดียวกัน จริงอย่างสมมติก็มี จริงอย่างบัญญัติก็มี จริงอย่างปรมัตถ์ก็มี.

ทีนี้ เหมือนกับที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า ที่พูดว่าจริงอย่างสมมติก็คือ นาย ก. นาย ข. นาย ค. มีอยู่ในโลกจริง นี่จริงอย่างสมมติ; ท่านคนนี้ชื่อว่า มันก็จริงอย่างที่สมมติ ปฏิบัติหน้าที่อะไรในนามนี้ในชื่อนี้ แต่พอมาดูอย่างบัญญัติมันก็เป็นเรื่องว่าเขาตั้งชื่อให้ เขาสมมติให้ ข้างในมันเป็นกลุ่มธาตุ ขันธ์ อายตนะ เหมือนกันหมด; แต่ว่ามัน

ยังบัญญัติไว้ว่า เป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม อากาศธาตุ วิญญาณธาตุ เป็นตาหู จมูกลิ้น กายใจ เป็นส่วนต่าง ๆ ไปตามชื่อนั้น ๆ ยังแตกต่างกันอยู่อย่างนี้.

ทีนี้จะฉลาดอย่างไรต่อไปอีกจึงจะเห็นว่านั่นก็ยังมายาอยู่นี่ก็ได้แก่การมองเห็นชัดลงไปอีกชั้นหนึ่งว่า จะเป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม จะเป็นตา หู จมูก ลิ้น กายใจ เนื้อหนังเอ็นหรืออะไรก็ตาม หรือจะแยกเป็นบัญญัติอย่างไรก็ตาม แต่ละอย่างยังเสมอเหมือนกันตรงข้อที่ว่ามันเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และสุญญตา. ท่านควรจะจำคำว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ๓ คำนี้ไว้ให้เป็นหลัก เพราะว่ามันจะต้องใช้มากทีเดียว; อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ๓ อย่างนี้เขาเรียกว่า ลักษณะ ๓ อย่างของสังขารทั้งปวง คือของสิ่งทุกสิ่ง ลักษณะ ๓ อย่างของสิ่งทุกสิ่ง; เรียกว่าไตรลักษณ์ก็เรียก เรียกว่าสามัญลักษณะก็เรียก คำว่าอนิจจังแปลว่า มันไหลเรื่อยเปลี่ยนแปลงเรื่อย, ถ้าเป็นธาตุดินก็มีความเปลี่ยนแปลงเรื่อย, เป็นธาตุน้ำก็เปลี่ยนแปลงเรื่อย, ธาตุไฟก็เปลี่ยนแปลงเรื่อย, ธาตุลมก็เปลี่ยนแปลงเรื่อย วิญญาณธาตุก็เปลี่ยนแปลงเรื่อย แล้วแต่สิ่งที่เข้าไปเกี่ยวข้องแวดล้อมสัมพันธ์. อนิจจังแปลว่าเปลี่ยนแปลงเรื่อยหรือไหลเรื่อยเปื่อยไม่มีหยุด; คำว่าไหลในที่นี้หมายถึงเปลี่ยนแปลงกระแสของความเปลี่ยนแปลงนี่เองเรียกว่าไหล; คำว่าอนิจจังแปลว่าไม่เที่ยง, ศัพท์แปลว่าไม่เที่ยง, แต่ความหมายของมันก็คือว่าเปลี่ยนแปลงเรื่อย ไหลเรื่อย. ลักษณะนี้เป็นลักษณะที่เห็นได้ไม่สู้ยาก เพราะฉะนั้นจึงมีผู้เห็นอนิจจังนี้มาก่อนพระพุทธเจ้าหรือพ้องสมัยเดียวกันกับพระพุทธเจ้าก็มี. เราไม่บัญญัติคำสอนเรื่องอนิจจังนี้ว่าเป็นของพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะ เพราะว่าศาสนาอื่นก็ยังมี ก่อนพระพุทธเจ้าก็ยังมีคนรู้จักพูดเรื่องอนิจจังอยู่แล้ว แม้จะไม่ลึกซึ้งเท่าก็มีคนพูดอยู่แล้ว, แม้แต่ในปรัชญาปัจจุบันที่เขามีกล่าวไว้ก็กล่าวถึงชาวกรีก นักปรัญชาเมธีกรีกบางคนก็ได้พูดถึงเรื่องอนิจจังนี้พ้องสมัยกันกับพระพุทธเจ้า ห่างกันไม่กี่มากน้อยอย่างนี้ก็มี. ที่เรียกว่าลัทธิ "แพนทาเร" ของเฮรัคคีตัสพ้อง ๆ สมัยกันกับพระพุทธเจ้า ไม่ต้องพูดถึงแต่ในอินเดียแห่งเดียว แม้แต่นอกประเทศอินเดียนอกชมพูทวีปไปก็ยังมี ทีนี้เป็นอัน

ว่าทุกสิ่งมันจะถูกบัญญัติว่าดีชั่ว สูงต่ำ ดำขาว บัณฑิต พาล อย่างไรก็ตาม มันยังอนิจจัง เหมือนกันหมด, ทีนี้มันยังทุกขังเหมือนกันหมด.

คำว่า ทุกขัง นี้แปลว่าน่าเกลียด ถ้าเราจะแปลทุกขังว่าเป็นทนทุกข์ทรมาน นี้ยังไม่ถูกตรงแท้ เพราะว่ามันไม่อาจจะใช้ได้กับบางสิ่งซึ่งไม่แสดงอาการทุกข์ทรมาน เช่น ก้อนหิน ก้อนดิน ไม้ไร่ อย่างนี้มันไม่มีชีวิตจิตใจ. ดังนั้น คำว่า ทุกขัง ที่ถูกแปลว่าดูแล้วน่าเกลียด อาการที่ทนทุกข์ทรมานอยู่ก็ตามดูแล้วน่าเกลียด อาการที่ไหลเรื่อยอยู่ก็ตาม ดูแล้วน่าเกลียด. ได้กล่าวเมื่อวันก่อนแล้วว่า ทุกขัง มี ๒ ความหมาย. *"ทุ"* แปลว่า น่าเกลียด *"ขัง"* แปลว่า เห็น *"อิขะ"* นี่แปลว่าเห็น *"ขะ"* แปลว่าเห็น ทุกขังแปลว่าดูแล้ว หรือเห็นแล้วจะรู้สึกว่าน่าเกลียด. น่าเกลียดตรงไหน? น่าเกลียดตรงที่เป็นมายาพรางตา ไหลเวียนเรื่อย ทำความทุกข์ให้แก่ผู้ที่เข้าไปยึดว่านี่ของเรา, ทุกสิ่งเป็นทุกขังคือน่าเกลียดทั้งหมด.

ทีนี้ทุกสิ่งเป็น ***อนัตตา หมายความว่าไม่มีอะไรที่จัดเป็นตัวตนได้*** อย่าแปลว่าไม่มีตัวตนเฉยๆ จะเข้าใจผิด แล้วอย่าไปบอกว่าไม่มีอะไรเลยอย่างนั้นไม่ได้ จะแปลว่าไม่มีอะไรเลยนี้มันผิดอย่างยิ่ง มันเพียงแต่ว่าไม่มีอะไรเลยที่ควรถูกเรียกว่าเป็นตัวตน ร่างกายนี้ก็ไม่ควรถูกเรียกว่าเป็นตัวตนจิตใจแท้ๆ นั้นก็ไม่ควรถูกเรียกว่าเป็นตัวตน มันก็หมดกันเท่านั้น เพราะมันไม่มีอะไรมากไปกว่า รูปธรรม และนามธรรม ทุกอย่างมันมีได้ จะมีกี่อย่างกี่ร้อยก็ได้ แต่ไม่มีอะไรสักอย่างเดียวที่เป็น *"อัตตา"* คือเป็นตัวตน. ทีนี้เมื่อว่าตนก็ไม่มีเสียแล้ว แล้วของๆ ตนจะมีอย่างไรได้ มันจึงปฏิเสธหมดทั้งตัวตนและทั้งของตน. ทีนี้ทำไมเรารู้สึกว่าตัวตน ทำไมจึงรู้สึกว่ามีเรา ผู้ทำ ผู้พูด ผู้คิด อย่างนี้ นี่เพราะว่าความไม่รู้ ความไม่รู้ความจริง ของสิ่งนี้คือความไม่รู้ความจริงอย่างปรมัตถ์. จิตใจนั่นเองยังโง่อยู่ ยังหลงอยู่ ยังต่ำอยู่ ยังถูกห่อหุ้มมืดมัวอยู่ จนเกิดความรู้สึกว่ามีตัวมีตนได้เองตามอำนาจของสัญชาตญาณ คือความรู้สึกที่เกิดได้เอง เราเรียกว่า สัญ-ชา-ตะ-ญาณ ความรู้ที่เกิดขึ้นมาได้เองตามธรรมชาติ เป็นอันให้แน่ใจเสียว่าความรู้ที่เกิดขึ้นมาเองตาม

ธรรมชาตินั้นไม่ถูกต้องเสมอไป และจะไม่ถูกต้องเป็นส่วนใหญ่ เพราะว่ามันยังเต็มอยู่ด้วยความไม่รู้หรืออวิชชา เหมือนกะว่าดอกไม้ที่แรกเกิดขึ้นนี้มันยังไม่เบิกบาน มันยังหุบอยู่ ยังตูมอยู่ อะไรทำนองนี้ มันก็ผิดกันกับดอกไม้ที่เบิกบาน ถ้าจิตนี้ยังไม่ได้รับการศึกษาอบรมให้ถูกวิธีมันก็ยังไม่เบิกบาน จิตนี้ก็ยังจะต้องหลงไปว่ามีตัวตนไปก่อน ต่อเมื่อใดมีความเข้าใจถูกต้องถึงที่สุดแล้วจึงจะรู้ว่า อ๋อ..มันก็มีแต่สิ่งต่าง ๆ ไปตามธรรมชาติ; ไหลเวียนไปตามธรรมชาติ, เปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติ, เกิดขึ้นตามธรรมชาติ, ตั้งอยู่ตามธรรมชาติ, ดับไปตามธรรมชาติ, ไม่มีแง่ไหนไม่มีความหมายอันไหนที่น่ารัก น่ายึดถือน่าหลงใหลเลย แต่แล้วความโง่นี้เข้าไปรักเองไปหลงใหล ไปยึดถือแล้วก็รู้สึกมั่นหมายว่าเป็นตัวตนหรือเป็นของตนขึ้นมา; ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่าทุกสิ่ง แม้จะบัญญัติไว้ว่าอย่างไรก็ตาม เป็นกี่พวกกี่อย่างก็ตาม มันเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาเสมอกันหมด. ถ้าเป็นอย่างนี้แล้วก็เรียกว่าเราเห็นจริง เห็นความจริงโดยปรมัตถ์ ไม่ใช่จริงอย่างสมมติไม่ใช่จริงอย่างบัญญัติ แต่เป็นความจริงอย่างปรมัตถ์ เห็นว่าทุกสิ่งเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาเสมอกัน.

ทีนี้ถ้าเราจะจริงอย่างยิ่งอีกทีหนึ่ง ซึ่งจะเรียกว่าปรมัตถ์อย่างยิ่งขึ้นไปอีก อภิปรมัตถ์ทำนองนั้น เป็นอภิปรมัตถ์, อาตมาเรียกเอาเอง ปรมัตถ์แล้วก็ยังมีปรมัตถ์อย่างยิ่งเป็นอภิปรมัตถ์ที่ว่าอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไปพูดเป็นตั้ง ๓ อย่างนี้มันมากไป; พูดอย่างเดียวพอแล้ว คำว่า *"ว่าง"* ทุกอย่างว่าง, ก็คือว่างจากตัวตนนั่นเอง ว่างจากสิ่งที่ควรยึดมั่นถือมั่น คำว่า *"ว่าง"* นี้เข้าใจยากที่สุดของคำบัญญัติเหล่านี้ ชาวบ้านชาววัดต่อให้ชาววัด อุบาสก อุบาสิกาก็ยังเข้าใจคำว่า *"สุญญตา"* หรือความว่างนี้ไม่ถูก แกว่าว่างไม่มีอะไรเลย ว่างสูญเปล่าหมด อย่างนี้แล้วก็กลัว หรือกลัวว่าว่างแล้วแกก็จะพลัดตกลงไปลิ่ว ๆ ๆ ลงไป เหมือนกะไม่มีที่เกาะที่ยึด นี่แกกลัวเลยไม่กล้าสนใจเรื่องความว่าง ไม่กล้าศึกษาเรื่องความว่างและไม่กล้าปรารถนาความว่าง ทั้ง ๆ ที่ปากของแกก็ท่องอยู่ว่า *นิพฺพานํ ปรมํ สุญฺ, นิพพานเป็นของว่างอย่างยิ่ง"* หรือว่าว่างอย่างยิ่งนั่นแหละ คือ

นิพพาน แล้วก็พูดว่าปรารถนานิพพาน แต่ใจนั้นกลัวความว่างไม่ปรารถนาความว่างเลย เพราะเหตุที่ว่าไม่รู้ความหมายของคำว่าว่าง. เพราะฉะนั้นขอให้ท่านนักศึกษาทั้งหลายพวกเรานี้ เริ่มเข้าใจให้ถูกเสียแต่เดี๋ยวนี้ อย่าให้ตกอยู่ในสภาพที่น่าหัวเราะเยาะอย่างยิ่งอย่างนั้น เพราะเหตุว่าเรามีการศึกษาขนาดนี้แล้วย่อมอยู่ในฐานะที่จะเข้าใจได้ เราให้อภัยแก่คุณตาคุณยาย ถ้าหากว่าแกจะเข้าใจไม่ได้ เพราะว่าการศึกษาไม่พอ พื้นการศึกษาไม่พอ ก็ยากที่จะเข้าใจอยู่เหมือนกัน.

ฉะนั้นเราต้องเข้าใจให้ได้ว่า ที่ว่าพุทธศาสนาถือว่าสิ่งทั้งปวงว่างนั้น ก็คือว่างจากตัวตน ว่างจากความหมายแห่งความมีตัวตนนั่นเอง, เพราะคำว่าตัวตน ที่แท้จริงมันเป็นเพียงความหมายมันเท่านั้น เราไม่พูดว่านี่ว่างโดยไม่มีของแข็งที่เป็นธาตุดินหรือธาตุอะไรที่เป็นไม้เป็นเนื้อไม้ขึ้นมาอย่างนี้ เราไม่ได้ปฏิเสธว่าไม้นี้ ไม่ได้มีอยู่ หรือธาตุดินนี้ไม่ได้มีอยู่ ไม่ได้ปฏิเสธ; แต่ว่าในนี้ทั้งหมดนี้ไม่มีส่วนไหนที่ควรยึดถือว่าตัวตน จึงถือว่าว่าง หรือว่าถ้าจะดูอย่างแง่วัตถุมันก็ดูว่างตรงที่ว่ามันมีแต่การเปลี่ยนแปลงเรื่อย ในนี้มีความเปลี่ยนแปลงเรื่อย หรือว่าเมื่อหลายร้อยปีมาแล้วไม้ชิ้นนี้ก็ไม่ได้มีอยู่ในโลก ต้นไม้ที่เป็นกำเนิดของไม้ชิ้นนี้ก็ไม่ได้มีอยู่ในโลก แล้วอีกไม่กี่ร้อยปีก็พันปีมันก็จะไม่ได้มีอยู่ในโลกอีกอย่างนี้เป็นต้น มีแต่ความไหลเรื่อยอย่างนี้ ต้องดูให้ลึกซึ้ง จึงจะเห็นว่าว่างจากตัวตนที่แท้จริง ที่ถาวร จึงมีแต่เพียงตัวตนที่เป็นมายาหลอก ๆ อยู่ชั่วครู่ชั่วเวลาเท่านั้น นี่คำว่าว่างของวัตถุทั้งหลายเป็นอย่างนี้. ทีนี้ถ้าว่างสำหรับจิตใจก็เหมือนกัน จิตนี้ที่คิดนึกได้นี้ก็ยังเป็นความว่าง เพราะเป็นเพียงความไหลเวียนเปลี่ยนแปลงไปของธาตุ ที่เรียกว่าธาตุจิตหรือธาตุวิญญาณเท่านั้นเอง มันมีอยู่อย่างเดียวเช่นเดียวกับไม้นี้ยังมีอยู่นี่แต่ไม่ใช่ตัวตน มันก็เป็นอะไรแล้วแต่จะเรียก ถ้าเรียกอย่างสมมติเราก็เรียกนี้ว่าโต๊ะหรืออะไรก็แล้วแต่จะเรียกกันเดี๋ยวนี้ว่าโต๊ะตัวนี้ แต่ถ้าเรียกอย่างบัญญัติเราไม่อาจเรียกว่าโต๊ะ เราก็เรียกว่าธาตุดินหรือธาตุอะไรก็ตามเถิด มันคุมกันอยู่ในลักษณะอย่างนี้ก็เรียกว่าธาตุดินหรือไม้ หรือเรียกว่าไม้ก็ยังไม่เรียกว่าโต๊ะแล้ว เรียกว่าโต๊ะก็ผิดกว่าที่จะเรียกว่าไม้แล้ว; ที่

เรียกว่าไม้นี้ยังลดลงไปได้อีกว่ามันเป็นสักแต่ว่าธาตุดิน แต่ถ้าว่ามองเห็นฉลาดยิ่งขึ้นไปอีกมันจะไม่รู้สึกว่าเป็นโต๊ะหรือเป็นไม้หรือเป็นธาตุดิน แต่จะมองเห็นไปว่ามีแต่ธรรมชาติที่ไหลเรื่อย คือเปลี่ยนแปลงเรื่อย แล้วเมื่อเปลี่ยนแปลงเรื่อยไม่มีตัวตนตรงไหนที่เรียกว่าว่าง จึงดูโต๊ะนี้ทั้ง ๆ ที่เห็นเป็นรูปร่างอย่างนี้เป็นความว่างหรือเป็นของว่างไปอย่างนี้เรียกว่าเห็น *"สุญญตา"* มีผลคือทำให้เราไม่หลงรัก, ไม่หลงยึดถือ; ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดเรื่องเกิดราวต่าง ๆ เพราะความรักและความยึดถือ.

ที่นี้ในโต๊ะนี่มันยังง่าย, ง่ายมาก ลองมาในรูป เสียงกลิ่น รส สัมผัส ที่น่ารักน่าพอใจในบุตร ภรรยา สามีลองดูซิ มันจะเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาเห็นว่างอย่างโต๊ะนี้ได้หรือไม่ เพราะฉะนั้นมันต้องการความฉลาดอย่างยิ่ง, ความรู้ที่เป็นอิสระจากความโง่ความหลงอย่างยิ่ง, มันจึงจะสามารถมองเห็นทุกสิ่ง ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ทั้งที่เป็นคนเป็นสัตว์เป็นอะไรต่าง ๆ เป็นเพชร พลอย แก้วแหวนเงินทองทั้งหมดทั้งสิ้นเป็นความว่างไปได้. เพราะฉะนั้นเราจึงเห็นได้ว่ามายานี้ มายาหรือสิ่งพรางตา สิ่งหลอกลวงนี้ก็มีอยู่เป็นชั้น ๆ มายาอย่างสมมติ มายาอย่างบัญญัติ มายาอย่างปรมัตถ์. ทีนี้ถ้าพูดกันในแง่จริงไม่มายา มันก็มีจริงอย่างสมมติ จริงอย่างบัญญัติ จริงอย่างปรมัตถ์ เราระวังให้ดีอย่าให้ไปหลงในเรื่องอย่างนี้ จิตใจของเราจึงจะเป็นอิสระ ที่เรียกว่า สะอาด สว่าง สงบ หรือเบิกบาน รู้อยู่, ตื่นอยู่, ไม่หลงใหล นี่พุทธศาสนามุ่งหมายจะสอนเรื่องไม่ให้หลงในมายานี้ทั้งอย่างสมมติอย่างบัญญัติ อย่างปรมัตถ์.

ทีนี้มันมีที่ละเอียดมากขึ้นไปอีกว่า แม้ว่าตัวเองรู้เรื่องไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ว่างแล้วละ ยังสำคัญว่าเรารู้อยู่อีก อย่างนี้มันก็เรียกว่ายังไม่ถึงที่สุด. มันต้องให้ว่า เราผู้รู้นี้ก็ว่างไปด้วย ถ้าเห็นสิ่งเหล่านี้ทุกสิ่งภายนอกเราว่างไปอย่างไร ก็ต้องเห็นภายใน คือตัวเรา ตัวฉัน ตัวจิตที่ผู้รู้ผู้นึกนี้ว่างอย่างเดียวกันด้วย มันจึงจะว่างหมดมันว่างหมดทั้งภายนอกและภายในคือว่างหมดนั่นเอง พอว่างอย่างนี้แล้วมันไม่มีอะไรจะพลัดตกลิ้ว ๆ ๆ ๆ ๆ อย่างที่ยายแก่กลัวนั้น ถ้าว่างแล้วตัวฉันก็ตกลิ้ว ๆ ๆ ๆ ไม่มีที่เกาะ

ที่ยึดเลยเพราะว่าตัวฉันเองมันก็ว่าง เมื่อว่างแล้วมันก็ไม่ตก ไม่มีการตกไปที่ไหน ฉะนั้นจึงไม่น่ากลัวอะไรเลย ความว่างมันมีแต่จะทำให้หมดเรื่องราวที่เป็นทุกข์ทั้งนั้น นี่คือความมุ่งหมายของพุทธศาสนาที่สอนให้เห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และสุญญตา คือความว่าง.

เรามองกันให้เห็นตามที่ได้เคยบรรยายมาแล้วว่า ความทุกข์นี้เกิดมาจากความยึดถือ ยึดมั่นถือมั่นว่าเรา ว่าของเรา, ความยึดถือจะมีเต็มที่ในสิ่งที่สมมติ เพราะว่าสิ่งใดที่เป็นสิ่งสมมติสิ่งนั้นสมมติด้วยความยึดถือทั้งนั้น สมมติจึงเกิดมาจากความยึดถือและอาศัยความยึดถือ สมมติว่านาย ก. นาย ค. ผู้หญิงผู้ชาย สมมติว่าสามีภรรยา สมมติว่าทุกอย่างแล้วแต่จะสมมติมันต้องอาศัยความยึดถือจึงจะมีสมมติขึ้นมา จึงว่าสมมตินี้อาศัยความยึดถือ.

ทีนี้บัญญัตินี้มันอาศัยความยึดถือเพียงครึ่งเดียว มันยังไม่อาจจะละได้หมดแต่มันก็ละได้บ้าง เพราะฉะนั้นมันจึงอาศัยความยึดถือเพียงครึ่งเดียว จึงมาติดอยู่ว่า นี่ก็ยังเป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลมธาตุอะไรอยู่นี่ ท่านจะสังเกตเห็นได้ว่าความยึดถือมันหายไปสักครึ่งหนึ่งได้ คือว่าไม่ยึดถือว่าคน ว่าสัตว์ ว่าหญิง ว่าชาย ว่าผัวว่าเมียอะไรแล้วแต่มายึดถือว่า ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม อยู่.

พอฉลาดขึ้นไปอีกมันมันหมดความยึดถือ; ทีนี้ไม่มีละ ดิน น้ำ ลม ไฟ ไม่พูดถึงแล้ว มองเห็นแต่อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือว่างเท่านั้น อย่างนี้มันหมดความยึดถือคือมีความยึดถือเต็มที่, มีเหลือครึ่งหนึ่ง, ทีนี้หมดเลยอย่างนี้.

เพราะฉะนั้นท่านต้องรู้ว่าความจริงมันมีอยู่อย่างยึดถือเต็มที่ก็มี, ครึ่งยึดถือก็มี, หมดยึดถือเลยก็มี. ฉะนั้นของหลอกก็เหมือนกัน หลอกโดยที่ยึดถือเต็มที่ก็มีไปหลงเอานั่นเต็มที่ แล้วหลอกอย่างยึดถือครึ่งหนึ่ง แล้วหลอกอย่างไม่ยึดถือเลย ก็หมายความว่าเราไปหลงเอาว่างนั้นว่ามีตัวมีตนขึ้นมาอีก; นี่มันได้แกคนที่เพียงแต่สักว่าได้ได้ฟังแล้วก็เห่อ ๆ ตาม ๆ กันไป ได้ยินได้ฟังเรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เรื่องความว่าง

เรื่องนิพพาน แล้วก็ยึดทั้งๆ ที่ไม่รู้ว่าอะไรอย่างนี้ มันจึงเป็นเรื่องหลอกได้เหมือนกัน มันยึดถือ, ยึดถือเข้าที่ความไม่ยึดถือนั่นเอง. เพราะเขาไม่รู้จักความไม่ยึดถือ แต่หลงบูชาความไม่ยึดถือ แล้วก็ยึดในทางไม่ยึดถือ. นี่เรียกว่าได้ชี้ให้เห็นมายา และของจริงซึ่งมีอยู่เป็นสองฝ่ายอย่างนี้ แต่ว่าเป็นเรื่องสำคัญที่ว่าพุทธศาสนาต้องการจะให้แทงตลอดมายา คือให้รู้ตลอดมายา อย่าให้หลอกลวงอยู่ได้.

เพื่อให้ท่านนักศึกษาเข้าใจง่าย อยากจะชี้อีกแง่หนึ่งว่าสิ่งที่เรียกว่าของจริงหรือความจริงกับความยึดถือนั้น ไม่จำเป็นจะต้องเป็นอันเดียวกัน, คือหมายความว่าความยึดถือนั้นมีได้แม้ในของที่ไม่จริง; ดังนั้นเรื่องตัวตน ความเข้าใจว่ามีตัวมีตนจึงเกิดขึ้นได้ทั้งที่ไม่ตัวจริงและของจริง. จะเข้าใจง่ายด้วยการยกตัวอย่างอีกเช่นเคย เหมือนอย่างว่าแม่รักลูก ว่านี่ลูก แล้วก็รักอย่างหัวแก้วหัวขวัญอย่างนี้ความรักว่าลูก ความสำคัญว่าลูกนี้เป็นของสมมติอย่างยิ่งแล้วไม่ใช่ความจริง; พิสูจน์ได้ง่ายๆ อย่างนี้ตรงว่า แม่คนนี้คลอดบุตรออกมาแล้วถูกสับเปลี่ยนเสียโดยแกไม่รู้สึก เมื่อแกกำลังคลอดมาใหม่ๆ กำลังสลบอยู่ หรือกำลังอะไรอยู่ก็ตาม เขาสับเปลี่ยนลูกแล้วแกก็คิดว่าเด็กปลอมคนนี้เป็นลูกของแก แกก็จะต้องรักอย่างหัวแก้วหัวแหวนเหมือนกะลูกของแกจริงๆ นี่จึงพิสูจน์ว่า ความจริงกับความยึดถือนั้นไม่ใช่อันเดียวกัน มันยึดถือได้ในแม้ของที่ไม่จริง ลูกคนนี้เป็นอย่างไรแกก็จะต้องยึดมั่นถือมั่นมาก ถ้าลูกคนนี้ถูกฆ่าตายแกก็เหมือนจะตายไปด้วยอย่างนี้. ทีนี้อีกทีหนึ่งลูกจริงของแกคนนั้น ที่เขาขโมยไปเสีย เผอิญวันหนึ่งมันมาหาแก แกก็ไม่ได้รักมัน ไม่ได้ยึดถือมันทั้งๆ ที่เป็นลูกจริง นี่ก็แปลว่าความจริงกับความยึดถือมันคนละอันอยู่เรื่อย, ทีนี้สมมติว่าลูกจริงคนนั้นมันถูกฆ่าตายต่อหน้าแก แกก็ไม่เดือดร้อนอย่างลูกแกถูกฆ่าตาย อย่างมากแกก็จะพุทโธ่สักคำอย่างธรรมเนียมชาวบ้านแต่ถ้าลูกปลอมของแกนั้นถูกฆ่าตายซิ แกก็แทบจะตายไปด้วยอย่างนี้ จึงว่าความยึดมั่นถือมั่นหรืออุปาทานนี้ไม่จำเป็นจะต้องเป็นความจริง ความยึดมั่นถือมั่นมีได้แม้ในสิ่งที่ไม่จริง มันมีสมมติเท่านั้นว่าลูก มีสมมติเท่านั้นว่าแม่ ไม่ใช่ของจริง นี่คือสิ่งพิสูจน์ว่าสมมตินั้นไม่ใช่

ของจริง ส่วนบัญญัตินั้นก็เป็นครึ่งจริง. ต่อเมื่อไม่มีความยึดมั่นถือมั่นใด ๆ นั่นแหละ มันจึงจะไม่มีความทุกข์ และเมื่อไม่ได้บัญญัติว่าอะไรเป็นอะไรไม่ได้สมมติว่าอะไรเป็นอะไร มันก็จริง ทีนี้มันก็จริงไปทุกอย่างเพราะไม่ได้บัญญัติหรือสมมติ.

ทีนี้เราก็เหมือนกัน เราทุกคนนี้เราได้รักอะไรเหมือนกะแม่รักลูกบ้าง เราได้ยึดมั่นอะไรอยู่เหมือนกะที่แม่ยึดมั่นในลูกบ้าง. ที่เรียกว่ารักโลก รักรูป เสียง กลิ่นรส สัมผัสในโลก ยึดมั่นในโลก, ยึดมั่นในโลกียธรรมอย่างนี้ ถ้าเรียกตามภาษาวัดภาษาศาสนา เรากำลังหลงรักในสิ่งที่น่ารัก; กำลังหลงเกลียดในสิ่งที่น่าเกลียด เราอาจจะหลงรักในสิ่งที่ไม่ควรหลงรักเลย เช่นเดียวกะที่ว่าแม่คนนี้ไปหลงรักลูกที่ปลอมอย่างนี้เป็นต้น. เดี๋ยวนี้เราก็รัก รักโลกทั้งปวงนี้ ยึดมั่นในสิ่งทั้งปวงนี้เสียอย่างแน่นแฟ้นเหมือนกับแม่รักลูก ยึดมั่นในลูกท่านองนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็เรื่องลาภสักการะ ทรัพย์ สมบัติ เกียรติยศ ชื่อเสียง ไมตรี อะไรต่าง ๆ เหล่านี้เป็นทางมาของ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส หรือสุขเวทนานั่นเองเราจึงยึดถือมากขึ้น ๆ นี้เรียกว่ามายาที่เราต้องรู้จัก. จำคำว่า **"มายาที่เราต้องรู้จัก"** ไว้ให้ได้แล้ว ก็จะเป็นเครื่องป้องกันได้มาก.

ทีนี้อาตมาอยากจะแนะให้เห็นเสียเลยว่า ความหลงใหลในเรื่องนี้มันมีได้ในทุก ๆ กรณี แม้ในกรณีที่เป็นสิ่งที่เรานับถือบูชา. ถ้าหากว่าเราไม่เข้าถึงความจริงของสมมติบัญญัติอะไรเหล่านี้ แล้วเราจะไม่ได้รับประโยชน์จากธรรมะ เหมือนอย่างว่าเราจะหยิบเรื่องพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ขึ้นมาวินิจฉัย. พระพุทธเจ้าโดยสมมติเป็นอย่างไร, พระพุทธเจ้าโดยบัญญัติเป็นอย่างไร, พระพุทธเจ้าแท้จริงเป็นอย่างไร, นี่เราจะต้องรู้ถึงขนาดนั้น ก็เหมือนกะนาย ก. นาย ข. นาย ค. นาย ง. เป็นเรื่องสมมติ; เพราะฉะนั้นคำว่าพระสิทธัตถะหรืออะไรอย่างนี้ก็ต้องเป็นเรื่องสมมติเหมือนกัน ชายหนุ่มคนหนึ่งซึ่งมีนามว่า สิทธัตถะ อย่างนี้ ถ้าเป็นพระพุทธเจ้า ถ้าจะไปยึดว่าบุคคลนั้นเป็นพระพุทธเจ้าก็เป็นพระพุทธเจ้าอย่างสมมติ หรือว่าถ้ายิ่งไปยึดเอาพระพุทธรูป, พระพุทธรูปในโบสถ์อย่างนี้เป็นพระพุทธเจ้า อย่างนี้ยิ่งแล้วใหญ่เลยยิ่งเป็นสมมติมากออกไปอีก สมมติข้าง

นอกมากออกไปอีกถึงแม้ว่าเราจะไปบัญญัติเอาร่างกายของท่าน จะเอาธาตุดินธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม กลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นองค์พระสิทธัตถะหลังจากบวชแล้วและตรัสรู้แล้วนั่น ตรัสรู้แล้วด้วยว่าเป็นพระพุทธเจ้านี้ก็ยังไปยึดถูกบัญญัติ ถูกมายาขั้นบัญญัติ ว่าหัวใจของท่านนั่นเป็นพระพุทธเจ้าเลยอย่างนี้ มันก็ไปหลงยึดถูกส่วนที่เป็นบัญญัติว่าพระพุทธเจ้า แต่ค่อยยังชั่วหน่อยกว่าที่ไปยึดเนื้อหนังเปลือกนอก ว่าเป็นพระพุทธเจ้า ไปยึดที่ใจค่อยยังชั่วหน่อย. ถ้าจะให้เป็นเรื่องจริง เป็นเรื่องแท้จริง เราจะต้องรู้ว่าอะไรที่มีอยู่ในใจนั้น ภาวะอย่างไรที่มีอยู่ในใจนั้น เราจะพบว่า: ***ภาวะที่เป็นความรู้แจ้งเรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา; หรือว่าภาวะที่เป็นผลคือปราศจากกิเลส ไม่มีกิเลสโดยสิ้นเชิง; หรือว่าภาวะที่เป็นความสะอาด สว่าง สงบ ถึงที่สุดทำนองนี้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างนี้ยังถูกกว่า, ถ้าถูกกว่านี้ไปอีกคือถูกถึงที่สุดก็คือว่าความว่างนั้นแหละเป็นพระพุทธเจ้า ว่างจากตัวตนโดยสิ้นเชิงซึ่งมีอยู่ในหัวใจนี้ ความว่างนั้นเป็นพระพุทธเจ้าที่แท้จริง*** แล้วเราเองก็อาจจะเป็นพระพุทธเจ้าอย่างนั้นได้ ถ้าหากว่าเราทำใจของเราให้ว่างได้อย่างนั้น; ฉะนั้นพระพุทธเจ้าก็มีโดยสมมติ พระพุทธเจ้าโดยบัญญัติ พระพุทธเจ้าโดยปรมัตถ์อะไรอย่างนี้ก็มี.

ทีนี้พระธรรม, พระธรรมก็เหมือนกันอีก ตาแก่ยายแก่ก็บอกว่าไปเอาพระ-ธรรมจากวัดมาที จะมาตั้งสวดศพสวดอะไรอย่างนี้ นั่นแกหมายถึงหีบที่ใส่กระดาษพับไปพับมานั่น มีตัวหนังสือเขียนอยู่ในนั้นว่าพระธรรม อย่างนี้มันพระธรรมโดยสมมติอย่างยิ่ง. ทีนี้เราจะฉลาดกว่านั้น ไม่เอานั่นเป็นพระธรรม เอาข้อความในนั้นหรือความหมายของตัวหนังสือที่เขียนอยู่ในนั้นเป็นพระธรรม มันก็ยังเป็นเรื่องบัญญัติอยู่นั่นเอง คือบัญญัติว่าข้อความชนิดนี้ที่มีใจความว่าอย่างนี้เป็นพระธรรม ยังเป็นพระธรรมเพียงแค่บัญญัติ เพราะว่า***พระธรรมที่แท้จริงนั้น มันคือความเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาที่เกิดมีได้หลังจากที่ไปปฏิบัติตามตัวหนังสือเหล่านี้แล้วหรือว่าจิตมีความว่างถึงที่สุดแล้ว ภาวะแห่งความว่างที่เกิดขึ้นเพราะการเรียนและการปฏิบัตินี้คือพระธรรมที่แท้จริงมันจึงไปอยู่ที่ความว่างอีก เป็นสิ่งเดียวกันกับพระพุทธ***

พระสงฆ์โดยสมมติ ก็คือว่าคนที่ห่มจีวรเหลืองๆ โกนหัว ขึ้นทะเบียนอยู่ที่วัดนั้น วัดนี้ นี่เป็นพระสงฆ์, อย่างนี้พระสงฆ์โดยสมมติ ซึ่งเป็นพระสงฆ์ที่ไม่ถูกตัวจริงอย่างยิ่งเหมือนกัน. ทีนี้เลื่อนมาถึงขั้นบัญญัติเรียกว่าผู้ที่รักษาศีลอย่างนี้หรือว่ากายใจที่กำลังปฏิบัติอยู่อย่างนี้ว่าเป็นพระสงฆ์ อย่างนี้ก็ค่อยยังชั่ว แต่ก็ยังไม่ถึงที่สุด ต่อเมื่อถามอย่างเดียวกับที่ถามทีแรกว่า อะไรบ้างที่มีอยู่ในหัวใจนั้น ในหัวใจของพระสงฆ์ ก็เพราะว่า ***คุณธรรมที่เป็นการเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา กระทั่งไม่ยึดมั่นถือมั่น ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นเลยนั้น เป็นจิตที่ว่าง ว่างจากความยึดมั่นถือมั่นโดยประการทั้งปวงแล้วความว่างนั้นน่ะคือพระสงฆ์*** อย่างนี้พระสงฆ์ขั้นสูงสุดเป็นชั้นปรมัตถ์, เลยเป็นอันเดียวกันหมดทั้งพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ได้แก่ความว่าง นี่เป็นตัวอย่างให้เห็นเพื่อเปรียบเทียบเรื่องอื่นๆ ต่อไปอีก.

อาตมายกตัวอย่างเรื่องพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ซึ่งเป็นสิ่งสูงสุดวัตถุสูงสุดมาให้ฟังเพื่อให้จับให้ได้ว่า แม้ในสิ่งที่เรายึดว่าเป็นสิ่งสูงสุดเอาเป็นที่พึ่งทำนองนี้ก็ยังต้องระวังว่ามันมีอยู่ทั้งอย่างต่ำ อย่างกลาง และอย่างสูง หรือว่าอย่างสมมติที่สุดจนแทบว่าจะใช้ได้ประโยชน์ก็แต่กับเด็กๆ หรือว่าแก่คนที่ไม่มีการศึกษาเท่านั้น ถ้าสำหรับคนที่มีการศึกษาก็จะเลื่อนขึ้นมาจนถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ที่แท้จริง ที่แท้จริงอย่างเด็ดขาด. อันนี้มันจริงอย่างสมมติ, อันนี้มันจริงอย่างบัญญัติ, ต่อเมื่อถึงอย่างนี้จึงจะเรียกว่าจริงอย่างเด็ดขาดคือจริงอย่างปรมัตถ์. เพื่อชี้ให้เห็นตัวอย่างของมายาและของๆ จริง, เพราะฉะนั้นเราทุกคนจะต้องมีความเป็นผู้แจ่มแจ้งในเรื่องว่า สมมติ-เป็นอย่างไร? บัญญัติเป็นอย่างไร? ปรมัตถ์เป็นอย่างไร? แล้วเราก็พยายามที่จะทำ จะพูด จะคิด โดยที่รู้สึกตัวอยู่เสมอว่าอะไรเป็นสมมติ อะไรเป็นบัญญัติ อะไรเป็นปรมัตถ์ แล้วเราก็สามารถพูดให้ถูกเรื่องได้ประโยชน์แล้วสำเร็จประโยชน์ทุกอย่างไป ถ้าพูดกันอย่างสมมติ เรื่องของสมมติเรื่องของชาวบ้าน ก็พูดกันอย่างวิธีของสมมติ มันก็จริงไปอย่างสมมติ ถ้าพูดอย่างสูงขึ้นมาอย่างเป็นเรื่องทางจิตใจที่สูงขึ้นมาก็พูดอย่างบัญญัติ สูงขึ้นมาอีกก็พูดอย่าง

ปรมัตถ์มันไม่มีทางขัดขวางกันเลย. เดี๋ยวนี้ที่ทะเลาะวิวาทจนถึงกับโกรธกันไม่ดูหน้ากันตามศาลาวัดในวัดนั่นเอง ก็เพราะว่ามันมีการฟัดเหวี่ยงกันโดยการที่คนหนึ่งพูดอย่างสมมติ คนหนึ่งพูดอย่างปรมัตถ์ คนหนึ่งพูดอย่างยึดมั่น คนหนึ่งพูดอย่างไม่ยึดมั่น มันก็เลยทำให้เกิดการทะเลาะวิวาทกันได้; แม้ในการพูดถึงธรรมะ; ในการพูดด้วยธรรมะ; พูดเรื่องความดับทุกข์นั่นเอง. แต่เราจะต้องไม่ลืมว่า ที่ว่าเป็นสมมติหรือเป็นบัญญัติซึ่งเป็นมายานั้น มันจะเป็นสิ่งไม่มีความหมายอะไร ไม่มีค่าอะไรนี้ก็ไม่ใช่. เมื่อมันเป็นสมมติมันก็มีผลไปตามแบบของสมมติ, เป็นบัญญัติก็มีผลไปตามแบบบัญญัติ เพราะฉะนั้นเรื่องบาปเรื่องบุญ เรื่องการกระทำกรรม เรื่องการรับผลกรรมถ้าเป็นเรื่องสมมติก็มีผลอย่างสมมติ ถ้าเป็นเรื่องบัญญัติก็มีผลอย่างบัญญัติ ปรมัตถ์ก็มีผลอย่างปรมัตถ์อย่าได้หลงเข้าใจผิดเป็นมิจฉาทิฏฐิว่า ถ้ามันไม่มีตัวตนแล้วก็ทำบุญก็ไม่ต้องมีบุญ ทำบาปก็ไม่ต้องมีบาป อย่างนั้นไม่ใช่. ทำอย่างสมมติได้อย่างสมมติ; ทำอย่างบัญญัติได้อย่างบัญญัติ; ทำอย่างปรมัตถ์ได้อย่างปรมัตถ์ แล้วแต่จะมีความรู้เพียงไรเข้าถึงความจริงได้เพียงไร เข้าถึงความจริงอย่างสมมติเข้าถึงความจริงอย่างบัญญัติ เข้าถึงความจริงอย่างปรมัตถ์. ฉะนั้นสรุปความว่าสิ่งที่เรียกว่ามายา มายานั้นซึ่งมันแปลว่าไม่มีตัวจริง มันมีอยู่เป็นขั้น ๆ อย่างนี้ แล้วถ้ายิ่งมายามากเท่าไรจะยิ่งเป็นทุกข์มากเท่านั้น ***เราจะต้องแทงทะลุม่าน ม่านหรือเครื่องบังเหมือนกับม่านอย่างนี้ มายานี้เป็นม่านอย่างยิ่งเป็นเครื่องบังอย่างยิ่ง มันต้องแทงให้ทะลุม่านของมายานี้ให้เข้าถึงความจริงของสิ่งต่าง ๆ ทุกสิ่งให้จงได้ แล้วเราก็จะเป็นผู้ที่เข้าถึงธรรมะหรือเข้าถึงพุทธศาสนาได้ทันทีโดยแท้จริง.*** ดังนั้นจึงได้กล่าวถึงเรื่องนี้มากหน่อยและขอย้ำมากหน่อยว่า ขอให้พยายามดูสิ่งทั้งหลายทั้งปวงให้เป็นไปในลักษณะที่ทะลุมายาถึงความจริงให้ได้เป็นลำดับ ๆ ไปจงทุก ๆ ท่านด้วย แล้วเราก็จะได้กล่าวกันในวันหลังถึงข้อที่ว่า แม้เป็นมายานี้มันก็ยิ่งมีฤทธิ์เดช มีเรื่องราว มีปัญหามากมายได้อย่างไรต่อไป.

ภาวะที่เป็นความรู้แจ้งเรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา; หรือว่าภาวะที่เป็นผลคือปราศจากกิเลส ไม่มีกิเลสโดยสิ้นเชิง; หรือว่าภาวะที่เป็นความสะอาด สว่าง สงบ ถึงที่สุดทำนองนี้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างนี้ยังถูกกว่า, ถ้าถูกกว่านี้ไปอีกคือถูกถึงที่สุดก็คือว่าความว่างนั้นแหละเป็นพระพุทธเจ้า ว่างจากตัวตนโดยสิ้นเชิงซึ่งมีอยู่ในหัวใจนี้ ความว่างนั้นเป็นพระพุทธเจ้าที่แท้จริง

พระธรรมที่แท้จริงนั้น มันคือความเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่เกิดมีได้หลังจากที่ไปปฏิบัติตามตัวหนังสือเหล่านี้แล้ว หรือว่าจิตมีความว่างถึงที่สุดแล้ว ภาวะแห่งความว่างที่เกิดขึ้นเพราะการเรียนและการปฏิบัตินี้คือพระธรรมที่แท้จริง มันจึงไปอยู่ที่ความว่างอีก เป็นสิ่งเดียวกันกับพระพุทธ

การเกิดใหม่ที่น่ากลัว

พุทธทาสภิกขุ